

Tanja Tuula Marita Rovio-Murto

KARSKI KYLÄ ITÄRAJALLA

Paikallinen muisti ja kokemus jonkerilaisten kerronnassa

Pro gradu -tutkielma

Itä-Suomen yliopisto

Perinteentutkimus

Huhtikuu 2015

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO

Filosofinen tiedekunta

Humanistinen osasto

Perinteentutkimus

TANJA ROVIO-MURTO:

Karski kylä itäraajalla. Paikallinen muisti ja kokemus jonkerilaisten kerronnassa.

Pääaine – Main subject

Perinteentutkimus

Pro gradu -tutkielma, 98 s. + liitteet

Tiivistelmä

Jonkerin kylä sijaitsee Kuhmossa Suomen itäisellä valtakunnan rajalla. Tutkielmassani tarkastelen, millaisena paikkana menneisyyden Jonkeri kerrotaan Jonkerin kyläseuran historiahankkeelle nykyisyydessä tuotetuissa kyläläisten haastatteluissa ja kirjallisissa kuvauksissa. Tutkimukseni kohdistuessa Suomen ja Venäjän rajalla sijaitsevaan kylään keskityn erityisesti tarkastelemaan itärajaan liittyvää paikallista muistia ja kokemusta. Kertojien muistitiedon ohella olen ottanut huomioon myös esitetyn folkloreaineksen. Kertojat ovat syntyneet vuosien 1924–41 välillä. Vuosien 1939–44 sota-aika toimii heille muistojen ja kokemusten keskeisenä ajallisena koordinaattina. Muistelukerronnassa Jonkerin paikka ja Jonkeri paikkana tuotetaan kolmena tila-aikana: on kylä ”ennen sotaa”, ”sota-aikana ja ”sodan jälkeen”.

Kulttuurisesti paikannan Jonkerin Kainuun ja Pohjois-Karjalan rajavyöhykkeeksi. Kylä oli osa Nurmesta syntyvaiheistaan 1600-luvulta vuoteen 1903, jolloin se siirrettiin osaksi Kuhmoa. Kunnasta toiseen siirtyminen ei vaikuttanut Jonkerin valtionmaiden hallintosuhteisiin tai metsäyhtiöiden toimintaan. Jonkerilaisten esille tuoma kokemus ”kahden maailman”, Lieksan ja Kuhmon, välillä elämisestä liittyy savotoiden ohella kyläyhteisön yhteyksiin ja sijaintiin. Jonkerin kylä kerrotaan ”suurten savotoiden kylänä”, jolloin kylä hahmottuu sen maiden kahden dominantin omistajan, valtion ja metsäyhtiö Enso-Gutzeitin, paikaksi. Lihassoimaan perustuneen metsätyön kautta määrittyy myös kylän identiteetti ”karskien miesten” kylänä.

Jonkerin kyläläisten itärajaan liittyvän muistin ja kokemuksen analyysillä tuon esille yhden esimerkin Suomen ja Venäjän rajan rajaosuuksien vaihtelevasta historiasta ja paikallisesta kokemuksesta. Ruotsin ajan levottomaan valtakunnan rajaan liittyvät tarinat heijastelevat sen roolia poliittisena ilmapuntarina. Autonomian ajan folkloreaineksen tulkitsen heijastelevan rajan rauhallisia oloja. Suomen itsenäistyttyä alkoi rajavartiointi, mikä merkitsi viranomaisvalvonnan pysyvää sijoittumista kylään. Kerronnan tiheimmän osuuden muodostavat talvisodan syttymiseen ja sota-aikaan liittyvät kokemukset, viivästyneen evakuoituskäskyn takia myöhästynyt siviilien siirto kylästä sekä venäläisten partisaanien uhka ja pelko omassa kylässä jatkosodan aikana. Muistelukerronnassa menneisyyden Jonkeri hahmottuu kahden rinnakkaisen todellisuuden tilaksi: kansallisvaltion kontrolloimaksi poliittis-ideologisen kamppailun maastoksi ja metsätyömaiden vuotuiskierto sopeutuneen kyläyhteisön elinympäristöksi.

Avainsanat: kylä, paikka, raja, Venäjä, muistitieto, folklore, metsätyö, rajavartiosto

UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND
Philosophical Faculty
Humanistic Research
Folklore Studies

TANJA ROVIO-MURTO:

Rough Village on the Eastern Border. Local Memory and Experience in the Jonkeri villagers' narration.

Master's Thesis, 98 pages, 30th April 30, 2015.

Abstract

The village of Jonkeri is located in the town of Kuhmo on the eastern state border of Finland. In my thesis, I examine how the place of Jonkeri in the past is narrated in the Jonkeri Village Society History Project's interviews and written descriptions produced in the present. Since my research focuses on a village on the border of Finland and Russia I concentrate on examining the local memory and experience. In addition to the memories of the narrators I have taken into account the folklore material they represented. The narrators were born during 1924–1941. To them the wartime in Finland during 1939–44 serves as an essential temporal coordinate. In the narration the place of Jonkeri is produced as three time-spaces: there is the village “before the war”, “during the wartime” and “after the war.”

Culturally I locate Jonkeri as a border zone of Kainuu and Northern Carelia. The village was a part of the Nurmes town from its birth in the 1700th century till 1903 when it was relocated to Kuhmo. This transfer from one municipality to another didn't have any impact on the administration of state forests or the operation of forest companies. The villagers of Jonkeri articulate the experience of living between “two worlds”, the Lieksa town and the Kuhmo town. This experience is related to both loggings in Jonkeri and the connections and the location of the village community. When the village of Jonkeri is narrated as “the village of large loggings” it is perceived via the two dominant owners of its lands: the state and the forest company Enso-Gutzeit. The identity of the village as “the village of rough men” is also defined via logging, then based on muscle power.

By analyzing the memory and the experience of the Jonkeri villagers I bring forth one example of the varying history and local knowledge on the border of Finland and Russia. During the uneasy periods of Swedish regime of Finland the eastern border functioned as a political barometer. During the period when Finland was an autonomous part of Russia the folklore material reflects the peaceful circumstances on the border of the time. After Finland had gained its independence the border guard was founded, and thus national authority settled permanently among the Jonkeri villagers. The experiences of the delayed evacuation of citizens away from the village after the Winter War broke out and the threat and fear of Soviet military partisans during the Continuation War form the thickest part of the narration. My interpretation is that in the reminiscences of the Jonkeri of the past take shape of two collateral realities: Jonkeri is narrated as the terrain of the political and ideological struggle of the nation state of Finland and as the environment adapted to the annual cycle of loggings.

Keywords: Village, place, border, Russia, oral history, folklore, logging, border guard

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1. Jonkerin kylän paikantaminen	1
1.2. Tutkimuksen tausta ja tavoitteet	2
1.3. Tutkimuskysymys ja aiheen rajaus	4
1.4. Paikan muistin jäljillä	5
1.4.1 Muistitietotutkimus tutkimusmenetelmänä	5
1.4.2. Paikan käsitteestä	10
1.4.3. Rajan käsitteestä	13
2. MUISTITIEDOSTA KERRONNAN TULKINTAAN	14
2.1. Tutkimuksen aineisto	14
2.2. Haastatteluaineiston tuottaminen	16
2.3. Haastattelutilanteiden reflektointia	17
2.4. Menneisyyden muistelijat	20
2.5. Folklore ja muistitieto	25
2.6. Oma tutkimuspositio	27
2.7. Tutkimuseettiset kysymykset	29
2.8. Tutkimusprosessi	31
3. ”SUURTEN SAVOTOIDEN KYLÄ”	32
3.1. ”Kuhmon ottopoika”	32
3.2. Gutzeitin Jonkeri, valtioni maiden Jonkeri	36
3.3. Kylän kulmakunnat	40
3.4. Vartioitu kylä	43
3.5. ”Karskien miesten kylä”	47
4. VALTAKUNNAN RAJAN PAIKALLINEN MUISTI JA KOKEMUS	53
4.1. Kylä itäraajalla	53
4.2. Ruotsin ja Venäjän rajalla	54
4.3. Autonomian ajan yhteydet	57
4.4. Itsenäistyneen Suomen rajalla	62
4.5. ”Tulimyrsky idästä”	67
4.6. ”Partisaaniaikojen” jatkosota	75
4.7. Elämää rautaesiripun katveessa	81
5. YHTEENVETO: JONKERIN KERROTTU PAIKKA	89
LÄHDELUETTELO	93
AINEISTOLUETTELO	97

Liite 1.

Liite 2.

1. JOHDANTO

1.1. Jonkerin kylän paikantaminen

Kaunis ja kalarikas Jonkere sijaitsee lähellä Suomen valtakunnan itäistä rajaa ollen n. 8 km. päässä siitä. Toiselta puolen sivuaa järveä Lieksan–Kuhmon maantie, joten sinne on helppo päästä linja- tai yksityisautolla. Matka sinne on Lieksasta 70 km. ja Kuhmon kirkolta 35 km. Jonkere kuuluu Kuhmon pitäjään ja on se n. 15 km:n pituinen, pääsuuntana luode–kaakko. Järven tekee kauniiksi sen kapeahko muoto, useat saaret ja syvälle pistävät lahdet ja niemet. (Viena-Aunus 8/1938)

W. Keynäs in 78 vuotta sitten matkakertomuksessaan antamat reittiohjeet johdattavat kulkijan tänä päivänäkin luotettavasti Jonkerin kylässä sijaitsevan Jonkerinjärven pohjoispuolelle, Pyykönniemen paikkeille. Myös valtakunnan itäraja sijaitsee samalla paikalla ja järvi on yhä kalastuskäytössä, mutta Keynäs in kohtaama syrjäisen maaseudun metsäkylä on tänä päivänä syrjäinen metsäkylä ilman maataloutta ja julkisia liikenneyhteyksiä.

Jonkeri muodostaa yhden, 25 kilometrin mittaisen palan 1340 kilometrin pituisessa Suomen Venäjän puoleista rajaa reunustavien kylien pitkässä ketjussa. Kylän historiallinen ydin sijaitsee Jonkerinjärven tienoilla. Sen rantamille syntyi järven mukaan nimetty Jonkerin kylä 1640-luvulla, kun pari savolaista kaskenviljelijää asettui Stolbovan rauhan myötä Ruotsiin liitetyn Käkisalmen läänin koillisimpaan kolkkaan (Partanen, 2011, 1–3).

Jonkerinjärven pohjoisella rannalla kohoaa Jonkerin kivi, Stolbovan rauhan rajamerkki, muistuttamassa, että kalaisan järven läpi kulki yli 200 vuoden ajan valtakunnan raja, kunnes ns. Jonkerin mutka liitettiin keisarin päätöksellä Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1839 ja raja vedettiin nykyiselle linjalleen. Suomen itsenäistymisen jälkeen saapuivat rajavartijat turvaamaan nuoren kansallisvaltion rajojen turvallisuutta myös Jonkeriin vuodesta 1919 alkaen.

Vuonna 1903 Nurmekseen kuuluneesta Jonkerista tuli aluehallinnollisesti osa Kuhmoa, Kainuuta ja Oulun lääniä, mutta tukit jatkoivat uintiaan kohti Lieksaa. Kylän laajojen metsien käytöstä päätettiin Vuoksen vesistöön kuuluvan Jonkerinjärven ja siitä alkavan Jongunjoen vesien laskusuunnassa, Pohjois-Karjalan puolella pitkään sen jälkeenkin,

kun moottorisaha oli syrjäyttänyt pokasahan ja puutavaran kuljetus siirtynyt pyörien päälle.

Vilkkaimmillaan parinsadan asukkaan kylä hiljentyi monien muiden itäsuomalaisten metsätyömies-pienviljelijäkyläin tavoin 1960-luvulta lähtien erityisesti metsätöiden koneellistumisen seurauksena. Kylä ei hiljentynyt äkkirysäyksellä vaan vaiheittain: suuret ikäluokat muuttivat työn perässä ja talot autioituivat vähitellen. Mutta rajavartijat jäivät, ja heidän läsnäoloaan arvostettiin. Vuonna 1991 oli tullut aika laittaa pönkkä Jonkerin vartionkin ovelle, sillä rajavalvonta siirtyi yhä enemmän kameroiden varaan. Nykyisin Jonkeri on parinkymmenen ihmisen asuinpaikka, jonka väkimäärä moninkertaistuu kesäisin ja syksyisin loma-asujien, metsästäjien ja marjastajien myötä. Itse lukeudun pistäytymisjonkerilaisiin, sillä äitini kotitalo Jonkerin eteläkärjessä on toiminut sukumme pitkäaikaisena kesäpaikkana.

1.2. Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Tutkimustyöni taustalla on Jonkerin kyläseuran historiahanke, jonka tulosta pääaineistoni muodostavat haastattelut, tekstit ja tausta-aineisto ovat. Tutkimukseni perusta on eikateemisessa historian tutkimuksessa, jonkerilaisten halussa tutkia ja tallentaa oman kylän menneisyyttä. Vuonna 2008 Jonkerissa pidettiin Kuhmon kansalaisopiston perinnekurssi, joka perehdytti osallistujat kylähistorian keräämiseen ja tallentamiseen sekä sukututkimukseen. Sittemmin Jonkerin kyläseura ry:lle myönnettiin Leader-rahoitusta 2010–2013 toteutettuun Perinteestä tulevaisuuteen -hankkeeseen, missä kyläseuran historiatoimikunnan jäsenet kokosivat Jonkerin historiaan liittyviä arkistotietoja, lehtileikkeitä, valokuvia, karttoja tms. Hankkeen suurimmat investoinnit kohdennettiin arkeologiseen tutkimukseen, Jonkerinjärven ympäristön asutusjäänteiden inventointiin sekä pienimuotoisiin kaivauksiin Jonkerinjärven Kirkkoniemen raunioalueella.

Yksi osa Jonkerin kyläseuran historiahanketta oli perinnehaastattelut, joiden tekijäksi minut palkattiin keväällä 2010. Kahden viikon aikana haastattelin kolmeatoista jonkerilaista tai entistä jonkerilaista Kuhmossa, Lieksassa ja Sotkamossa. Itse koin haastatteluiden tekemisen antoisaksi projektiksi. Sen myötä liityin hanketta varten perustettuun historiatoimikuntaan, koska olen halunnut olla mukana edesauttamassa omalla talkootyöpanoksellani Jonkerin historian kokoamista ja hankkeen jälkeen sen toimittamista

kirjaksi heinäkuuksi 2015. Opintojeni myötä kiinnostuin tarkastelemaan tarkemmin jonkerilaisten kertomaa ja kirjoittamaa muistitietoa ennen muuta rajakylän kokemuksen näkökulmasta.

Haastattelutilanteissa pääsin jonkerilaisten ja entisten jonkerilaisten (tutkimuksessani käytän molemmista nimitystä ”jonkerilainen”) kerronnan myötä kurkottamaan nykyhetkessä viiden–kahdeksan vuosikymmenen taakse, ihmisten omakohtaiseen kokemukseen paikasta. Kertajat muistelivat minulle tuntematonta Jonkeria – 1930–50-lukujen asuttua, elävää ja työntäyteistä kylää. Muistikuvissa, kertomuksissa ja tarinoissa palattiin kylään, jonka taloissa kasvoi niin lukuisia lapsikatrata, että kylä sai viimein oman koulun sotien jälkeen. Pääsin kierrokselle kylän eri kulmille ja taloihin, joista suurin osa autioitui aikaa sitten ja jotka olivat minulle entuudestaan tuttuja lähinnä niminä kartalla ja tienviitoissa.

Samaan aikaan kun olen syventynyt menneisyyden Jonkeriin, on rakentamattomana säilyneen Jonkerinjärven suhteen tehty pitkäkantoisia suunnitelmia ja päätöksiä, jotka toteutuessaan muuttaisivat kylän tulevaisuuden radikaalilla tavalla. Kuhmon kaupunginvaltuusto hyväksyi helmikuussa 2014 äänin 25–10 Jonkerinjärven ranta-alueet pääosin omistavan metsäyhtiö Tornatorin rantakaavan, joka on tuomassa erämaajärven rannoille 80 lomamökkiä. Onpa kaavaan varattu tilaa jopa suurelle hotellille ja matkailupalvelualueelle. Jonkerin kyläseura on vastustanut rantakaavahanketta ja keräsi kuhmolaisen Lentua-seuran kanssa adressin ennen kaupunginvaltuuston kokousta, jossa päätös tehtiin. Metsäyhtiöiden intressit ovat ohjanneet Jonkerin kylän elämää 1800-luvun puolivälistä lähtien. Nyt Tornatorin tulostavoitteiden kanssa on vastakkain paikallisten asukkaiden ja luonnonsuojelujärjestöjen halu säilyttää kylän historiallisen ydinalueen kulttuuri- ja luonnonperintö tuleville sukupolville.

Tutkielmassani pyrin valottamaan Jonkerin menneisyyttä analysoimalla jonkerilaisten suullisessa ja kirjallisessa kerronnassa välittyvää muistitietoa, kylän *aineetonta kulttuuriperintöä*¹, jota tarkastelen tieteenalani tarjoamilla välineillä ja oman tutkimusaiheeni näkökulmasta. Tahdon tuoda esiin jonkerilaisten kertojien muistoista, kertomuksista ja

¹ Aineeton kulttuuriperintö on ”elävää perintöä, joka on läsnä ihmisten arjessa. Se voi olla esimerkiksi suullista perinnettä, esittävää taidetta, sosiaalisen elämän käytäntöjä, rituaaleja ja juhlamenoja tai luontoa ja maailmankaikkeutta koskevia tietoja, taitoja ja käytäntöjä.” www.aineetonkulttuuriperinto.fi (14.4.2015)

tarinoista hahmottuvan, moniääninen kokemusten ja merkitysten kudelman raja-alueella ja syrjäisellä maaseudulla asumisen arjesta yhden rajakylän näkökulmasta, kolmen vuosikymmenen mittaisen ajanjakson verran.

1.3. Tutkimuskysymys ja aiheen rajaus

Jonkerilaisten haastatteluja varten minulle annettiin väljä ohjeistus ja pitkä teemaluettelo, josta valikoin aihealueita. Kyselin kotitaloista, savotoista, uitoista, metsästyksestä, kalastuksesta, sota-ajasta, rajavartiosta, koulunkäynnistä, tietäjistä, taitajista, talkoista. Utelin vanhaa perimätietoa ja omakohtaisia muistikuvia. Haastateltavat vastasivat kysymyksiini kohteliaasti ja kertoivat paljon sellaista, mitä en tuolloin kylän historiaa vähänlaisesti tuntevana olisi osannut kysyäkään.

Kun aloin pohtimaan graduni aihetta, minulle oli selvää, että haluan käyttää tutkimusaineistona tekemiäni haastatteluja ja tarkastella ei-akateemisissa kontekstissa tuotettuja muistitietoaineistoja perinteentutkimuksen viitekehyksessä. Päädyin raja-teemaan, koska olen aina tuntenut vetoa perifeerisiksi tuomituille seuduille. Rajaseudulla ja rajavartioasemilla kasvaneena tunsin myös valitsevani tutkimuslohkon, jolla suunnistamiseen minulla olisi hyötyä omasta taustastani ja esitietämyksestäni. Alkuvaiheessa ohjaajanani toimineen professori Seppo Knuutilan hienovaraisen johdattelun myötä raja-teema laajeni Jonkerin itärajalta kylän kaikkiin ilmansuuntiin ja kylän alueelle. Aiheen rajauksen jälkeen tutkimusongelmaksi muotoutui Jonkerin kylän asukkaiden elämänpiiriä määrittäneet sisäiset ja ulkoiset rajat. Tutkimuksen ajallinen rajaus 1930–50-luvuille on ensisijaisesti aineistolähtöinen. Haastattelemanani jonkerilaiset edustivat vanhempaa ikäpolvea, vanhin heistä oli syntynyt vuonna 1924 ja nuorin 1941, joten he kertoivat haastatteluissa erityisesti omista lapsuus- ja nuoruusvuosistaan, ajoista ”ennen sotaa”, ”sota-aikana” ja sodan jälkeen”. Tämän ajallinen viitekehys mahdollistaa myös sodan ja rauhan ajan välisen muutoksen dynamiikan tarkastelun Jonkerin kylässä. Tutkimuksen kysymyksenasettelujen myötä raja muotoutui teemallisen roolinsa ohella myös teoreettiseksi työkaluksi. Tässä tutkielmassa en pyri suinkaan aitaamaan tutkimuksen kohteena olevaa paikkaa, vaan mielenkiinnon kohteena ovat sekä paikalliset sosiaaliset eronteot että yhteydet, kerrottu Jonkeri paikkana ja sen suhde sitä kehystäviin sosiaalisiin ryhmiin ja alueellisiin muodostumiin.

Kun tein haastattelut Jonkerin kyläseuran historiahankkeen tarpeita ajatellen, voin jälkikäteen luonnehtia etsineeni vastauksia kysymykseen ”millainen kylä menneisyyden Jonkeri on ollut?” Tässä tutkimuksessa kohteena on nykyisyydessä tuotettu menneisyys, joten pääkysymyksen esitän muodossa ”millaisena paikkana menneisyyden Jonkeri kerrotaan?” Lähden etsimään vastauksia tutkimusongelmaani kysymällä, miten ja millä tavoin Jonkerin paikka ja Jonkeri paikkana haastattelujen kerronnassa tuotetaan. Millaisia näkyviä ja näkymättömiä rajoja, rajavyöhykkeitä ja erontekoja kerronnassa hahmotuu ja millaisia merkityksiä niille annetaan? Oliko naisten Jonkeri erilainen paikka kuin miesten Jonkeri? Minkälaisia sosiaalisia järjestyksiä ja hierarkioita muotoutui paikkaan, jota kylän asukkaiden ohella käyttivät toimintatilanaan rajavartijat ja metsätyömaiden väki – eli kansallisvaltion instituutio, joka vartioi ja valvoi valtakunnan rajan koskemattomuutta, ja taloudellisen vallan instituutio, metsäteollisuus, jonka intressinä oli kontrolloida metsänkäyttöä ja turvata metsäteollisuuden raaka-aineen saanti.

1.4. Paikan muistin jäljillä

1.4.1 Muistitietotutkimus tutkimusmenetelmänä

Tutkimukseni nojautuu muistitietotutkimuksen tutkimusmetodologian perusnäkemysiin. Muistitietotutkimuksen läpimurto suomalaisessa folkloristiikassa alkoi 1990-luvulla, ja se on saavuttanut pysyvän aseman yhtenä kiinnostavana ja merkittävänä väylänä tuottaa pätevää tietoa (Heimo 2012, 44). Muistitietoa on tutkimuksissa käytetty sekä lähteenä että kohteena. Kun muistitieto toimii tutkimuksen kohteena, tarkastellaan esimerkiksi muistelukerronnan rakenteita ja keinoja. Muistitietoa lähteenä käyttävässä tutkimuksessa pyritään tuomaan esille muistelijoiden omat näkökulmat menneisyydestä, jolloin tutkijan tehtävänä on esittää menneisyys tai tehdä siitä tulkintoja. Lisäksi muistitietotutkimusta voi hyödyntää metodina, apuvälineenä tutkimusaineiston muodostamisessa. (Fingerroos & Haanpää 2006, 28–29.) Tässä tutkimuksessa tutkimukseni kohteena ovat menneisyyden kerronnan tuottamat merkitykset ja tulkinnat, ja tutkimusaineisto on muistelupuheen ja -prosessin tuottaman tulos.

Muistitietotutkimus on vakiintunut suomennos *oral history* -tutkimukselle, jolla kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa tarkoitetaan yleisesti erilaisia menneisyyttä koskevia aineistoja, jotka on tuotettu haastattelumenetelmillä. Suomalaisen muistitietotut-

kimuksen erityispiirteeksi on nähty sekä suullisten että kirjallisten muistitietoaineistojen hyödyntäminen, minkä ovat mahdollistaneet yli sadan vuoden ajan muistitietoaineistoja kartuttaneet perinnearkistomme, joista keskeisin folkloristeille on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto. Toki on syytä muistaa, että suomalaiset historioitsijat ja kulttuurien tutkijat ovat tallentaneet ja hyödyntäneet erilaisia muisteluaineistoja tutkimuksissaan niin kauan kuin tieteenalat ovat olleet olemassa. (Fingerroos & Haanpää 2006, 8, 25–27; Peltonen 2006, 107.)

Muistitietotutkimus syntyi toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa, kun haluttiin ”antaa ääni äänettömille” (*giving voice to voiceless*). Tavoitteena tuolloin oli laajentaa erilaisia menneisyyden tulkintoja tai vallitsevia totuuksia tutkimalla unohdettujen ihmisten historiaa. Muistitietotutkimus onkin mielletty etabloituneen historian tutkimuksen vastatutkimukseksi, joka kritisoi akateemisen historiatutkimuksen muotoja. Sen eri suuntauksille yhteistä on tutkimuksen painottuminen aineistojen kvaliteettiin sekä tutkimuskohteiden ja -tehtävien avartuminen. Kansainvälisessä muistitietotutkimuksessa kiinnostuksen kohteet ovat painottuneet pieniin ilmiöihin sekä esimerkiksi arjen, marginaalien, unohdettujen tutkimukseen ja yhteisöihin, joiden olemassaolosta ei välttämättä ole ollenkaan dokumentteja. (Fingerroos & Haanpää 2006, 25–27; Heimo 2012, 42–43; Peltonen 1996, 34–36.) Yksi muistitietotutkimuksen kansainväliseksi klassikoiksi nostetuista tutkimuksista on brittiläisen muistitietotutkimuksen edelläkävijä Paul Thompsonin *The Voice of the Past: Oral History* (1978), jossa korostetaan varsinkin työväenluokkaan lukeutuvien ihmisten oman historian kirjoittamisen tärkeää merkitystä.

Suomeen muistitietotutkimus saapui 1970–80-luvuilla työväen ja elämäkertatutkijoiden myötävaikutuksella (Heimo 2012, 44). Muistitietohankkeiden merkkipaaluna maassamme pidetään historian tutkija Jorma Kalelan ideoimaa, 1970-luvun lopulla käynnistynyttä Paperiliiton historiahanketta, jossa paperiliittolaiset itse tutkivat omaa historiaansa tutkijan avustuksella opintokerhoissa. Muistitietotutkimuksen rantautuessa Suomeen virisi ympäri maata myös ei-akateemisten tutkijoiden kiinnostus paikalliseen perinteeseen ja historian tutkimukseen, mikä osittain kanavoitui kylätoiminnan piiriin. Yhtenä kimmokkeena kylätoimikuntien perustamiseen toimi yliopistoissa 1970-luvulla vilkastunut kylätutkimus. (Makkonen 2009, 29–32.) Jonkerin kyläseuran historiahanke lukeutuu paikallishistoriaa tutkiviin opinto- ja perinnepiirien uudempaan polveen, jolle

on myönnetty tukea maaseudun paikallisille hankkeille rahoitusta myöntävistä EU:n Leader-ohjelmista.

Kulttuurien tutkijat kiinnostuivat muistitietotutkimuksen tarjoamista mahdollisuuksista 1980-luvun puolivälissä. Folkloristiikan piirissä ongelmaksi koettiin aluksi muistitiedon määrittely (Fingerroos & Haanpää 2006, 25–27). Vapaamuotoinen, yksilöllinen ja jatkuvuutta vailla oleva muistitieto luokiteltiin vähempiarvoiseksi kuin kiteytynyt, yhteisöllinen ja perinteisyyttä edustava folklore. 2000-luvulle tultaessa muistitiedon ja folkloren vastakkainasettelusta luovuttiin ja muistitieto nähdään nykyisin ainakin jossain määrin folkloren kriteerit täyttävänä kerrontana. (Heimo 2012, 44; Ukkonen 2000, 12–13.) Viime vuosina ilmestyneissä folkloristiikan väitöskirjoissa ei muistitiedon arvoa lähteenä enää suhteuteta folkloreen, vaan suullinen ja kirjallinen muistitieto nähdään tieteenalan yhtenä keskeisenä tutkimusaineistona (Makkonen 2009, 28).

Folkloristisen muistitietotutkimuksen tärkeänä virstanpylväänä Suomessa pidetään Ulla-Maija Peltosen väitöskirjaa *Punakapinan muistot* (1996). Tämän jälkeen muistitietotutkimuksen tietoisena avauksena folkloristiikan alalla toimi vuosina 1999–2001 Suomen Akatemian Muistitieto ja historian tulkinnat -tutkimushanke, jonka tuloksiin lukeutuu muun muassa Taina Ukkosen (2000) työläisnaisten muistelupuhetta ja kokemuskertomusten tuottamista tarkasteleva väitöskirja. Vuosituhannen vaihteen jälkeen folkloristikassa ja etnologiassa on ilmestynyt lukuisa määrä muistitietoaineistoihin pohjautuvia tutkimuksia, joiden vaikutus on ulottunut yli oman tieteenalan. Otteeltaan ne edustavat lähes poikkeuksetta tulkinnallista koulukuntaa: muistitietoon suhtaudutaan niissä sekä lähteenä että tutkimuksen kohteena (Heimo 2012, 44–45.) Tutkijoiden kiinnostus on kohdistunut niin erilaisten ryhmien ja yhteisöjen muistitietoon ja perinteeseen kuin aineistotuottamistapoihin, kerrontaan ja menneisyyden tulkintaan. Tutkimusaineistona on käytetty sekä itse koottuja haastatteluaineistoja että arkistoihin kerättyjä kirjallisia muisteluaaineistoja. (Makkonen 2009, 27.) Viimeisimpänä muistitietotutkimukseen nojaavana tutkimuksena on ilmestynyt Ulla Savolaisen väitöskirja *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta* (2015).

Muistitieto on kerrontaa, suullista tai kirjallista, jossa kertaamalla, mieleen palauttamalla ja uudelleenjäsentämällä tuotetaan menneisyydestä tulkintaa nykyisyyden näkökulmasta. Folkloristiikan piirissä tutkijat ovat määritelleet omakohtaiset muisteluaineistot henkilökohtaiseksi kerronnaksi, muistelukerronnaksi, kokemuskerronnaksi tai tapahtu-

makerronnaksi. (Makkonen 2009, 19.) Tässä tutkimuksessa käytän kerronnasta käsitettä *muistelukerronta* tutkimukseni kohteena olevan kerronnan lähtökohdat ja luonteen huomioon ottaen, olivathan kertojat etukäteen tietoisia, että heidän tehtävänänsä haastatteluissa oli tuottaa nimenomaan menneisyyttä koskevaa kerrontaa eli muistella.

Koska tutkimukseni pääaineisto koostuu haastatteluissa tuotetun muistelukerronnan ohella kirjallisesta muistelukerronnasta, on paikallaan tarkastella niiden erilaisuutta. Erojen tunnistamisen myötä on mahdollista erottaa paremmin myös ominaispiirteet, jotka ovat näille kahdelle erilaiselle muistitiedon lajille yhteisiä (Pöysä 2006, 222). ”Haastattelu on muistitietotutkimuksessa suoran vuorovaikutussuhteen luomisen keskeisin menetelmä”, Taina Ukkonen (2006, 183.) toteaa. Suullinen muistitieto on vain yksi mahdollinen lähde, jonka tutkija herättää eloon tekemällä päätöksen haastattelun toteuttamisesta. Haastattelussa kommunikaatio on molemminpuolista, joten haastattelu on aina siihen osallistuneiden yhteistyön, haastattelijan ja kertojan tai kertojien välisen dialogin, neuvottelun ja keskustelun tulos, johon vaikuttavat osapuolien omat lähtökohdat, esiyttäminen ja tilannekohtaiset tekijät. Yhdellä haastattelukerralla saatu tieto on osapuolten yhteisen valinnan tulos, joten suullisille lähteille on aina ominaista vaillinaisuus ja keskeneräisyys. (Portelli 2006, 60–61; Ukkonen 2006, 183.)

Kirjalliselle muistelukerronnalle on ominaista yksityisyys, interaktiivisen ohjailun puuttuminen ja mahdollisuus valita muistelun ajankohta ja paikka. Kirjallinen muistelukerronta on dialogista, mutta tekstiin kirjoitettu lukija on kerronnan kuvitteellinen vastaanottaja. Kirjoittamistilanne on intiimi prosessi, sillä vasta tekstin valmistuttua se voi muuttua julkiseksi, jos ja kun kirjoittaja itse niin päättää. Haastattelu on uniikki tapahtuma, kirjallisessa muistelussa sen sijaan tekstiä voi kirjoittaa, muokata ja korjata niin paljon kuin haluaa. Omien ajatusten lukeminen voi myös käynnistää pitempiaikaisen muisteluprosessin, jollainen suullisen muistelukerronnan kontekstissa edellyttää toistuvien haastattelukertojen mahdollistamia syvähaastatteluja. (Pöysä 2006, 228–230.)

Muistitiedossa on keskiössä puhujan subjektiivisuus: kertojan suhde oman elämänsä tapahtumiin, kokemuksiin ja olosuhteisiin. (Portelli 2006, 55; ks. myös Makkonen 2009, 16.) Muistitieto kertoo itse tapahtumia ja kokemuksia enemmän niiden merkityksestä. Ajallista etäisyyttä kertoja voi kompensoida omilla henkilökohtaisilla näkemyksillään tapahtumiin. Muistitietoa tuottavan kerronnan suhteen on olennaista, että väärin muistaminen ei kyseenalaista tapahtumien tosiasiallista kulkua. Myös väärät lausumat ovat

psykologisesti tosia, ja niiden totuus voi olla yhtä tärkeä kuin luotettavammiksi luokiteltujen kuvausten. (Portelli 2006, 55–57.) 1980–90-luvuilla Suomessa läpimurron tehneen kansainvälisen feministisen, sukupuolta painottavan historian tutkimuksen myötä on henkilökohtainen kokemus nostettu yhtä merkitseväksi kuin julkinen tai poliittinen kokemus. Feministinen historian tutkimus on tuonut naisia näkyviksi mutta sen tarkoituksena on myös tarkastella, kuinka subjektiiviset ja kollektiiviset identiteettikategoriat ja genushierarkiat naisesta ja miehestä saavat alkunsa. Kiinnostuksen kohtena on myös näiden kategorioiden ja hierarkioiden legitimoiminta ja säilyttäminen. (Latvala 2005, 36–39.)

Muistitiedon luonteeseen kuuluu, että samoista asioista kerrotaan eri tavalla eri ikäisenä. Elämänsä tapahtumat ja minäkuva muovautuvat, jäsentyvät ja saavat uudenlaisia merkityksiä uusien tapahtumien ja kokemusten valossa. (Knuuttila 1994, 60–61.) Vaikka esimerkiksi maaseudun rakennemuutoksen kausi on rajattu oman tutkimukseni ulkopuolelle, oli kylän hiljenemisprosessi toki läsnä haastattelutilanteissa heijastuen sekä omaan kysymyksenasetteluuni haastattelijana että muistelijoiden kerronnassa.

Muistitietotutkimuksessa menneisyys tuotetaan ja merkityksellistetään nykyisyyden perspektiivistä. Muistelukerronnassa menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus kietoutuvat yhteen ongelmattomasti. Tutkijoita Jorma Kalela kehottaa kuitenkin pitämään mielessä, että ”myös menneet tulevaisuudet olivat avoimia” (Kalela 2000, 120). Näin otetaan huomioon mahdollisuus, että tutkimuskohteen kulttuurin ja tutkijan kulttuurin väliltä puuttuu jatkuvuus.

Muistitieto kertoo sekä sen mitä ihmiset tekivät että mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tehneensä ja mitä he jälkikäteen mielestään tekivät. Muistitieto on luotettavaa, kun siihen suhtautuu sen vaatimalla tavalla – tavoitteena on varman tiedon sijasta hedelmällinen tieto. (Kalela 2000, 9; Portelli 2006, 55–57). Kalela (2000, 91) on kiteyttänyt muistitietotutkimuksen lähdekriittisen kysymyksenasettelun muotoon: ”Mitä voidaan päätellä siitä, että kertoja muistaa siten kuin muistaa?”

Muistitieto on luonteeltaan aina konstruktivistista ja tutkimus uudelleen tuotettu rekonstruktio. Monimerkityksinen ja vahvasti subjektiivinen rekonstruktio käsitetään muun muassa haastattelutilanteen vuorovaikutuksen, tekstien tulkinnan tai kerronnan analyysin tulokseksi. Siten lopputulos ei ole menneisyyden aukoton selitys, vaan valitun meto-

dologian mukainen neuvottelutulos tai tulkinta. Koska tutkijasubjektin tehtäväksi jää tulkinnan valinta, on refleктоiva paikantaminen ymmärtävässä muistitietotutkimuksessa välttämätöntä koko prosessin osalta. Esimerkiksi haastattelutyön näkyväksi tekeminen ja arviointi kuuluu varsinaiseen tutkimusprosessiin olennaisena osana. Puhuminen haastattelutilanteessa ei ole pelkkää informaation jakamista, se on samalla myös yhteisen todellisuuden tulkitsemista vuorovaikutuksessa puhekumppanin kanssa. (Fingerroos & Haanpää 2006, 35–39; Ukkonen 2000, 18; Vakimo 1996, 189.)

1.4.2. Paikan käsitteestä

Tutkimukseni kohteena on kylä, minkä perusteella tutkielmani paikantuu muistitietotutkimuksen ohella suomalaisen maaseutu- ja kylätutkimuksen runsaalle, monialaiselle ja monitieteiselle kentälle, joka on ollut kulttuurien tutkimuksen yksi keskeinen tutkimuksellinen viitekehys (ks. esim. Knuutila & Rannikko 2008, 12). Kansatieteilijöille ja folkloristeille kylä on toiminut alueellisena ja yhteisöllisenä perusyksikkönä molempien tieteenalojen alkuajoista lähtien, jolloin heräsi kiinnostus maaseutuväestön aineellisen ja henkisen perinteen tallentamiseen. *Kylä* on merkinnyt sekä asumisyksikköä että hallinnollista yksikköä, asukkaidensa omistus- ja toiminta-alueita, jolla on kartoitetut rajat naapurialueisiin nähden (Kirveennummi & Räsänen 2000, 8). Hallinnollisena yksikkönä kylä on osa laajempia aluehallinnollisia muodostumia, kuntia ja läänejä. Muistetakoon kuitenkin, että sosiaaliset suhteet ovat olemassa nimenomaan sosiaalisten ryhmien välillä, eivät alueiden tai alueellisten muodostumien kesken. (Paasi 1996, 10.)

Kylällä ei ole kuvana, sanana, käsitteenä tai tutkimuskohteena yhdenmukaisia muotoja tai kriteerejä, joista sitä voisi lähteä tarkastelemaan. Kylän määritteet ovat syntyneet lukuisista erilaisista vallankäytön ja hallinnoinnin tavoista sekä tutkimuksista ja keskusteluista, joita niiden ympärillä on käyty. Samalla aika ja eri paikat ovat tuottaneet kohteelle lukuisia muuttuvia tarkastelupisteitä ja merkityksiä. (Kirveennummi & Räsänen 2000, 8.). Omassa tutkimuksessani tarkastelen Jonkeria ensisijaisesti paikkana, joka määrittyy jonkerilaisten muistelupuheessa ja kertojien omista tulkinnoista (ks. Paasi 1995, 11). Kylän historiaa taustoittaessani tutkailen Jonkeria myös hallinnollisena yksikkönä, maarekisterikylänä.

Suomalaisen maaseudun kyläyhteisöjen muutosta – maaseudun tyhjentymistä seurauksineen sekä yhteiskunnallisten rakenteiden tuhoutumista kylissä – on tutkittu ahkerasti 1960-luvun lopulta lähtien. Pitkäkestoisemmista kylätutkimushankkeista mainittakoon Turun yliopiston monitieteinen hanke, jossa keskityttiin tutkimaan suomalaisessa kylässä tapahtuneita muutoksia, sekä Joensuun yliopistossa tehtyä monitieteistä tutkimussarjaa kahdesta pohjoiskarjalaisesta kylästä (Knuutila & Rannikko, 9–12). Valtimon kunnassa sijaitsevat Sivakan ja Rasinmäen kylät ovat olleet Joensuun yliopiston yhteiskunta- ja kulttuurintutkijoista muodostuneen ryhmän tutkimuskohteena neljä kertaa. Neljä eri vuosikymmenellä julkaistut raportit tarjoavat oivan otoksen kylätutkimuksen intresseistä, problematisoinneista ja tulkintakehysten muutoksesta. Kolme ensimmäistä raporttia, *Sivakka ja Rasimäki. Raportti pohjoiskarjalaisesta kylästä* (1973), *Yhteiskunta kylässä* (1984) ja *Kyläläiset, kansalaiset* (1996) keskittyivät analysoimaan ja kuvaamaan maaseudun suuren muuton seurauksia. Raporteista viimeisimmässä, *Kylän paikka*-tutkimuksessa (2008), tutkimusryhmän tietoisena valintana ei enää kuvata maaseudun rakennemuutoksen prosessia tai jälkiä, vaan näkökulma suuntautuu nykypäivän maaseudun uudelleenorganisointumiseen ja maaseudun paikallisuuksien ja yhteisöllisyyksien monitulkintaisuuteen. (Knuutila & Rannikko 2008, 9–15.)

Myös omassa tutkimuksessani on kyse paikallisuuksien ja yhteisöllisyyksien tulkinnasta. Tarkastelen Jonkerin kylää ensisijaisesti paikkana, jonka merkitykset ovat syntyneet ihmisten, tässä tapauksessa Jonkerissa yhä asuvien ja sieltä pois muuttaneiden, kokemuksista ja tulkinnoista, joita suullis-kirjallisessa päätutkimusaineistossani on esitetty (ks. Kirveennummi & Räsänen 2000, 8).

Lähestyessäni Jonkeria hyödynnän kulttuurimaantieteen parissa kehitettyjä teoreettisia työkaluja. Tutkimuksessani ymmärrän kylän paikkana, joka on sosiaalisesti konstruoitu ja konstruoituva toiminnan tila, joka ei ole koskaan lopullinen tai valmis, vaan koko ajan kehkeytyvässä prosessien ja käytäntöjen myötä (Cresswell 2004, 31–32, 37). Paikan sosiaalisen ulottuvuuden ohella on perinteentutkimuksessakin syytä ottaa huomioon, että maantieteellä on väliä: sosiaalinen on myös tilallista (Massey 2008, 57). Paikka on enemmän kuin jokapäiväisen elämän näyttämö tai sen sijainnilliset koordinaatit: paikka luo merkityksiä arjelle. Paikallisten konnotaatioiden ohella paikallinen elämä koostuu kansallisesta sosialisatiosta, osallisuudesta laajempaan työnjakoon sekä merkityksistä kamppailusta paikallisesti ilmenevien institutionaalisten käytäntöjen kautta. Näiden käytäntöjen kautta alueellisten diskurssien muodot ja säännöt välittyvät paikall-

listason yksilöiden tietoisuuteen, ja ne muotoutuvat osaksi päivittäisrutiineja ja sosiaalisen identiteetin perustaksi. Paikallinen elämä on aina sidoksissa erityyppisiin laajemmassa mittakaavassa toimiviin institutionaalisiin käytäntöihin sekä alueellisella, kansallisella tai globaalilla tasolla tapahtuviin yhteiskunnallisiin prosesseihin. (Paasi 1996, 205; Eyles 1989, 109.)

Paikat eivät kuitenkaan ole pelkästään sidoksissa erityyppisiin prosesseihin, vaan paikat itsessään ovat prosesseja. Dynaamista paikan käsitettä ja vaihtoehtoista tilan ymmärtämisen tapaa kehitellyt Doreen Massey korostaa, että tilaa ja aikaa tulisi käsitteellistää yhdessä ja yhtä aikaa erottamattomana *tila-aikana*, koska aika ja tila rakentuvat yhdessä näiden ilmiöiden välisten suhteiden kautta. Tilaa ja aikaa tarkastellessa aika on yleensä nähty muuttuvana ja tila staattisena tekijänä, mutta itse asiassa tilallisuus on historiaa siinä missä ajallisuus on maantieteen olennainen osa. (Massey 2008, 30, 64.) Muistelijakin kertoo itsestään ja kokemuksistaan aina jossain tilassa: jonkerilaisia haastattelin poikkeuksetta heidän omissa kodeissaan.

Yksittäisen paikan erityisyys näyttäytyy yhteisön ihmisten siihen liittämässä merkityksissä ja näiden merkitysten jatkuvuudessa sukupolvelta seuraavalle (Paasi 1996, 207–208; Relph 1981, 172). Massey (2008, 29–31) näkee paikan *kohtaamispaikkana*, jolla ei ole yhtä ainutlaatuista identiteettiä, vaan paikan erityisyys rakentuu tila-ajassa, sosiaalisten suhteiden ja ymmärrysten koko ajan muuttuvassa verkostossa, joka on itse määriteltävänä olevaa paikkaa laajempi. Paikan tuntu, käsitys paikan luonteesta, voidaan rakentaa vain liittämällä paikka toisiin, muualla oleviin paikkoihin. (Massey 2008, 29.) Paikka on yhteydessä toisiin paikkoihin sosiaalisten, kulttuurisen ja ympäristöllisten verkostojen kautta. Paikan yhteyksien ohella paikka tulee ymmärtää myös niiden reittien kautta, jotka johtavat sinne ja sieltä pois. (Cresswell 2004, 43.) Muistitiedossa muistelijat kytkevät menneisyyden paikkakokemuksensa muihin kokemiinsa paikkoihin ja kertomansa paikan myöhempiin aika-tiloihin. Omassa tutkimuksessani masseylainen tila-ajan käsite ja paikan käsittäminen kohtaamispaikkana toimivat sekä keskeisinä teoreettisina apuvälineinä että keinona, jonka avulla pyrin välttämään nostalgisoinnin ja essentialismin sudenkuopat aineiston analyysissä.

1.4.3. Rajan käsitteestä

Tutkimuksessani paikkaa ja sen yhteyksiä lähestytään paikan rajojen kautta. Näkökulman valintaan on johdattanut tutkimuskohteena olevan paikan maantieteellinen sijainti itärajalalla. Raja-alueet nähdään useimmiten sekä maantieteellisesti että kulttuurisesti perifeerisinä, koska marginaalit, reuna-alueet ja periferiat ovat keskusten perspektiivistä kehitettyjä käsitteitä (Assmuth 2008, 95). Suomen maaseutupolitiikassa 1990-luvulle vallinneen kolmijaon – läheinen maaseutu, ydinmaaseutu, syrjäinen maaseutu – mukaan Jonkerin kylän voi luokitella sijaintinsa ja elinkeinonsa puolesta kauas päätöksenteosta, vallasta ja markkinoista paikantuvaksi syrjäiseksi maaseudeksi (ks. Knuuttila & Rannikko 2009, 49). Keskusten näkökulmasta Jonkerin kylä näyttäytyy ikään kuin moninkertaisena periferiana: syrjäiseksi sen määrittää sekä valtakunnan rajan läheisyys että etäisyys keskuksiin. Tutkielmassani pyrin tavoittamaan Jonkerin perspektiivin analysoimalla jonkerilaisten kertojien muistelukerronnan merkityksiä, kerronnassa tuotettua paikkaa. Näin siirrän kysymyksen Jonkerin perifeerisyydestä tutkimusaineistossa esitettyjen tai esittämättä jätettyjen vastausten varaan ja keskityn sen rajoihin tutkimuskohteena olevan paikan näkökulmasta.

Raja viittaa joko konkreettiseen rajaan, kuten maastoon merkittyyn linjaan, joka esitetään yleensä viivana kartalla, tai abstraktiin ja kuvaannolliseen rajaan, jolloin *rajaa* käytetään asioiden tai ilmiöiden erottajana tai jakajana (Savijärvi & Savijärvi 2001, 269, 274). Rajat luovat käytäntöjä ja tapoja, jotka ovat perustana merkityksille ja tulkinnalle, ja niitä rakentuu erilaisilla spatiaalisilla skaaloilla ja erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa, ja niiden henkilökohtaiset ja kollektiiviset merkitykset vaihtelevat (Paasi 1996, 213). Yksittäiset toimijat konstruoivat ja symboloivat rajoja jatkuvasti osana yksilöllisiä ja kollektiivisiä identiteettejään. Jokapäiväisessä elämässä tämä tapahtuu osallistumisena sosiaalisiin käytäntöihin, kuten poliittisiin tai uskonnollisiin ryhmiin, yhteisöihin tai yhdistyksiin, jotka ilmenevät eri tavoin tila-ajan eri ulottuvuuksilla sekä vaihtelevissa sosiaalisissa konteksteissa. Arkipäivän rajat voivat joko näkyviä tai näkymättömiä. (Paasi 1996, 206.)

Tila on monimutkainen hallitsemisen, alistumisen, solidaarisuuden ja yhteistyön suhteiden verkko, joka on täynnä valtaa ja merkityksiä (Massey 2008, 29–31). Tilan, alueiden ja rajojen symbolinen rakentaminen perustuu eronteon ja integraation kielten väliselle dialektiikalle (Paasi 1995, 15). Sanoista ja mielikuvista koostuvilla representaatioilla

puhutaan ja ilmaistaan ryhmiä ja kategorioita sekä niitä koskevia käsityksiä, siirretään toisia ryhmiä marginaaliin ja toisia etualalle. Keskeinen diskursiivinen keino ryhmien ja kategorioiden luomisessa on usein yleistykseen perustuva stereotyyppien luominen, joilla välitetyt mielikuvat perustuvat tosiasioiden sijaan tunteisiin, uskomuksiin ja ennekkoluuloihin. Käsitteet Toinen ja stereotyyppi eivät ole synonyymeja, vaikka toisiinsa läheisesti kytkeytyvätkin. Toinen rakentuu aina suhteessa ”meihin”. Toista tai ”muita” ei ole ilman ”meitä”. Tyypillistä on, että Toinen elää jossain muualla, ”siellä”, kuten esimerkiksi venäläiset valtakunnan rajan takana. Jos Toinen elää ”meidän” keskuudessa, on Toiseen tehtävä ero muilla keinoin. (Heimo 2012, 189–190; Paasi 1995, 12–13.)

Liitän tutkimusvälineistöön vielä Michel de Certeau (2002, 17; ks. myös Aarnipuu 2008, 28) toteaman ”tila on käytössä oleva paikka”, koska muistelijoiden kertomassa Jonkerissa kolme toimijayhteisöä limittyi samaan tila-aikaan. Paikalliselle asumisyhteisölle, jonkerilaisille, Jonkeri oli oma toimintatila. Ei-paikallisia toimijoita tutkimuksen rajaamana aikana edustavat rajavartioasema vaihtuvine henkilökuntineen sekä eri puolilla kylää operoivien, sesonkiluonteisten metsätyömaiden vaihtuva työyhteisö, joiden toiminta nivoutui tiiviisti paikallisyhteisön elämään.

Jonkerin kylän sisäisten rajojen sisällyttäminen tutkimuksen tarkastelun kohteeksi on mielestäni perusteltua myös siksi, että paikan samaistaminen yhteisöön voi johtaa harhaan, vaikka paikkaa asuttaisi vain yksi yhteisö. Yhtenäisen sosiaalisen ryhmän jäsenten paikan tuntu ei ole yhteinen, jaettu tai annettu, koska yhteisöillä on omat sisäiset rakenteensa. Esimerkiksi naisten paikan tuntu – kulkutilat, tapaamispaikat ja yhteydet paikan – eroaa miesten paikan tunnusta. (Massey 2008, 27–28.)

2. MUISTITIEDOSTA KERRONNAN TULKINTAAN

2.1. Tutkimuksen aineisto

Tutkimusaineistoni on tuotettu ja koottu Jonkerin kyläseuran historiahankkeen puitteissa. Kyläseuran puheenjohtaja Urho Väisäsen (1945–2014) johdolla toteutettu hanke tuotti laajan Jonkerin historiaan liittyvän aineiston, josta olen saanut tutkielmaani varten käyttöön kaiken pyytämäni materiaalin.

Tutkimukseni pääaineisto koostuu 12 haastattelusta ja 26 muistelmatekstistä. Pääaineiston perustan muodostaa keväällä 2010 tekemäni jonkerilaisten perinneaastattelut, joista valikoin tarkastelun kohteeksi yhdeksän haastattelua. Vaikka laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä tilastollisiin yleistyksiin, pidän mielekkäänä, että määrällisesti suppeassa haastatteluaineistossa kertojat kuitenkin jakaantuvat kylän kulmakuntiin kutakuinkin tasapuolisesti. Kymmeneksi haastatteluksi halusin kyläseuran puheenjohtaja Urho Väisäsen keväällä 2012 tekemän haastattelun sisältönsä takia ja koska tämä haastattelu antoi perspektiiviä oman haastattelutyöni reflektoinnille. Pro gradu -tutkielmaa varten kesällä 2012 vielä kaksi tarkentavaa, valtakunnan rajaan ja rajavartion toimintaan keskittyvää teemahaastattelua Nevalan Pentin ja Teljon Martan kanssa.

Suullisen aineiston lisäksi sain tutkielmaani varten käyttööni Jonkerissa kasvaneen ja siellä koko ikänsä paljon liikkuneen ja oleskelleen Nevalan Pentin vuosina 2006–2011 kirjoittamat 26 muistelmatekstiä, jotka haastattelujen tavoin lukeutuvat Jonkerin kyläseuran historiahankkeen aineistoon ja ovat osittain sen aikana kirjoitettuja². Lyhyehköissä teksteissä Jonkerin perinnettä ja historiaa laaja-alaisesti tunteva Pentti muistelee kylän elämänmenoa, tapahtumia, ihmisiä sekä kuulemiaan kertomuksia ja kaskuja. Tekstien, haastattelusessioiden ja muiden kohtaamistemme myötä hänestä tuli tutkimukseni avaininformantti. Pentti on paitsi vastailut kysymyksiini myös omaaloitteisesti pohtinut ja ottanut esille Jonkeriin liittyviä aihealueita sekä haastattelukontekstissa että muissa tapaamisissamme, kuten viettäessämme yhden päivän saman kuopan äärellä Jonkerin Kirkkoniemen kaivauksilla syyskuussa 2012.

Keväästä 2010 lähtien olen ollut aktiivisesti mukana ensin Jonkerin kyläseuran historiahankkeessa ja sen jälkeen kylähistorian yhtenä kirjoittajana, joten olen käynyt läpi ainakin suurimman osan historiahankkeen kokonaisuudesta. Aktiivinen osallisuuteni kylän historiaan liittyvien tietojen keräämisen, arviointiin, analysointiin ja kylän histori-

² Nevalan Pentin muistelmateksteihin viitataan jatkossa aineistoluettelon mukaisilla tunnuksilla PN1–PN26. ² Tutkimuksessani käytettyihin haastatteluihin viitataan jatkossa aineistoluettelon mukaisilla tunnuksilla H1–H12. Aineistonäytteissä käytetyt kertojien nimikirjaintunnukset on eritelty aineistoluettelossa; nimikirjaimet TR viittaavat tekijään, RR Raija Rovioon ja UV Urho Väisäseen. Aineistonäytteissä käytetyt merkinnät: (–) jos näytteestä on jätetty jotain sisällön kannalta epäolennaista pois, (...) puheen kokonaisuus, tauko tai ajatuksen jääminen kesken. Omat kommenttini ja täsmennykseni olen laittanut hakasulkuihin [–] ja kun litteroidessa en ole saanut selvää yksittäisestä sanasta, tämä on merkitty [?].

anesityksen, vaikkakin vielä keskeneräisen, tuottamiseen on ollut ajallisesti koko lailla rinnakkainen prosessi tämän tutkimuksen kanssa.

Tutkimukseni tausta-aineistona olen erityisesti historiallisen kontekstoinnin kannalta relevanttia tietoa tarjoavia kirjallisia lähteitä, kuten kyläseuran lehti- ja kirjallisuusleikekokoelmaa, Urho Väisäsen tekstejä ja arkistomuistiinpanoja yhteenvetoineen sekä historian tutkija Jukka Partasen Jonkerin asutushistoriaan liittyviä tutkimusraportteja, jotka kaikki ovat Jonkerin kyläseuran hallussa. Pitkän pohdinnan jälkeen päätin sisällyttää tutkimusaineistooni myös Jonkerin vartion partiopäiväkirjat vuosilta 1951–61, koska viranomaisdokumentteina ne taustoittavat pääaineiston kerrontaa. Jotkut rajavartijoiden merkinnät tuntuivat ensi alkuun hämmentäviltä, suorastaan käsittämättömiltä, ja ne vaikuttivat tarkentavissa haastatteluissa esittämieni kysymysten taustalla. Urho Väisänen kopioi Sota-arkistossa vuosien 1951–61 päiväkirjoista lähinnä Jonkerin kylään ja kyläläisiin liittyvät merkinnät, joten näiden päiväkirjojen osalta käyttämäni tutkimusaineisto on hänen valintansa tulos.

2.2. Haastatteluaineiston tuottaminen

Lieneekö poikkeusta enemmän sääntö, että kylähistoriaprojekteissa varsinainen työ on muutaman aktiivitoimijan varassa? Haastatteluja aloittaessani minulle kävi pian selväksi, että jonkerilaisten historiaprojektin sielu oli Urho Väisänen, joka oli 2000-luvun alussa eläkkeelle jäätyään muuttanut takaisin entiseen kotikyläänsä. Hän oli koonnut luettelon henkilöistä, joita voisin pyytää haastateltaviksi ja ohjeisti ja opasti minua haastattelukiertueeni lomassa, koska itse en ollut tavannut valtaosaa haastateltavista aiemmin. Onkin syytä painottaa, että kyläseuralle tehdyt haastattelut suunniteltiin nimenomaan jonkerilaisten omaa historiaprojektia varten ja haastattelijana pyrin parhaani mukaan palvelemaan jonkerilaisten omia tiedonintressejä. Näin keväällä 2010 tehdyissä haastatteluissa nousevat esille teemat, jotka jonkerilaiset itse ovat kokeneet merkityksellisiksi kylänsä historian suhteen.

Harva kieltäytyi haastattelusta, pari lähinnä kieltäytymisen ilosta. Yksi henkilö ilmoitti, ettei halua muistella ”sitä puutetta ja kurjuutta”. Jonkerilaisten osallistumishalukkuus todentaa Peltosen (1996, 69) tutkimuksessa mainitun Leea Virtasen vuonna 1978 suomalaisen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen tutkijapiirin alustuksessa esittämän

havainnon, kuinka mukaan perinteenkeruussa kyselyn ajankohtaisuus on varsin ratkaiseva tuloksien kannalta. Osa haastattelemistani jonkerilaisista oli tietoisia haastatteluprojektista etukäteen, muutama oli ollut mukana kansalaisopiston perinnekurssillakin, ja kaikki haastatellut ilmaisivat tukensa Jonkerin historiahankkeelle. Kyläseuran toiminta oli tuolloin muutoinkin varsin vireää, ja erityisesti sen järjestämät kesäjuhlat ovat keränneet runsaasti väkeä kylän entiselle koululle. Haastatteleman henkilöt edustavat jonkerilaisten vanhempaa polvea, jonka muistitietoa Jonkerin kyläseuran historiatoimikunta halusi tallentaa historiahankkeen lisäksi myös arkistoitavaksi myöhempää tutkimuskäyttöä varten.

Jonkerin kyläseuralle tekemäni haastattelut ovat luonteeltaan väljästi strukturoituja teemahaastatteluja, joiden tavoitteena oli Jonkerin historiaan liittyvän muistitiedon tallentaminen. Urho Väisäseltä sain haastattelujen tekoa varten apuvälineeksi monisivuisen kysymyslistan, joka kattoi lukuisia perinneaihealueita arjesta juhlaan, asutuksesta metsästykseseen ja savotoista supranormaaliin. Tärkeämpänä pidin kuitenkin Väisäsen suullisesti antamia suuntaviivoja kunkin potentiaalisen perinteentaitajan erityisalueiden suhteen. Kysymyslista osoittautui hyödylliseksi nimenomaan apuvälineenä, joka jo rekvisiittana loi itselleni lisävarmuutta haastattelijana ja josta poimimani teemat tai yksittäiset kysymykset toimivat avauksena varsin vapaamuotoisesti edenneisiin haastatteluihin.

Tarkentavissa haastatteluissa kesällä 2012 keskityimme Teljon Martan ja Nevalan Pentin kanssa suurimman osan ajasta raja- ja rajavartioteemoihin. Urho Väisänen kävi itse haastattelemassa Märän Eevaa Jonkerin kyläseuran hankkeen puitteissa saman vuoden keväällä. Väisäsen haastattelussa toistuvat samat perusteemat kuin minun aiemmin tekemissä, mutta onhan siinä suuri ero, kun jonkerilainen jututtaa toista jonkerilaista. Kommentointi molemmin puolin on vilkkaampaa ja spontaanimpaa, vaikka Väisänen pidättäytyy tietoisesti haastattelijan roolissaan.

2.3. Haastattelutilanteiden reflektointia

Tammikuussa 2010 tein kaksi ensimmäistä haastattelua, jotka toimivat hyvänä orientaationa haastattelutyöhön. Väisänen suositteli, että tapaan ensimmäisinä Veikko Kähkösen ja Martta Kailavaaran, molemmat tottuneita kertojia. Pääosin toteutin jonkerilaisten haastattelut kahdella viikolla maaliskuussa 2010 Kuhmosta käsin. Koska minulla ei

tuolloin vielä ollut ajokorttia, toimi äitini Raija Rovio autokuskina haastatteluissa, jotka ulottuivat Kuhmon taajamaan, Jonkeriin, Lieksaan ja Sotkamoon. Tapasin kaikki kertojat heidän omissa kodeissaan ja haastattelin heitä yksitellen. Äitini läsnäololla voin arvioida olleen pelkästään myönteinen vaikutus haastattelutilanteissa. Kun minä ja haastateltava tapasimme toisemme ensimmäisen kerran, oli äidilläni selvästi tutustumiskynnystä madaltava vaikutus molemmin puolin. Jonkerin kyläseuran haastattelijan roolin ohella asemoiduin Oritvaaran Väinön ja Lyytin Raijan tyttäreksi, eli en ollut kyselijänä ulkopuolinen. Minun ja äitini välinen työnjako helpotti haastattelujen tekemistä. Kertojan lisäksi paikalla oli monesti puoliso, jolle äitini piti seurata haastattelutilanteen aikana. Jos kertoja oli yksin, äitini seurasi haastattelua toimien sekä yleisönä että satunnaisena kommentaattorina, mutta haastattelijan rooli pysyi selkeästi minulla.

Haastattelutilanteissa varmistin kultakin haastateltavalta ensimmäisenä, että haastattelua saa käyttää ja haastattelijan nimen saa mainita Jonkerin kylähistoriassa ja että haastatellun voi arkistoida tulevaa tutkimuskäyttöä varten. Mielestäni luvan pyytäminen ja haastattelun käyttötarkoituksen kertaaminen ennen varsinaisen haastattelun alkamista oli hyvä käytäntö. Jokainen haastateltava pysyi tietoisena siitä, mihin tarkoitukseen haastatteluja on tarkoitus käyttää: että kyseessä on Jonkerin kylän menneisyyttä koskeva perinteenkeruu ja että haastattelut talletetaan myös tuleville käyttäjille ja käyttäjäpolville.

Haastattelijana mielsin itseni tuolloin neutraaliksi kysymysten esittäjäksi, mikä harhaluulo hävisi myöhemmin kuunnellessani ja litteroidessani haastatteluja. Kuten Elina Makkonen mainitsee, haastattelu on erityinen puheenlaji, ”jossa tietoa tuotetaan vuorovaikutteisesti” (2009, 39). Haastattelijan roolista minulla oli ehtinyt karttua kokemusta toimittajan ja toimitussihteerin tehtävissä. Silti jokainen haastattelu on uusi tilanne ja uusi kohtaaminen, jossa kokemuksesta on apua mutta onnistunutta lopputulosta se ei takaa. Toisaalta olin tottunut haastattelemaan hyvinkin erilaisten alojen asiantuntijoita aihepiireistä, joista oma tietämykseni oli ohut ja pintapuolinen. Tästäkin oli apua, kun lähdin esittämään kysymyksiä kylästä, joka oli tavallaan tuttu mutta sen historia tuolloin minulle lähestulkoon tuntematon.

Taina Ukkonen (2006, 186) toteaa haastattelun olevan sekä haastattelijan että haastateltavan näkökulmasta ”vaativaa, haastavaa ja väsyttävää mutta myös antoisaa työtä”. Mielestäni haastattelutilanteisiin ja niiden aikaiseen vuorovaikutukseen vaikutti myönteisellä tavalla molempien osapuolten motivaatio. Minä koin perinneaastatteluprojektin mie-

lenkiintoisena ja arvokkaana tehtävänä ja kertojat suhtautuivat haastattelutapahtumaan myönteisesti. Suurimmalla osalla heistä oli selvästi jonkinlainen ennako-odotus haastattelutilanteesta ja sen tiedollisista tavoitteista. Haastattelijan ja haastateltavan rooleihin asettuessamme teimme julkilausumattoman *muistelusoimuksen*, jonka mukaisesti käytäydymme muistelutilanteessa (Raninen-Siiskonen 1999, 37). Haastattelijana johdin tilannetta, tein kysymykset ja keskustelun aloitteet ja johdatin kerrontaa haluamaani suuntaan. Haastateltava puolestaan antoi sanattoman lupauksen kertoa totuudenmukaisesti Jonkerin menneisyyteen liittyvistä muistoistaan ja tiedoistaan (ks. Makkonen 2009, 39.) Haastattelijan roolin ohella toimin myös kertojalle yleisönä, jonka reaktiot, kommentit ja lisäkysymykset pitävät haastattelutilanteessa vuorovaikutusta ja kertojan motivoituneisuutta yllä. Haastatteluja kuunnellessa vei aikansa ennen kuin totuin kuuntelemaan varsinkin omaa nauruani, mutta litterointiprosessin aikana totesin, että ei siitä vaikuta ainakaan haittaa olleen.

Ennen haastatteluja kirjoitin aina ylös kullekin kertojalle kohdennettavat erityisaihealueet. Teemalistaan tein lisäyksiä ja muutoksia haastattelukierroksen edetessä. Kysymysten ja teemojen suhteen minulla oli kuitenkin niin vapaat kädet, että suurin epävarmuuden aiheeni oli, osaanko esittää juuri oikeita, historiahankkeen kannalta tarkoituksenmukaisia kysymyksiä kullekin kertojalle. Yleensä aloitin haastattelun esittämällä kysymyksiä kertojan omasta Jonkerin kotipaikasta, sen historiasta ja kertojan perheestä. Näin pääsin tutustumaan aluksi kertojaan hänen menneisyytensä kautta ja pystyin hahmottamaan Jonkerin kertojan perspektiivistä.

Muistojen mieleen palauttaminen ja muistelukerronta haastattelussa on aktiivinen prosessi, jossa muisti toimii aktiivisesti luomalla asioille merkityksiä ja syy-yhteyksiä sekä jäsentele tapahtumia (Portelli 2006, 58). Jo ensimmäisten haastattelujen aikana sain huomata, että kerronnallinen haastattelu ei etene temporaalisesti saati linearisesti tai etukäteissuunnitelmieni mukaisesti, vaikka kysymysruntoni olivatkin väljästi strukturoituja. Haastattelutilanteen vahva ohjaaminen olisi mielestäni ollut epäkohteliasta ja vaikuttanut muistelutilanteeseen latistavalla tavalla. Melko pian totuin siihen, että jos kysyin vaikkapa karjanhoidosta, kertoja saattoi alkaa muistella lehmien kuljetusta talvisodan evakkotaipaleelle lähdetessä.

2.4. Menneisyyden muistelijat

Kyläseuran haastattelujen sisällön pääaihealueiksi muodostuivat menneisyyden Jonkerin arjen kuvaus ja sota-ajan muistot. Tavoitteena oli tallentaa historiahankkeen puitteissa vanhaa Jonkerin kylään liittyvää muistitietoa, joten kertojat valittiin vanhemmasta polvesta. Tutkimusaineistoni kertojat ovat yhtä vuonna 1941 syntynyttä kertojaa lukuunottamatta syntyneet ennen sotaa, eli vuosina 1924–1937.

Kertojista vanhin on Kyösti, joka toimi opettajana Jonkerin koululla vuodesta 1953 koulun lakkauttamiseen saakka 1970. Hän asui pitkään Jonkerin koululla eläkkeelle jäätyään ja oli aktiivisesti mukana Jonkerin kyläseuran toiminnassa sen perustamisesta aina 2000-luvun puolelle saakka. Hän on ollut hyvin kiinnostunut Jonkerin historiasta ja tallentanut perimätietoa ilmeisesti pidemmältäkin ajalta, vaikka puhuikin vaatimattomasti ”paperilappusistaan”. Haastattelua varten Opettaja Kyösti oli miettinyt puheenaiheita etukäteen, ja esitti haastattelussa muun muassa oman synteesinsä Jonkerin historiasta kylän asuttamisesta alkaen. Keski-Suomessa varttunut kansankynttilä on tutkimusaineistoni kertojista ainut, jolla on Jonkerista omakohtaisia kokemuksia pelkästään aikuisiältä. Kaltiala poikkeaa muista kertojista myös siinä, että omaelämäkerrallisen kerronnan sijaan hän välittää haastattelussa hänelle kerrottua muistitietoa Jonkerin menneisyydestä ja esittää omakohtaisen kokemuksensa pohjalta tulkintoja Jonkerista kylänä. ”Maalaispojaksi” ja ”puoliraa’aksi mieheksi” itseään luonnehtineelle Kyöstillä Jonkeriin muutto ei ollut dramaattinen muutos:

TR: No mitenkä kun työ tulitte sinne Jonkeriin ja ootte sieltä muualta päin kotosin, niin minkälainen oli se vaikutelma siitä uudesta asuinpaekasta?

OK: No ei mikään nyt niin erikoinen ollu. Se oli vaan semmonen syvän maan koulu. Siellä vaan sitten kaikessa rauhassa siihen ruvettiin taloksi.
RR: Mikä se oli joka toe? Miten sinä keksit tuommosen syrjäsen paekan tosiaan?

OK: Jo seminaarissa ollessa taekka siellä opettajanvalmistuslaetoksessa niin minä tein kaks käyrää, missä oli korkein tuota tuo syrjäseutulisä. Ja toenen että mikä mikä on eteläisin, missä on se eteläisin korkein syrjäseutulisä, niin sinne mennään. Joo ja siinähän sitä paitsi kun oli sissa [sisko] tuolla asuntolanhoitajana... (H3)

Opettajakin lukeutuu siis ehdottomasti jonkerilaisiin. Kuvailin häntä kertojista ensimmäisenä, koska hänen kertojanäkökulmansa poikkeaa muista tutkimusaineistoni muistelijoina. Kesällä 2014 edesmenneet Teljon Martta ja Nuottivaaran Veikko asuivat Jonkerissa lähestulkoon koko ikänsä, samaa voi sanoa Kontulan Veikosta, joka muutti 1960-

luvulla Jonkerinjärven Saunajärven kylän puoleiselle alueelle. Martan ja Veikon haastattelut olivat itselleni siinä mielessä ainutlaatuisia kohtaamisia, että kumpikin asui yhä lapsuuden kotivaaramaisemissaan. Kaikki kolme olivat erinomaisia kertojia. Martta muisteli eläväisesti Jonkerin entisaikaista elämänmenoa. Nuottivaaran Veikko oli oma-peräinen persoona, ei ehkä niinkään tarinaniskijä vaan enemmän tietoniekka ja räväkkä kommentoija. Kontulan Veikko lukeutui taitaviin, oman kertomusrepertuaarin hioneisiin tarinankertajiin, kuten myös avaininformanttini Nevalan Pentti, joka on asunut pitkään Lieksassa mutta oleillut koko elämänsä ajan paljon Jonkerissa. Tarkentava haastattelu tehtiin Pentin perheen kesämökillä, joka sijaitsee hänen vanhalla kotipaikallaan. Haastattelutilanteessa nämä kaksi herraa, Kontulan Veikko ja Pentti, kertoivat täyttää Pentin samoin ”täyttää vaktua”, jota tottuneina esiintyjinä höystivät sopivasti humoristisilla jutuilla ja puheenparsilla.

Vanhin ”kantajonkerilainen” kertoja oli Ahvenlahden Aili, joka avioitui ja muutti Jonkerista ylemmäs Kuhmoon heti jatkosodan päätyttyä. Niinpä hän muisteli 1930-luvun ja sota-ajan Jonkeria ja kertoi kylästä mielenkiintoisella tavalla järventakalaisen tytön näkökulmasta. Järventakalaisen pojan näkökulmaa valotti Rasin Matti, nuori haastatelluista, joka on sekä puhelias että täsmällisimmin esittelyihin kysymyksiin vastaava kertojapersoona. Jonkerissa hän asui 1960-luvun alkuun. Vartion Teuvon isä oli tullut Jonkeriin rajavartijaksi 1920-luvun alussa ja avioitunut vartion jonkerilaisen emännän kanssa. Saunajärvelle muuttaneen perheen vastavalmistunut talo tuhoutui täysin talvisodassa ja perhe muutti jatkosodan ajaksi Jonkeriin ja vartiolle. Teuvon isä vastasi kiinteistön ja puhelinkeskuksen hoidosta, ja lapsetkin olivat mukana välittämässä puhelinliikennettä Rukajärven suunnalta Kuhmon Jämäksen. Sodan jälkeen Teuvon perhe rakensi talon Teljon kylälle, mutta sen Pielisjärven Savijärven kylään puolelle, aivan ”lääninrajan” viereen. Männikön Eini puolestaan muutti Jonkeriin nuorena tyttönä sodan jälkeen sotalleskiäitinsä solmiman avioliiton myötä. Urho Väisäsen haastattelema Märän Eeva, kerroksen perusteella Jonkerin aikansa karskeimman isännän tytär varttui kylän lähimpänä rajaa sijainneella tilalla. Teuvo, Eini ja Eeva muuttivat Jonkerista Lieksaan 1950-luvun lopulla.

Elämäkerrallisena yhteisönä (ks. Roos 1987, 52) kertojien kokemusmaailma – kylä ja sen aika-tilat – on samankaltainen, vaikkakin yksi kertojista on Ylä-Savosta kotoisin oleva opettaja, yksi muutti lapsuusiässä Jonkeriin Enosta ja kertojista nuorin nimeää varhaisimmaksi muistikuvakseen isän palaamisen jatkosodasta kotiin. Suurimmalle

osalle kerojoista sota-aika sijoittuu lapsuus- ja nuoruusvuosiin tai näiden taitekohtaan. Sodanjälkeisenä jälleenrakennusaikana he olivat nuoria tai varttuneet parhaissa voimissaan oleviksi nuoriksi aikuisiksi. Muistelukerronnan Jonkeri sijoittuu näin omaelämäkerrallisesti ikävaiheeseen, jolloin koetut ja opitut asiat muistetaan muiden ikävaiheiden tapahtumia helpommin ja ajanjakso tulkitaan muita elämänvaiheita paremmaksi. (Semi 2010, 130.)

Kertojani kuuluvat *sodanjälkeisen jälleenrakennuksen jan nousun jälleenrakennuksen sukupolveen*, joka muistaa maailmansodan elävästi ja oli aktiivi-iässä heti sodan jälkeen (ks. Roos 1987, 55–56). Muistelupuheessa korostuukin oman aika-tilan ja tapahtumien hahmottaminen 1930-luvulta 1950-luvulle kolmijaolla ”ennen sotaa” / ”sota-aikana” / ”sodan jälkeen”, minkä avulla periodisoidaan niin suuria kansallisia kokemuksia kuin oman arjen muutoksia:

Sitten kun rupesi linja-autohi kulukemmaan, niin meillä oli linja-automies kortteeri jonkun aikaa ja sitten myöhemmä, *sota-ajan jälkeen* se oli Toivasessa. *Ennen talvisotaa* tässä kulki yhteen aikaan sillä keinon jotta aamulla mäni Lieksaan ja päivällä tuli sieltä jo yksi auto Kuhmoon päin. Jotta kaksi kertoo pysty käymään Lieksassa tahi Kuhmossa. (H2)

Kaikkien kertojien keskeisimmät kokemukset Jonkerista liittyvät maaseutumaiseen elämäntapaan, savotan tahtiin eläneeseen kyläyhteisöön ja kovaan työntekoon pienestä pitäen. Jonkerissa kasvaneiden muistelukerronnassa välittyi niukkuuden, köyhyyden ja ruumiillisen raadannan kokemus, johon liittyvissä kuvauksissa on kyse myös menneisyyden ja nykyisyyden vuoropuhelusta – työn raskaus määrittänyt nykyajan helppouden pohjalta. (ks. Semi 2010, 128.) Muistelukerronnan narratiivisena perusjuonteena korostuukin elämässä selviytyminen vaatimattomista lähtökohdista huolimatta, jopa hienoinen ylpeys, jonka esimerkiksi Kontulan Veikko kuoruttaa huumorilla:

Kyllä se oli silloin kuuloo tiukkoo se elämä ihmisillä. Ei minkäänlaisia lapsilissii eikä avustuksija. Nehi työmaat, sieltä ei saanu mittään tavallisel-la työllä. Siellä piti olla terve mies ja tehä hengen rajoja myöten. Ja pitkee päevee, ei sitä kaheksalla tunnilla elännä oes. --- Ka aamusilla heti seihtemeltä lähti ja iltasella kaheksaan, yheksään. Syötiin välillä, eihän sitä muuten jaksanu. --- Minnuu aena ihmettelivät, kun tuota tiliä maksovat, pöyvällä nuinikkaa, oli ite kelläi ne tililäjät ja lukivat kassöörit. Ihmettelivät jätkät, että mitenkä se tuolla Kähkösellä, kun tuommonen tuo rahaläjä on, kun koatuuhan tuo. Niin sanovat, jotta se on muistanut lähtee siellä metässä ja tehäki jottaen eikä vaen olla siellä. (H5)

Haastatteluissa tunneskaala vaihtelee vakavista hetkistä hilpeään nauruun. Kerrotaan kaskuja, anekdootteja, koomisia sattumuksia. Yhtä lailla käsitellään useita raskaita teemoja, ja kertojat saattavat tuoda oma-aloitteisesti esille surullisia ja traagisia kokemuksia muun muassa sodasta, lapsuuden epävarmoista elinsuhteista, äidin, isän tai sisaruk- sen kuolemasta tai omien voimien ääri rajoilla ponnistelusta.

Sota-ajan kokemuksista puhutaan haastatteluissa paljon. Jonkerilaisten kerronta toden- taa jälleen kerran suomalaisen kansanhumorin asiantuntijan Seppo Knuutilan havainto (1992, 112), että mikä tahansa ilmiö, asia, olento tai käytös voidaan kääntää nurin, mikä tahansa käsitejärjestelmä voidaan kääntää nurin ja mitä tahansa vakavaa asiaa voidaan parodioida. Naurun avulla on mahdollista luoda sellainen pelottomuus, jota ilman oli mahdotonta ymmärtää maailma realistisella tavalla (ks. Peltonen 1996, 269–270).

Anne Heimo nimittää *humoristiksi kertomuksiksi* kaikkia sellaisia kertomuksia, joiden aikana ”kertojat osoittavat merkkejä huvittuneisuudesta” (Heimo 2012, 164–165).

Kaikki humoristiset kertomukset eivät ole stereotyyppistä komiikkaa, kuten vitsit tai kaskut, mutta huumorin keinoin voi käsitellä mitä tahansa aihetta. Talvisodan syttymi- nen ja kiireellinen lähtö evakkoon on selvästi yksi sota-ajan mieleenpainuneimmista kokemuksista sen eläneille kertojilleni, mutta Nevalan Pentti saa siihenkin liitettyä kas- kunmuotoisen muistelman:

31.11. aamulla kello seitsemän tuli Nuottivaaran isäntä Antti Ruokolainen ja toi tiedon, että sota on syttynyt ja on lähdeittävä evakkoon. Ei äiti siitä kovin säikähtänyt, vaan alkoi valmistella aamuruoaksi muikkukeittoa. Kahdeksan aikaan ovi tempaistiin auki ja eno Antti astui sisään konepis- tooli kaulassa ja varsikäsikranaatteja vyössä ja sanoi tiukkasävyisesti: Nyt kiireellä tielle, menkää Männikölle. Ei äiti tästäkään hätkähtänyt, vaan tiuskaisi vastaan: Kyllä minä perkele tämän muikkukeiton keitän ja syön kanssa. Kyllä siitä oli lähdeittävä Männikölle. (NP22)

Jatkosodan aikana partisaanien pelko aiheutti Lapin, Kainuun ja Pohjois-Karjalan raja- seudun väestön parissa suurta pelkoa, jopa suoranaista hysteriaa. Märän Eevan muistaa elävästi pelon tunteen ja samalla pelkoon liittyneen koomisen ulottuvuuden, jolle ken- ties osasi nauraa vasta jälkikäteen:

UV: Teiltä saatiin karja, pysy niinkun tallessa, saatiin pois talvisotaan läh- tiessä ja jatkosota-ajan, niin se oli siellä kämpällä?
ME: Kämpällä, mukana. No kävihän he heinällä, saivatko luvan vai eikö saaneet, äiti ja se isän työmies, se Jussi Meriläinen. Hänhän oli sitten meil-

lä työssä, kun isä oli sodassa. Niin äiti oli siellä heinällä, niin kai siellä joku lehmä oli, en muista ihan tarkkaan. Mutta muistan, kuinka me pelättiin, kun ei yöllä asuinrakennuksessa uskallettu nukkua, vaan saunassa. Saunassa nukuttiin, ja koira kun ulisi. Se ulisi niin hirveesti aina yöllä. Ja en tiää, voiko se kuulla kaukaa.

UV: Van se voi. Koira kuulee kymmenen kilometrin päästä.

ME: Ja Jussi Meriläinen kun kuorsasi, niin että katto tärisi. Äiti sano, et jos ei tuota ryssät meitä muuten löyvä, niin tuon kuorsauksen perusteella ainakin. Et ei täällä ainakaan missään turvassa olla. (H7)

Monet muistitietohistorian tutkijat korostaneet, että muistelijan nykyisyys vaikuttaa merkittävästi, muisteleeko menneisyyttään esimerkiksi toteavalla, nostalgisella tai katkeralla tavalla (Ukkonen 2000, 138). Päättökimusaaineistoni sävy on mielestäni pääsääntöisesti toteava. Esimerkiksi Teljon Martta ei mitenkään kauhistellut tai dramatisoinut saati voitotellut verratessaan lapsuutensa oloja 1930-luvulla nykyajan kehitysmaihien. Itsestäni rinnastus tuntui äkkiseltään haastattelutilanteessa hurjalta avaukselta, olinhan saanut esitettyä kutakuinkin ensimmäisen kysymykseni:

TR: Minkä kokonen talo teillä oli?

TM: Ihan vaen semmonen yksi tupa oli ja siinä oli ruokahuone, semmonen kylmä. Eipä siellä muuta ollu. Sitten iso, sitä sanottiin porstuuksik, eteinen, semmonen oli. Sen aikuset olot oli kuin tuolla kehitysmaissa vaen. Jotta ei ollu haarukoita ja vehtii meillä.

TR: No miten työ söitte?

TM: Leipä pantiin pöytään ja siitä leikattiin itekukkiin palaset. Lautaset oli ja lautasilta myö syötiin ruoka, van ei ollu niitä... Sitten sota-ajan jälkeen meille vasta tuli niitä haarukoita ja vehtiä ja semmosia. (H2)

Menneisyyden nostalgia liittyy muistelupuheessa erityisesti lapsuusajan turvallisuuden kokemuksiin, nuoruusiän iloihin ja menneisyyteen jääneisiin perheenjäseniin, sukulaisiin ja tuttaviiin, joihin liittyy lämpimiä tai hauskoja muistoja tai tärkeitä yhdessä koettuja tapahtumia. Koulunkäyntimahdollisuuksien puute tai rajallisuus herätti joissakin yhä pientä katkeruutta ja haikeutta. Vanhimmat kertojat saivat tyytyä kiertokoulun oppeihin. Jonkerissa 1948 aloittaneen kansakoulun käyneet puolestaan muistelevat opinahjoa pääsääntöisesti positiiviseen sävyyn, mutta intoa olisi ollut myös kouluttua työelämään:

UV: Eihän siihen aikaan ole ollut opiskelumahdollisuuksia sellasia...

ME: Se oli suurin murhe, kun tiesi että elämänmahdollisuuksia ei oikein meille kaikille yhdessä paikassa ollu, kun meitäkin neljä lasta oli. Niin että olisi halunnut saaha ammatin ja edellytykset parempaan elämiseen. Mutta kun kouluun ei päässy, niin ei päässyt, kun isä oli sairas ja kouluun oli pitkä matka. Mitähän sinne Kuhmon kirkolle oli matkaa.

UV: No meiltä on 47 kilometriä.

EP: Asuminen ois tullu kalliksi ja sitä paitsi, kun tarvittiin kotona kun isä ei enää jaksanut sillä tavalla tehdä töitä. (H7)

Menneisyyttä muistellessaan jotkut kertojista harmittilevat nykyisyydessä, etteivät osanneet olla nuoruudessaan niin kiinnostuneita vanhempien sukupolvien menneisyydestä ”kuin nyt olisi”. Toisaalta ei vanhempi sukupolvi olisi välttämättä ryhtynyt automaattisesti esittämään folklorerepertuaariaan nuoremmilleen:

TR: Ei ole jäänyt tietoa, ketkä malmia olivat olleet nostamassa [Jonkerinjärvestä]?

PN: Ei ole älynnyt kysyä, ja nehän ois kysynyt, että mitä sinä sillä tiijolla tiet. Ne oli jutut siihen aikaan, että mitä niitä vanhoja ruppeet horsaamaan. (H6)

2.5. Folklore ja muistitieto

Kuten aiemmin todettiin, muistitiedon jo katsotaan ”jossain määrin” täyttävän folkloren kriteerit. Folkloristiikan perinnelajeihin suhteuttuna muistelu on mielletty historiallisen perinteen kasvualustaksi ja esiasteeksi Muistelukerronta ei ole ainoastaan kertojan oman elämän tarkastelua. Se on samalla myös historiallisten, lukuisia ihmisiä, yhteisöjä ja väestöryhmiä koskettaneiden tapahtumien käsittelyä, jossa kertoja suhteuttaa omia elämänvaiheitaan julkiseen historiaan. Muistelukerronta on siis myös historian tulkintaa. (Ukkonen 2000, 21.)

Tutkimuksessani suunnittelin alun perin keskittyväni pelkästään omakohtaisiin kokemuksiin liittyvään muistelukerrontaan ja rajaamaan näin tutkimusaineistossa esiintyvän kertojien menneisyyttä edeltävän Jonkerin menneisyyden muutamaan kuvituksenomaisesti käytettyyn historialliseen tarinaan. Tutkimusprosessin edetessä tulin siihen tulokseen, että tällä ratkaisulla en tekisi oikeutta tutkimuskohteelleni. Jonkerilla on pitkä, 1600-luvun alkupuolelle ulottuva menneisyys rajakylänä. Siihen liittyvän folkloren sivuuttaminen tutkimuksessa, jonka keskeinen teema on jonkerilaisten itärajaan liittyvä muistelukerronta, olisi jättänyt tutkielmani torsoksi.

Muistitiedon folklorisoitumisesta Ukkonen (2000, 26) toteaa, että ”elämäkokemuksiin perustuvat kertomukset voivat siirtyä sukupolvelta toiselle, mikäli niiden sisältö muistamisen arvoinen”. Sama pätee folkloreen. Haastattelukerronnasta ja teksteistä poi-

mimani ”täysin folkloren kriteerit täyttävä” aineisto on satunnaista, ei systemaattisesti kerättyä, paikoin fragmentaarista. Jonkerin muisteltu menneisyys ja muistettu menneisyyden menneisyys limittyvät toisiinsa muistelukerronnassa ongelmattomalla tavalla. Kaikessa sattumanvaraisuudessaan ja hajanaisuudessaan muutamista historiallisista tarinoista, kaskuista, jutuista ja maininnoista välittyy merkityksiä, jotka ovat erittäin olennaisia Jonkerin rajaosuuden ja rajakylän muuttuvien aika-tilojen kokemuksia tarkastellessa. Folkloristit ovat nostaneet ideaaliksi eheän kertomuksen. Sellaisia tuotetaan kuitenkin harvoin luonnollisissa olosuhteissa. Seppo Knuutila (1992, 217) on kritisoinut folkloristeja siitä, että nämä eivät anna arvoa kerronnalle, jossa kaikesta kerronnan sekavuudesta, katkelmallisuudesta, moniäänisyydestä ja taiteellisen estetiikan puutteesta huolimatta piilee monesti folkloren rikkaimmat merkitykset.

Tutkielmani tavoitteena on korostaa yhden kylän kokemusten perusteella, että Suomen ja Venäjän välisen rajan rajaseudun väestön kokemukset eivät ole eri rajaosuuksilla eivätkä välttämättä edes eri kylien suhteen yleistettävissä. Hahmotankin tulevassa historiallisen folkloren ja muistitiedon analyysin myötä Jonkerin aika-tilojen jatkumon 1600-luvulta 1950-luvun loppuun. Painopiste säilyy kuitenkin yhä haastateltavien muistelukerronnassa.

Peltosen mukaan (1996, 280) ”muistelukerronta perustuu enemmän traditioon kuin kertomuksen sisältö”. Muistelukerrontakin sisältää erilaisia folkloren kategorioita, koska siinä hyödynnetään samoja stereotyyppisiä kertomusmuotoja ja kerronnallisia ilmaisukeinoja (Ukkonen 2000, 13). Aineiston analyysissä en ole katsonut tarpeelliseksi perinnejien erillistä analyysia. Sen sijaan tarkastelen ja analysoin kerronnassa käytettyjä perinnejityyppejä aineistoesimerkkien yhteydessä. Otan myös huomioon folkloristisessa tutkimuksessa muistelukerronnasta omaksi lajikseen tunnistetut *muistelman* ja *kertomuksen*. Tässä yhteydessä ymmärrän kertomuksen useimmiten kertojan omia kokemuksia käsitteleviksi kertomuksen muotoisen muistelukseksi, joka ei kuitenkaan ole ainoastaan yksilöllinen. (Ukkonen 2000, 13.)

Tutkimusaineistoni valossa mielestäni mielenkiintoinen kysymys pohdittavaksi olisi, koska muistelukerronnan voi katsoa muuttuneen kiteytyneeksi folkloreksi. Olihan kertojillani omakohtaisia kokemuksia käsittelevän kerronnan kokemuksiin ajallista etäisyyttä jo 50–75 vuotta. Aineistoa litteroidessa oli kuultavissa, että monet omakohtaiset kokemukset oli vuosikymmenien saatossa kerrottu useammalle yleisölle ja ne olivat kitey-

neet eheiksi kertomuksiksi, joita varmasti ovat toistaneet kuulijatkin. Tämän pohdinnan rajaan kuitenkin tutkimukseni ulkopuolelle.

Folkloren ja muistitiedon suhdetta käsitellessäni katson kuitenkin tarpeelliseksi pohtia käsitettä *kansanomainen historia*, joka yleistyi 1990-luvulla folkloristisissa muistitietotutkimuksissa, joissa käsiteltiin ”tavallisten ihmisten” muistelua ja historian tulkintoja. Käsitähän ehti vakiintua ”muistitietotutkimuksen keinoin tavoitettavan historian tulkintojen nimitykseksi”, kuten Heimo luonnehtii (2012, 45). Kansanomaisen-käsitettä voidaan käyttää merkityksessä ”arkinen” tai ”tavallista ihmistä koskeva”, mutta neutraalisakin mielessä käytettynä se on nähty ongelmalliseksi, koska asioiden luokittelamisen kansanomaisiksi on nähty johtavan helposti essentialismin tielle synnyttämällä käsityksen, että kansanomaisuus olisi jonkun tietyn ihmisryhmän ominaisuus. Kansanomaisesta historiasta voi myös saada kuvan, että tällainen historia eroaa lähtökohtaisesti akateemisista historian esityksistä luonteeltaan yksinkertaisempaan, mutta ”autenttisempaan”. Onkin esitetty, että kansanomaisen historian ja myös *kollektiivisen muistin* käsitteen sijasta olisi syytä siirtyä käyttämään historiantutkija Kalelan lanseeraamaa termiä *sosiaalinen muisti*. Tämä käsite painottaa historian julkisten esitysten ja muistitiedon välistä vuorovaikutusta ja korostaa muistamista aktiivisena ja tavoitteellisena toimintana. (Heimo 2012, 51–52.) Omassa tutkimuksessani olen päätenyt muokkaamaan sosiaalisen muistin käsitteen muotoon *paikallinen muisti*, joka viittaa täsmällisemmin tutkimuskohteeseen, ja paikkahan sisältää mitä suurimmassa määrin sosiaalisen ulottuvuuden.

2.6. Oma tutkimuspositio

Muistitietotutkimuksessa itsereflektio liittyy tutkijasubjektiin eli henkilökohtaisten sitoumusten ja erilaisten ymmärryksen vaikuttavien tekijöiden hahmottamiseen. Kun tutkimus koskettaa tutkijan omaa kulttuuria, sukua tai perhettä, on itserefleksisyyden haaste huomattava. (Fingerroos & Haanpää 2006, 41.) Olen tiedostanut itsereflektion tarpeellisuuden omalla kohdallani: teen tutkimusta akateemisessa kontekstissa ja samalla tutkimuskohde on osa oman sukuni ja perheeni historiaa sekä harrastustoimintaani historiahankkeeseen osallistumisen myötä, mutta en ole osa itse tutkimusta (refleksiivisestä paikantamisesta ks. Fingerroos 2003).

Omaa tutkimuspositiotani pohtiessa huomasin, että asia ei ole todellakaan yksiselitteinen saati helposti tiivistettävissä. Olen Jonkerin menneisyyden parissa vietetyn viiden vuoden aikana kiertänyt melkoisen matkan pitkin tiedollisen ja itseymmärryksellisen hermeneuttisen spiraalin kierteitä. Olenkin joutunut erikseen muistuttamaan itseäni alkuperäisistä lähtökohdistani: kuinka vähän Jonkerin kylästä tiesin ja kuinka olemattomat olivat kontaktini jonkerilaisiin, niin entisiin kuin nykyisiin.

Kuten aiemmin mainitsin, äitini on kotoisin Jonkerista, Oritvaaran mökistä. Haastattelujen aikana minulle selvisi, että se lasketaan kuuluvaksi Teljon kylään. Minun Jonkerini on ennen kaikkea juuri Oritvaaran tienoo, lapsuuden kesien onnela ja syysseongin pakollinen marjastusmaasto. Rajavartiomenneisyytenikin olen tuonut jo esille. Isäni tuli Länsi-Suomesta rajavartijaksi eli ”rajamieheksi” Kuhmoon, ja kolme ensimmäistä elinvuottani asuin Jonkerin vartiolla. Ajasta ei jäänyt muistikuvia, toisin kuin Vartiuksen vartiolta, missä vartuin yläasteikään saakka. Seuraava asuinpaikka, Kuhmon kirkonkylä tuntui rajalla vietettyjen vuosien jälkeen suorastaan sisämaalta.

Heimo (2012, 85) on referoinut kulttuurin tutkimisen eduista ja haitoista käytyä vilkasta keskustelua:

Kritikoiden mielestä tutkija ei voi tarkastella omaa kulttuuriaan puolueettomasti eikä nähdä sitä yhtä tarkasti kuin ulkopuolinen. Puolestapuhujat näkevät asian päinvastoin: Yhteisönsä ryhmän jäsenenä tutkija pystyy erottamaan nyansseja sekä välttymään virhetulkinnoilta. Sisäryhmäläiselle saatetaan kertoa sellaisista asioista, joista ulkopuoliselle ei haluta kertoa.

Kyläseuran haastatteluja tehdessä en kokenut olevani sisäpiiriläinen enkä taatusti mikään tutkija, vaan innostunut ja kiinnostunut kyselijä ja kuuntelija. Tunsin kuitenkin sukutaustani liittäväni minut jonkerilaisten joukkoon, mikä tuntui henkilökohtaisesti suorastaan kunnianosoitukselta. Haastattelutilanteissa huomasin kirjakielen häipyvän taka-alalle ja siirtyväni sen kummemmin ajattelematta puhumaan murretta, joka minun tapauksessani on Kuhmon, Jonkerin ja Lieksan murteiden sekoitus.

Omien kokemusteni perusteella olen taipuvainen liittymään oman kulttuurin tutkimuksen puolestapuhujien joukkoon. Sama yhteisöllinen viitekehys helpottaa tutustumista molemmin puolin, vaikka kertojille tuttu menneisyydessä sijaitseva tutkimuskohde on aivan erilainen kuin ”minun Jonkerini”. Toki menneisyyden jonkerilainen kulttuuri on tärkeä osa omaa henkilökohtaista kulttuuriperintöäni ja identiteettiä. Tutkijan roolissa olen kokenut tarkastelevani minulle osittain tuttua, osittain vierasta kulttuuria ja omaa-

vani hivenen kaksoisroolin kaltaisen position jonkerilaissuvun jäsenenä ja rajavartijan tyttärenä.

En allekirjoita väitettä, ettei osittain tai kokonaan omaa kulttuuria pystyisi tarkastelemaan puolueettomasti. Päinvastoin, mielestäni pyrkimys puolueettomuuteen korostuu tällaisessa tilanteessa. Esimerkiksi välillä minusta tuntui, että rajavartiotaustani takia rajavartijoiden toimintaa ja suhdetta kyläläisiin – rajavartioinnin näkökulmasta *siviileihin* – kommentoitiin turhankin kohteliaasti.

2.7. Tutkimuseettiset kysymykset

Tutkijan tulee arvioida tutkimuksensa mahdollisia ulkoisia merkityksiä ja eettisiä sitoumuksia sekä niiden vaikutusta tutkittaviin, vallan käytäntöihin ja vallitseviin olosuhteisiin. Muistitietotutkimuksessa todellisuus muovautuu sellaiseksi kuin tutkija sen luo. Monesti, niin myös tässä tutkimuksessa, muistitietotutkijan periaatteena on tavoittaa tutkittavien menneisyyden tulkinnat. Samalla tutkimustulosten on oltava mahdollisia ja uskottavia. Näin tutkija on vastuussa yhteiskunnalle, akateemiselle yhteisölle ja tutkimmilleen ihmisille tuottamansa tiedon eettisyydestä. Jotta tekisimme uskottavaa tiedettä, on perusteltava, miten menneisyys löydetään ja kuinka sen kanssa keskustellaan. Tähän vaatimukseen olen jo osittain vastannut aiemmin ja tulen vastamaan parhaani mukaan vielä tutkimusprosessin kuvauksen yhteydessä. (Fingerroos & Haanpää 2006, 42–44; ks. Vakimo 2010.)

Tutkimusprosessin aikana olen pohtinut moneen otteeseen eettisiä kysymyksiä, jotka lienevät yleisesti tuttuja muistitietotutkijoille (ks. esim. Makkonen 2009, 48–49). Jo kyläseuran haastatteluja tehdessä päätimme Urho Väisäsen kanssa, että ennen itse haastattelua pyydetään ja tallennetaan jokaiselta kertojalta lupa käyttää haastattelua Jonkerin kylähistoriassa, lupa mainita haastateltavan nimi tiedonlähteenä sekä lupa haastattelun arkistointiin tulevaa tutkimuskäyttöä varten (ks. Kuula 2006, 116). Käydessäni läpi aineistoa olen annetuista luvista huolimatta jättänyt julkaistavien tekstien, tämä tutkimus mukaan lukien, ulkopuolelle kaiken kerronnan, jonka olen kokenut vähänkään arkaluonteiseksi tai mahdollisesti jotakuta loukkaavaksi. Jonkerin historiaprojektin aikana minulle kerrottiin asioita, joita ei haastatteluissa mainittu. Olen katsonut, että tällaiset suulliset

tiedonannot jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle, jotta tutkimustuloksien uskottavuus ei vaarannu.

Odottamattomaksi eettiseksi kysymyksi nousi tutkimukseni aikana muistin rajat. Kysyin keväällä 2012 kaikilta tutkimusaineistoni haastattelujen kertojilta puhelimitse, siis suullisesti, luvan käyttää Jonkerin historiahankkeeseen tehtyjä haastatteluja pro gradu - tutkielmani aineistona sekä luvan mainita heidän nimensä. Sain luvan molempiin pyyntöihini kaikilta henkilöiltä. Kahden haastateltavan lähimuisti oli tuolloin heikentynyt siinä määrin, että he eivät muistaneet itse haastattelutapahtumaa, joten kertosin molemmille haastattelujen aihealueet ja käyttötarkoituksen. Koska he olivat jo aiemmin antaneet luvan haastattelujen käyttöön ja antoivat sen vielä uudestaan, rohkenin sisällyttää heidän haastattelunsa aineistooni oman vastuullisuuteni tiedostaen ja kantaen. Yksi haastateltavista taas oli niin huonossa kunnossa, ettei hänen kanssaan voinut keskustella puhelimitse, mutta hänen haastattelun aikana paikalla ollut, holhoojana toimiva poikansa antoi minulle luvan äitinsä puolesta.

”Yksi tutkimuseettinen periaate, joka monissa tutkimuksissa tuntuu olevan kaikkein tärkein eettinen kysymys, koskee tutkittavan oikeutta pysyä tuntemattomana”, Elina Makkonen (2009, 50) huomauttaa. Ajatuksena on, ettei tutkimus aiheuta mitään haittaa tutkittavalle, tämän läheisille tai yhteisölle. Tunnisteiden poistamista tai muuttamista voi kuitenkin pohtia tapauskohtaisesti, ja itse pohdin kysymystä pitkään ja hartaasti. Yhden referenssin oikeiden nimien käyttämiselle tarjosi Sivakan ja Rasinmäen kylien pitkäaikainen tutkimusprojekti. Minun ratkaisuni on eräänlainen kompromissi: tutkimuksen toteuttaminen edellyttää, että kertojat sijoitetaan heidän Jonkerin paikkoihinsa, joten tässä tutkimuksessa päädyin käyttämään jonkerilaisille tuttuja kutsumanimiä, Jonkerin kotipaikan ja etunimen yhdistelmää. Kukaan haastatelluista ei tämän tutkimuksen julkaisuhetkellä enää asu Jonkerin kotipaikallaan, joten en voi uskoa aiheuttavani haittaa tällä ratkaisulla. ”Jonkerilaisnimia” käyttämällä haluan myös korostaa kertojieni roolia Jonkerin kylää koskevan historian ja perinteen asiantuntijoina ja pyrkiä myös tällä tavalla tekemään oikeutta tutkimuskohteenani olevalle yhteisölle.

2.8. Tutkimusprosessi

Tutkimuksessani tuottama tieto pohjautuu haastatteluiden muistelukerronnalle, Nevalan Pentin kirjoittamaan tekstikokoelmaan, arkistodokumentteihin, arkistodokumenteista tehtyihin muistiinpanoihin, yhteenvetoihin ja raportteihin sekä Jonkerista, Kainuusta ja Pohjois-Karjalasta julkaistuihin menneisyyden tulkintoihin. Tutkimusaineistoni oli lähestulkoon koossa jo keväällä 2012, kun kirjoitin seminaariesseen pro gradu - tutkielmani pohjaksi. Tutkimustyöni keskeytyi kuitenkin muutamaan kertaan, kerran jopa melkein vuodeksi määrääikaisten työprojektien takia. Tutkimusaineistooni olen tämän johdosta perehtynyt aina uudemman ja uudemman kerran, eksynyt muutaman kerran pääasiasta ideoiden harhapoluille ja palannut takaisin tutkimusongelmani ydinkysymyksien pariin.

Jonkerin kyläseuran hanke ja tämä tutkimus ovat luonnollisesti kaksi eri projektia, mutta läpikäymäni historiahankkeen aineisto ja keskustelut historiatoimikunnan jäsenten kanssa ovat vaikuttaneet läpikäymääni tutkimusprosessiin, jota parhaiten luonnehtii hermeneuttisen lähestymistavan käsitys kehämäisesti etenevästä tekstin tulkinnasta. Heimon (2010, 68) mukaan hermeneuttisen prosessin aikana ”luettu asia tulkitaan kokonaiskuvan kautta, jolloin kokonaiskuva muuttuu.” Aineiston analyysissä olen tukeutunut laadullisessa tutkimuksessa yleisesti käytettyihin menetelmiin.

Ensimmäinen analyysivaihe oli haastattelujen litterointiprosessi, jonka myötä pystyin muodostamaan kokonaiskuvan aineistostani. Olin jo litteroinut osan haastatteluista kyläseuralle, mutta käytännössä litteroin nekin uudestaan. Litteraatioiden tekemisessä sovelsin useampia malleja, kuten Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuilta löytyviä suomen murteiden näytteiden litteraatioita. Toteutin litteraation sanatarkasti ja murteen mukaisesti, mutta mitään erikoismerkintöjä äännähdyksistä tai taukojen pituuksien laskeamista en pitänyt tarpeellisena tutkimukseni kannalta.

Nevalan Pentin teksteihin olin perehtynyt jo ennen gradun aloittamista. Jatkoin niiden lukemista litteraatioiden valmistuttua. Koska kyläseuran haastattelut oli toteutettu sen historiahankkeen tarpeisiin, päädyin käyttämään teemoittelua aineiston seuraavana analyysivaiheena. Teemoittelu osoittautui toimivaksi ratkaisuksi laajan aineiston järjestely- ja hallintamenetelmänä. Perinteiseen tyyliin luin jokaisen haastattelun ja Pentin tekstit huolella läpi alleviivaten ja merkiten tekstiä erivärisillä puukynillä pääteemajaotteluni

mukaisesti. Pääteemoina toimivat tällöin raja, Jonkerin kylään, kyläyhteisöön ja savotoihin liittyvä kerronta sekä kolmantena Jonkeria ympäröiviin alueisiin ja niihin liittyviin yhteyksiin liittyvä kerronta. Pääteemat olen jakanut erilaisiin alaryhmiin tutkimuskysymysteni mukaisesti ja järjestellyt yksittäiset haastatteluotteet tietokoneella käsiteltäviksi aineistotiedostoiksi sen mukaisesti. Teemoittelun myötä alaryhmät ovat vaihtuneet ja kiteytyneet analyyttistä luentaa varten.

Analyysivaiheessa luin litteraatioita ja tekstejä myötä- ja vastakarvaan. Sovelsin lähiluvun periaatteita tärkeimpien käsitteiden määritelmiin sekä haastatteluiden avainkerto-
muksiin tai yksittäisiin huomautuksiin.

3. ”SUURTEN SAVOTOIDEN KYLÄ”

Millainen oli kertojien Jonkerin paikka? Aloitan aineiston analyysin tarkastelemalla ensin, miten kylä paikantuu ja minkälaiset yhteydet ja eronteot määrittävät kylää suhteessa sitä ympäröiviin pitäjiin Suomen puolella. Sen jälkeen käsittelen historiallisen kontekstoinnin avulla, kuinka Jonkerille rakentui ”suurten savotoiden kylän” identiteetti ja miten se kerronnassa kylän yhteisöä, paikkaa ja identiteettiä määrittää. Lisäksi tässä luvussa tarkastellaan Jonkerin kylän alueella toimineita työyhteisöjä, rajavartion miehistöä ja metsätyömaiden kylän ulkopuolista väkeä – ovatko ne kylän sosiaalisessa järjestyksessä ”meitä” vai ”muita”?

3.1. ”Kuhmon ottopoika”

Jonkeri on Kuhmon etäisin kylä Kuhmo-Lieksa maantien varrella likipitään kaupunkien puolella välissä. Kuhmon keskustasta matkaa on noin 50 km. Rajanaapureina ovat etelässä Lieksan kaupunki, lännessä Nurmeksen kaupunki ja idässä Venäjä. www.kainuunnuotta.net

Näin paikannetaan Jonkeri kyläseuran omalla verkkosivulla. Huomattavaa on, että kylän määritellään olevan ”Kuhmon etäisin”, vaikka kilometreissä mitattuna löytyy pinta-alaltaan isosta kaupungista yhtä kaukaisia kyliä muitakin. Maantieteellisen etäisyyden

lisäksi määritelmä voi viitata myös Jonkerin asemaan ”Kuhmon ottopoikana”, jota tarkastelen seuraavassa.

Kainuun ja nykyisen Pohjois-Karjalan raja linjattiin alun perin Täyssinän rauhassa 1595 kulkemaan pitkin vedenjakajaa eli Maanselkää, jonka eteläpuolelle Vuoksen vesistön latva-alueisiin lukeutuva Jonkeri rajautui (Kainuun rajavartiosto 2006, 15). Vuonna 1617 Käkisalmen lääni erotettiin Stolbovan rauhassa Venäjän yhteydestä ja liitettiin Ruotsiin voittomaana. Stolbovan rajasopimus toimi ratkaisevana ensi askeleena, joka mahdollisti Jonkerinjärven läntisen puolen luterilaisen uudisasutuksen.

Nykyisistä rajanaapureista Nurmes oli Jonkerin vanha emäpitäjä. Se kuului alunperin 1630-luvulla perustettuun Pielisjärven suurpitäjään vuoteen 1810. Jonkeri liitettiin Kuhmoniemen seurakuntaan virallisesti vuonna 1864, jonkerilaisten isäntien anomuksesta. Seuraavana vuonna uuden kunnallisetuksen myötä maallinen ja hengellinen valta erotettiin toisistaan. Seurakunnille jäivät vain kirkolliset tehtävät, aiemmin pitäjänkokouksissa käsitellyt hallinnolliset asiat siirtyivät kunnille. Jonkeri jäi kunnallisuudistuksen myötä seuraavaksi neljäksi vuosikymmeneksi hallinnolliseksi katvealueeksi: kylän kirkolliset asiat hoidettiin Kuhmossa ja maallisen hallinnon piiriin kuuluvista asioista päätettiin Nurmeksessa. Kuhmon seurakunta yritti palauttaa kylän takaisin Nurmekselle vuonna 1899. Tähän ei senaatti myöntynyt vaan päätti viimein, että Jonkeri siirretään oikeudellisessa ja hallinnollisessa suhteessa kuuluvaksi Kuhmoniemen kuntaan ja Oulun lääniin vuoden 1903 alusta. (Kajaanin Lehti 6.1.1900; Uusi Suometar 3.10.1900; Pfaler 1909, 35.) ”Vieläpä tämän lisäksi melkoinen kappale kruununmaata samoin lohkaistiin Nurmeksesta v. 1906 tänne kuuluvaksi”, Kuhmon pitkäaikainen kirkkoherra, rovasti Karl Pfaler kirjasi muistelmiinsa. (Pfaler 1909, 27).

Kunnan vaihtaminen tuskin toi radikaalia muutosta kylän arkeen ja sen käytäntöihin, mutta paikallisidentiteetin se orientoi uudella tavalla. Kenties pitkä siirtymäaika kuhmolaiskyläksi vaikutti siten, että kuhmolaiset, ”jos sen oikein pahasti tulukihtee, ne ei oikein piä sitä tosi kuhmolaisena kylänä ollenkaan”, kuten Opettaja Kyösti luonnehtii Jonkerin asemaa Kuhmon kylien joukossa:

OK: Se on semmonen niinkun ottopoika, Kuhmon ottopoika. Ootko kuulu?

TR: Onko näin sanottu?

OK: Niin on sanottu. On sanottu vähän pahemminkin.

TR: Onko?

OK: On.

TR: No mitenkä?

OK: Joo ei mitään, me kun ollaan tieteellisiä, tieteellistä väkeä ja [?] niin Jonkeri on Kuhmon huorpoika. Ootko kuullu?

RR: En oo kuullu, van minä arvasin että tämmöstä on.

OK: Se on kun se on monella tavalla erilainen.

RR: Niin ja ei oo kenenkään oikeen. (H3)

Keränen (1984, 17) arvioi, että Maanselän eteläpuolisen alueen liitos Kuhmoon suoritettiin, koska ”hyvin syrjäisen Jonkerin kylän” yhteydet Kuhmoon tulivat ratkaisevasti paremmiksi kuin Nurmekseen Kuhmon–Jonkerin ja myöhemmin Lieksaan asti yltäneen maantien rakentamisen myötä. Nurmekseen ei ollut tarjolla vesistöreittiä, vaan jonkerilaiset olivat joutuneet olemaan yhteydessä emäpitäjänsä halki salomaiden polkuja ja kärrytieksi luettavia kulkuväyliä pitkin:

Sieltä on polut vetännä Jonkerista sinne Heinävaaraan ja sieltä sitten Nurmekseen. Isä sano jotta avojaloin juosta viillettiin niitä polkuja myöten. (H5)

Maantieyhteyden tekeminen Kuhmon kirkolta Jonkerin kylään alkoi 1864, ja se valmistui vuonna 1868. Lieksaan asti maantie saatiin ulottumaan 1880-luvulla pielisjärveläisten vetkutelua Nurmijärven ja Jonkerin välisellä osuudella (Pfaler 1909, 27; Pielisjärven historia 3, 152). Jonkerin mentaalinen sijainti on kyläläisten mukaan jäänyt ”kahen maailman välisiin” – Lieksan ja Kuhmon (Tervo 2006, 79; H3). Jonkerilaiset ovat itse maininneet kylän erityispiirteensä sen sijainnin kahden läänin ja kahden valtakunnan rajalla ja läpikulutien varrella – Kuhmon ja Lieksan keskustoihin on kylästä osapuulle yhtä pitkä matka – sekä paikallisen murteen Kuhmoa ja Kainuuta lähemmän yhteyden Pohjois-Karjalan murteeseen (Kainuun Sanomat 10.7.1995). ”Ne sano oekeen nämä oekeet kuhmolaeset *nilja-auto*”, naureskeli Kontulan Veikko kertoessaan Kuhmon ja Jonkerin välisestä linja-autoliikenteestä ennen sotia ja sota-aikana (H5; Jonkerin ja muun Kuhmon murre-eroista ks. Räisänen 1993, 294–303).

Jonkerilaisten kokemusta kahden maailman välillä elämisestä vahvisti se, että kunnasta toiseen siirtyminen ei vaikuttanut millään muotoa kylän valtionmaiden hallintosuhteisiin tai metsäyhtiöiden alueelliseen toimintaan. Kertojien muisteleman Jonkerin valtiomaan kuului runsaan 80 000 hehtaarin kokoiseen Pielisjärven Jongunjoen hoitoalueeseen (Wilmi 2003, 172.) Jonkerin alueen metsäyömaiden johtajat ja savotalaiset tulivat suurimmaksi osaksi Pohjois-Karjalan alueelta.

Muistelukerronnan perustella jonkerilaisten yhteydet jakaantuivat Lieksan tai Kuhmon suuntaan riippuen siitä, missä päin kylää asuttiin, kummassa suunnassa sijaitsivat lähemmät sukulaisuussuhteet ja miten linja-autoyhteydet toimivat. Savottatyömaiden takia Jonkerin ja Lieksan väliä pääsi varmemmin kulkemaan linja-autolla. Kontulan Veikon mukaan linja-auto kulki jo ennen sotia, ”sitten sota-aikana oli tyreyksissä, ja sitten se rupesi kulukemmaan Teljoon Lieksasta päin talavella ja kesällä se ajo koko tämän linjan”. Kontulasta, Jonkerinjärven koillisrannalta oli huomattavasti lyhyempi matka Kuhmon kirkonkylälle:

Käytiin joskus Lieksassa, van ei ne Lieksassa muut asiat selevinnä kun kauppa-asiat. Van yllesä sitä Kuhmossa käytiin, hyvin harvoin Lieksassa. Ei joka vuosikaan käyty. (H5)

Märän Eeva muistelee, että hänen perheensä reitti oli aina Lieksan suuntaan vähemmän virallisissa asioissa, ”äiti ja isä kävi sitten vaan kirkolla hoitamassa asioita”:

Ja vielä sota-ajan jälkeenkin se kulkeminen oli kirkolle semmosta, että ensin veneellä sinne Jonkerin päähän ja siitä käveltiin Sauna-ahoon. Sauna-ahossa oli polkupyörä. Je kerrankin isä otti meidät sinne mukaan ja me jäätiin Sauna-ahoon, koska siellä oli meidän täti. Ja serkkuja ja hänen miehensä. Isä lähti sitten käymään kirkolla sillä polkupyörällä. En muista kävikö päiväselti. (H7)

Jonkerilaisten kerronnasta on erotettavissa *pitkien välimatkojen kertomukset*, joissa kuvaillaan matkantekoa erityisesti pitäjänkeskuksiin, mutta myös vaikkapa heinäntekoon tai kouluun. Pitkien välimatkojen kertomuksilla kertojat korostavat maantieteellistä etäisyyttä keskuksista, ja ne hahmottavat myös oman kylän harvaan jakaantunutta asutusta ja mittasuhteita sekä matkanteon työläyttä ennen säännöllisen linja-autoliikenteen alkamista. Näin kertoi Teljon Martta, kuinka Jonkerin eteläosasta käytiin Kuhmon kirkonkylällä 1930-luvulla:

TM: Kuhmon puolellehan piti kaikki virka-asiat hoitoo, kun tämä Kuhmoon kuuluu. Isä mäni aina talvella suksella ja oli siellä yötä ja saatto kaksi yötä olla sillä reissulla aina kun kävi maksujaan maksamassa... Ja hevosella kansak. Eipä sitä ollu talvella autoo, kun ei autoja ollu siihen aikaan.

TR: Eikä linja-auto vielä kulkenut.

TM: Ei. Tai se kulki jo joitain vuosia ennen talvisottoo.

TR: Mitenkä pitkä aika meni isälläsi kun hiihti Kuhmoon?

TM: No se päivässä mahto tietysti hiihtoo sinne, sehän on 55 kilometriä. Ja sitten oli yötä siellä ja asiasa hoiti seuraavana päivänä siellä ja sitten

jonkun matkoo tuli... Särkiniemeksi sanottiin, Särkiniemen taloja mitä on kaks vai kolme jälkekkäin. Niin niissä se usein yöpy toisen yön tullessaan. Siellä on ollut sitten kestikievari, missä saanu yöpyy. (H2)

Entäpä Jonkerin itäinen raja? Valtakunnanrajaan liittyvää folklorea ja muistitietoa käsitellään tarkemmin seuraavassa luvussa, mutta toki Suomen ja Venäjän raja tulee muistelukerronnassa esille mainintoina, joissa se toimii suunnan määreenä, maantieteellisenä koordinaattina ja ”meidän” paikan rajaajana. Venäjän rajalle päättyy kertojien arkinen kokemusmaailman raja itäisessä ilmansuunnassa, ja raja-aukolta alkaa Toisen maa. Koordinaatit tarkentuvat, mitä lähemmäksi rajaa muistelukerronta sijoittuu. Esimerkiksi Ahvenlahden Aili paikantaa heinämaat haastattelijalle antamalla niiden tarkemmaksi koordinaatiksi välirauhan aikana sattuneen miinaonnettomuuden tapahtumapaikan:

TR: Minkälaiset teillä oli Ahvenlahdessa ne heinäntekomatkat?

AA: Nehän oli, ensin piti kymmenkunta kilometrii soutoo *lähelle Venäjän rajjoo, missä mäni nämä Kontulan naeset miinaan*. Siellä, siellä oltiin viikkotolokulla. Kuus viikkoo oltii sillonnii kun isä oli yksin viikatemiehenä. Olihan se tuo yksi poeka ja niittihän se vaan keppeeksihän se kävi. Kuus viikko oltiin sillonnii kun tosiaankin pienellä sakilla heinällä. Siellä viikot oltiin ja pyhän ajaksi kottiin. (H1)

Rajakylän kasvatit erotettelevat kerronnassa myös sen, sijaitseeko paikka ylimalkaisesti ”Venäjän suuntaan”, hieman tarkemmin ”rajan lähettyvillä” vai ”rajan varressa” tai ”ai- van rajaa myöten”:

ME: Kun pihasta loppui niittäminen, heinät oli kaadettu ja kuivumassa, niin silloin sitten suolle. Siinä välissä kun vilja kypsyy. --- Saunasuolla, mutta siellä oli monia osia, siellä kävimme heinässä.

UV: Heinättikö siellä muut?

ME: Ei. Ja sitähan piti varoa, ettei menny liian lähelle rajaa.

UV: Oliko se ihan rajassa?

ME: *Rajaan asti*. (H7)

3.2. Gutzeitin Jonkeri, valtionmaiden Jonkeri

Jonkeri on kautta aikain ollut kuulu suurista savotoista. Työvoima on ollut suurimmaksi osaksi Pohjois-Karjalasta, mukaan lukien ns. lentojätkätkät. Kylän paikallinen väestö oli myös aktiivisesti mukana, sillä metsätyöt ainoa tulonlähde pienimuotoisen karjanhoidon ja maanviljelyksen lisäksi. (NP13)

Tutkimusaineistossani kertojat muistelevat lapsuuden ja nuoruuden Jonkeriaan ennen kaikkea savottakylänä. Noin sadan vuoden ajan olivat savotat jonkerilaisten tärkein leivänlähde. Kesällä hoidettiin omat pienviljelykset, talven tultua kaikki kynnelle kykenevät kylän miehet viskasivat repun selkään ja lähtivät savottaan. Hakkuukausi kesti yleensä marraskuun alkupuolelta maaliskuun lopulle. Lyhytkestoisempaa kausityötä tarjosi uitto, joka aloitettiin heti jäiden lähdön jälkeen kevättulvan myötä, sekä sen jälkeen järjestetyt pöllisavotat. Seuraavassa etsin vastausta kysymykseen, kuinka Jonkerista tuli kertojien muisteleva ”suurten savotoiden kylä”.

Paikallisen elämän olennaisena määrittäjänä toimivat maanomistuksen rajat. 1860–70-luvuilla puuhun perustuvien raaka-aineiden tuotanto sai uudet mittasuhteet ja uudenlaisen valtiollisen ja lainsäädännöllisen aseman. Puun arvonnousun myötä metsät alettiin myös selvemmin käsittää yksityisomaisuudeksi. (Pöysä 1997, 14.) Jonkeri muuttui varsin nopeasti kaskiviljelijöiden kylästä savottakyläksi 1800-luvun loppupuoliskolla. Tähän vaikuttivat ennen kaikkea vuonna 1859 perustettu metsänhoitolaitos, jonka tehtävänä oli hoitaa tehokkaasti valtion metsäomaisuutta, sekä valtionmaista erotettujen yksityismaiden, Jonkerin isojakotilojen, kohtalo.

Jonkerin kylän 11 talon isojako oli käyty vuoteen 1850 mennessä. Taloilla oli noin noin 250 hehtaarin joutomaat, mutta yli 600 hehtaarin metsävarat, joten Jonkerin talot olivat suuria metsätiloja. Viljelysmaata niillä oli vain 15 hehtaaria eli vain runsaat puolet kuhmolaistalojen viljelysmaasta. (Wilmi 2003, 170.) Isojaosta lähtien kylän tilat siirtyivät jonkerilaisilta talollisilta kauppiaille ja puutavarayhtiöille, eikä 1900-luvun alussa jonkerilaisyhteisössä ollut enää yhtään maanomistajaa. W. Gutzeit & Co. hankki vuonna 1903 seitsemän alun perin joensuulaiselle kauppias A.J. Mustosen rohuuamaa jonkerilaisilaa, mikä teki yhtiöstä yli 8000 hehtaarin omistajan Jonkerin alueella. Lopuista neljästä tilasta puolet oli siirtynyt aiemmin joensuulaiselle puutavarafirmalle, Gustaf Cederberg & Co.:lle, puolet kuului tuolloin nurmekselaisen kauppiaan Niilo Timosen perikunnalle. (Wilmi 2003, 175.) Kajaanin Lehdessä kommentoitiin Jonkerin tilannetta tammikuussa 1912:

Ennen oli Jonkeri hyvinvoipa kylä, mutta nykyään on siellä ainoastaan muutama ruununtorppa. Maat kun ovat kokonaan yhtiöitein omiksi joutuneet. Jonkerin kylän käkilinnuilla on mitä ihanin huilun ääni. Tätä kait Kalevankansa on kuullut.

Talojen joutuessa puutavarayhtiöille entiset talolliset joko muuttivat pois tai jäivät tilalle edelleen asumaan, jolloin he vajasivat vuokramiehiksi eli arentilaisiksi. Tilattoman väestön paine purkautui kruununmetsiin, sillä kruunu oli vuokranantajana vakaampi ja turvallisempi. (Kähkönen 2000, 21–24.) Jonkerinkin tilattomista tuli ”sitä itäsuomalaista maalaisköyhälistöä, jota sittemmin liberalismien hengessä syytettiin laiskuudesta ja yhteiskunnan siivellä elämisestä” (Björn 2006, 152). Pelastukseksi koituivat monelle metsäyhtiöiden tarjoamat työt, jotka toivat 1860-luvulta alkaen ansiomahdollisuuksia sekä tilattomille että torppareille. Varhainen metsäteollisuus perustui uittoon. Jonkerinjärvi ja siitä alkava Jongunjoki muodostivat uittoväylänä napanuoran, joka piti kylän taloudellisesti tiivisti sidoksissa Pohjois-Karjalaan. Jonkerin kylän emäpitäjä vaihtui vuonna 1903 Nurmeksesta Kuhmoksi ja samalla lääni Kuopiosta Oulun lääniksi, mutta Jongunjoki ja sitä pitkin uivat tukit jatkoivat vakaasti kulkuaan kohti Lieksanjokea – suuntaan, mistä käsin hallinnoitiin Jonkerin metsävarantoja ja metsätyömaita sekä valtion että puutavarayhtiöiden mailla.

Vuonna 1922 asutuslakien, lex Kallion ja valtionmetsämaiden asutuslain, nojalla kruununmaiden ja muun muassa yhtiöiden vuokraviljelijöille tuli mahdolliseksi päästä kiinni omaan maahan. Vielä voimakkaan talouskasvun 1920-luvulla ei Jonkerissa oltu kovin hanakoita ryhtymään uudistilallisiksi valtionmaalle. Käänte tapahtui 1930-luvun alussa, kun talouslama ja pula-aika pistivät mietteet uusiksi ja ryhdyttiin rustaamaan maansaantihakemuksia. Vuonna 1933 myönteisen lunastuspäätöksen saivat jo Tuppuranvaaran, Uusiteljon ja Teljon isännät sekä Oritvaaran Marjatta-emäntä. Vuonna 1935 torpparista talolliseksi muuttui Männikön Matti, ja seuraavana vuonna lunastettiin Lehto. (Kähkönen 2000, 33, 137.)

Enso-Gutzeit myi heinäkuussa 1930 viiden tilan, Kontulan, Pyykön, Rasinaution, Ahvenlahden ja Sepposen, kanta-alueet kotitarvemetsineen valtion välityksellä niiden vuokraajille. Metsäyhtiö muisti kyllä hakata Jonkerista myymiensä asutustilojen metsistä kaikki tukkipuut ja vieläpä 10 senttimetriä paksummat näreetkin. Valtavan määrän metsiä ympäri Itä-Suomea rohmunneen yhtiön tilakaupat liittyivät sen maapolitiikan muutoksiin. Enso-Gutzeitin osakepääoman jouduttua pienviljelystä edistäneelle Suomen valtiolle vuonna 1918, ei aggressiivinen maanhankinta ollut enää metsäyhtiölle soveliaista. (Kähkönen 2000, 75–77.) Ainoa mahdollisuus selvittää pienellä, metsättömällä Jonkerin rappiutilalla oli myydä työvoimansa lähiympäristön uittoihin ja savotoihin, jotka järjesti yleensä Enso-Gutzeit”, Kähkönen (2000, 77) toteaa. Esimerkiksi Rasin Matin

tiedon mukaan Rasinaution asuinpaikka oli ollut 53 vuotta autiona ennen kuin hänen vanhempansa lunastivat viiden hehtaarin tilan Enso-Gutzeitilta:

Se oli kasvanut silleen, että oli jo puutavaraa saanut, pölliä, pellolla kasvavista puista, mutta lantatunkio oli ollut ja siinä vihreä heinä. --- Koska pellon teko oli raskasta, he halusivat rakentaa sinne järven taa, vaikka se oli hankalassa paikassa ja muistaakseni -35 tai -34 ne on alkanut suunnitella siihen taloa, ja ne on sitten -35 tai -36 rakentanut siihen keuhkon ja seuraavana kesänä katto ja lattiat ja uunit muurattu sinne. Kaksi tai kolme vuotta siinä männynä, sitten alkanut talvisota. (H9)

Tilojen itsenäistymisestä huolimatta Jonkerin kylä tilana jakaantui käytännössä kahden suurimman maanomistajan alueisiin: oli Gutzeitin Jonkeri Jonkerinjärven ympäristössä ja oli valtionmaiden Jonkeri, jonka alueella metsätyömaita oli useammalla yhtiöllä. Nevalan Pentti on kirjannut muistelutekstiinsä tarkkaan kaikki muistamansa työmaat työnohtajia myöten. Hänen savottakylänsä paikka on ollut ennen muuta valtionmetsissä, mutta muistitietoa on kertynyt myös Gutzeitin mailta, joilla vuosina 1932–39 työnohtajana toiminut Jalmari Pietikäistä kutsuttiin ”Jonkerin keisariksi” yhtiön suuren metsäomistuksen johdosta (PN14). Suurimmillaan savottatyömaat olivat Jonkerissa heti sotien jälkeen. Nevalan Pentin tekstissä on nostalgista ylpeyttä, kun hän kuvailee työmaiden kokoa:

1945-46, sotien jälkeen alkoi valtionkin metsissä suurhakkuut. Leimikot oli isoja. Suurin leimikko oli Joutenlammilta Kangasvaaraan Jongunjoen ja maantien välinen alue. Lisäksi joen länsipuolella oli sahapuuleimikko. Hakattiin myös kuitupuuta ja polttopuuta Pankakosken tarpeisiin. Kymi-yhtiöllä oli tämä työmaa joka oli suomen suurimpia 1945-46. Yli 500 miestä ja yli 100 hevosta hakkuu-, ajo-, työnohto- ja huoltohenkilöstöä. Huolto toimi hevosrahtina Kylivaarasta, johon oli aurattu tie. Hevosien lukumäärää lisäsi 10 rahdinajohevosta. Kymi-yhtiön työnohtajana oli Eetu Antikainen Kontiolahdelta. Ensolla oli myös suuret hakkuut Sepposen ja Jonkerinjärven ympäristössä. Työnohtajana oli Jussi Pietikäinen. Ensolla oli uudet kämpät: Pirunkorpi ja Mäntylampi. Jonkerinjärvi ja Jongunjoki oli saanut rannoilleen valtavan puumäärän. Ei aiemmin eikä tämän jälkeen ole ollut uitettavana niin paljon puuta samana keväänä. (PN14)

Sekä Metsähallitukselle että metsäyhtiöille sivuansioista riippuvaisten asutustilojen synty Jonkeriin oli edullista, sillä se takasi metsätyöväen saatavuuden ympäri vuoden. Tilat myös toivat helpotusta tukkiyhtiöiden huolto-ongelmiin. (Kähkönen 2000, 86–87.) Jonkerissa savotalaisia oli parhaimmillaan ”joka mökki täynnä” ja taloista myytiin metsätyömaille niin maitoa, perunaa kuin leipääkin: ”Äiti paistoi ihan jären kansa kämpille

leipää. Paistoi kaksi taikinaa, hevosille toisen.” (H4) Perheiden oli sopeuduttava siihen, että yksityistä tilaa ei oman katon alta löytynyt välillä ollenkaan. Martta muistelee, kuinka ennen Teljon uuden tuvan ja kolmen huoneen valmistumista ”kolme viikkoo ennen talavisottoa” koko perhe asui ja nukkui yhdessä tuvassa, ja siihen vielä savottalaiset päälle:

Ovet oli auki yötä päivee, saattoi aamusilla nähä, jotta ka vieraitahi on tullu nukkumaan. (H2)

Männikön Eine toteaa, että ”ei tänä päivänä mäntäsi sillä tavalla, miten silloin piti männä”. Männikölläkin oli sotien jälkeen paljon lapsia, ja hakkuukaudella saattoi olla vielä yksi huone savotalaisia täynnä ja loput tuvassa, missä lapsetkin yöpyivät. Savotalaisten majoittamisesta ei hän koe kuitenkaan koituneen ongelmia: ”Kyllä se sovussa on männynä.” (H4)

3.3. Kylän kulmakunnat

Jonkerin kylän asutus kehittyi harvakseltaan Jonkerinjärven ympärille 1800-luvun puolivälin tienoille. Isonjaon ja valtion metsähallinnon perustamisen jälkeen asutus hajaantui, kun uusia valtionmetsätorppia perustettiin kylän eteläpuolelle. Uuden Kuhmon ja Lieksan välisen maantien varteen perustettiin 1860-luvulla Nuottivaaran ja Teljovaaran metsänvartijatorpat. Kummankin ”metsänvahdin” virka-asunnon ympärille kasvoi vuosikymmenien mittaan pieni asutuskeskittymä. Jonkerilaisten kerronnassa kylä jakaantuu kolmeen hivenen epäsymmetriseen kulmakuntaan. Muistelupuheessa mainitaan ”järventaka” ja ”Teljon kylä”, jotka määrittyvät syrjäisen kylän omiksi syrjäisiksi kyläkulmiksi. Muu asutus on ikään kuin ”varsinais-Jonkeria”, jota kerronnassa ei sen tarkemmin määritellä.

”Järventaka” oli maantieltä katsottuna Jonkerinjärven kauemmalla puolella sijaitseva kulmakunta. Nämä talot olivat alun perin 1700–1800-luvuilla silloiselle Venäjän puolelle levinneitä mäkitupia, joiden takia ns. Jonkerin mutka oikaistiin rajankäynnissä ja jotka muuttuivat itsenäisiksi tiloiksi isojaon myötä. Järventakaiset talot kuuluivat Gutzeitin maiden Jonkeriin, missä ”se oli aennaan sitä Enso-Gutzeitin savottaa”. Nuottivaaran tienoon asujaimiston näkökulmasta järven takana elettiin ”niinkun omissa valtakunnassaan”, ja omana kulmakuntana siitä kertovat myös itse järventakalaiset:

TR: Järventaka oli oma kolkkansa Jonkeressa?

RM: No se oli, ja meitähän oli siellä liki 10 taloa siellä järven takana. --- Ahvenlahti oli kaikista lähin ja sen talon kanssa oli saumaton yhteistyö. --- Seuraava oli, lähes saman matkan päässä, Koivula, ja sitten oli Kontula ja siellä kaksi taloa siinä samalla aukealla ja sitten oli Hakola ja sitten oli Riihiniemi, joten tässä oli niinkun lähinnä nämä järven takana olevat talot. Koivula rakennettiin jälkeenkäsin, jotta Ahvenlahti oli pääpaikka, ja silloin kun isä ja äiti oli rakentanut [Rasin talon], niin siinä oli yöpynyt ja saunu. (H9)

Järventakalaisilla oli tiiviit yhteydet naapurikylän Saunajärven lähitaloihin. Muistelijoiden Jonkerissa asutus oli vielä sen verran pysyvää, että järven takana ”meijän vanahukset kun oli tuttavat niihen [saunajärveläisten] kansa, niin se sitten sukupolovelta toeselle se tuttavuus kierti” (H5).

Järven takaa ei kerrotun Jonkerin tila-ajassa ollut tieyhteyttä Lieksan ja Kuhmon väliselle maantielle, joten siellä asuvien piti tienvarteen päästäkseen päästä ensin Jonkerinjärven yli ja jatkaa matkaa kinttupolkua myöten:

RM: No meillähän oli viisi kilometriä matkaa ja Nurmirannan [Enso-Gutzeitin työnjohtajan talo] tiehaara oli se paikka, mihin piti mennä ja Rasista Pyykön kautta kulettiin suurimmaksi osakseen se viitisen kilometriä. Jos oli posti Nurmirannassa, se oli kahdeksan keikka, mutta jos haettiin laatikolta, se oli se 10 km.

TR: Oliko se miten hyvä tie?

RM: Ei se, semmonen normaali kinttupolku. Meillä oli Rasista rantaan pitkospuut, niitä myöten käveltiin rantaan, pari kilometriä souvettiin Pyykön rantaan ja Pyykön rannasta käveltiin sitten Pyykköön ja Pyyköstä Nurmirantaan ja sitten maantielle, ja sitten taas sama takasin. Aivan normaali kangaspolku, voi sanna, sitten suota oli suurimmaksi osaksi Rasin rannan ja Rasin talon väli. Gutzeitti oli luvannut puut, että isä ajoi siihen puut ja veisti, jotta ne pysy siinä ne pitkospuut. (H9)

Jonkerin toinen ääriä, Teljon kulmakunta sijaitsi Pielisjärven rajan tuntumassa, pari sen taloista oli Pielisjärven puolella. Teljon talossa kasvanut Martta kertoi, että hänen äitinsä oli ”Toivasesta siitä Pielisjärven puolelta, tuossa kun raja kulukoo välillä, *lääninraja*, Toivanen kuulu jo Lieksan puolelle” (H2). Kuten Martta, muutkin kertojat käyttävät Kuhmon ja Pielisjärven, silloisen Kuopion läänin ja Oulun läänin rajasta lääninraja-määrettä. Syynä voi olla yksinkertaisesti sen lyhyys tai se, että kertojien lapsuudessa lääninraja erottui maisemassa hakattuna aukkona. Harvaanasutun kylän näkökulmasta Teljon kulmakunta oli elävöisimmillään oma pieni yhteisönsä:

Tässähän oli seihtemän majonlajittajooki yhteen aikaan tuossa mäellä, kun meijeriauto kuluki. --- Teljossa oli kolme perettä, kun isä muuttu sitten sinne missä setä-Matti ennen asu. Siten Toivo laetto, Heikin mökki on siten tuosta tien toisella puolella, minun nuorimman veljen mökki, jossa Sormunen... Sen mahat paremmin muistaa, Sormusen. Liisa. --- Tien toisella puolella oli Heikin mökki, nilläkin oli kaksi lehmää, nehin laitto meijeriin ja Toivasessa oli kaksi, se Veikko asu vanahassa mökissä, missä minun äitini on asunu nuorena tyttönä. Ja Antin porukka asu uuvemmassa talossa, niin siitä ne kerty. Ja Eerolasta toevat ja Välijoesta. Niitä oli seihtemän majonlajittajaa. Ja joka mökistä savu nousi. (H2)

Teljossa kasvaneelle järventakaiset jonkerilaiset ”oli vähän niinkun vieraita, se oli niinkun eri paikkoo” vaikka Lieksaan mennessään järventakalaiset poikkesivatkin monesti maantien varressa sijainneessa Teljon talossa. Järventakalaisten näkökulmasta puolestaan Gutzeitin omistamien maiden savotoissa ”oli muita jonkerilaisia, tuolta Teljosta päin ei niin ollu”:

Se [Teljo] kuulu niinku eri kastiin, siellä pyöri Lieksan puolen savotoita. Veitsiluoto ja mitä kaikkia niitä lie pyörinnää, niin Teljon miehet ylleesä siellä olivat. (H5)

Vaikka kylä oli hajaantunut kolmeen kulmakuntaan, niin Jonkeri kokonaisuudessaan oli ”ommoo kyllee”, vaikka ei olisi Teljon Martan tavoin ikinä järven takana käyntykään. Kyläläiset kytki yhteen monen sukupolven aikana kehittynyt ja haarautunut sukulaissuoksien verkosto:

Nämä jonkerilaiset vähän sukulaisia keskenään kaikki. --- Niinkun isän siskoja on ollu täällä naimisissa Orivaarassa, Männiköllä, Tuppurassa, Märässä. (H5)

Jonkerin keskustaajamaksi voisi nostaa Nuottivaaran katveeseen maantien varteen tilojen itsenäistymisen jälkeen kehittyneen asutuksen, jossa Männikön talon näkökulmasta katsoen lähimmat naapurit olivat:

--- Lehto ja Ville-setän veli Antti asui Kuhmoon päin Purolassa, ja Tuppurra oli, Nuottivaarahan jäi vähän syrjään. Niin ja Vanhalehto. Ja Pentin ja Taimin koti oli Lieksaan päin siinä missä nytkin on. Kivelä oli Villen siskon paikka. (H4)

Kun Jonkeriin saatiin viimein oma koulu, sen toiminta alkoi tammikuussa 1948 Lehdon talossa ja jatkui Tuppurassa syksyllä 1949. Lukuvuoden 1950 alkuun mennessä valmistunut koulurakennus ja sen vuotta myöhemmin valmiiksi saatu asuntolarakennus sijoitettiin Purolan mökin naapuriin Nuottilammin rannalle (NP6). Nuottivaaran kulmakun-

nalle keskittyi myös kyläläisten harjoittama pienimuotoinen kauppatoiminta. Mitään erityistä keskustaloa ei Opettaja Kyösti kerro Jonkerissa havainneensa, mutta hän tulee kuitenkin viitanneeksi varakkuuserojen ja poliittisten näkemysten erojen olemassaoloon kyläyhteisössä:

Kyllä se puheenjohtajakin, se oli joskus emäntäkin, kyllä senkin ihan yhellä laella jätettiin laeskaan ja arestiin, jos oli aihetta, niin sen lapset. Ei ollenkaan siitä ja siitä sai jopa kehuja, joku, joo että tuntuu kaikki olevan samanlaisia. Ne vähäsen pelekäs jotkut, että onko se, pittääkö se opettaja jotaki sanotaan nyt vähän rikkaampata, niin taikka jottain määrättyä puoluetta tai muuta puolue vanhemman lasta parempana, mutta ei. Ei ne siitä ysyttäny yhttään ja kun ei sitä piettykkään, ja kun ei se oikein ookkaan. No se puheenjohtajan talo, se oli tuo Metsäranta, tuolla Matovaaras-
sa. (H3)

Kyläyhteisön varakkuuseroja tasoitti se, että Jonkerissa ei ollut yhtään taloa, joka olisi pystynyt elämään ilman savotasta saatuja tuloja.

No jokuhan se nyt oli vähäsen parempi asuinrakennus sun muut ja pikkusen enempi peltoa ja mutta ei, ei ollu siinä mittään, kyllä ne oli kaikki, oli pahan sitten minkä näkönen talo hyvässä, niin ne oli savotoissa mukana kaikki. (H3)

3.4. Vartioitu kylä

Kertojille menneisyyden Jonkeri oli ennen kaikkea savotoiden kylä, mutta samaan aikaan Jonkerin paikassa oli edustettuna myös valtion viranomaisvalvonta, josta vastasivat rajavartijat. Näin kylän tila-aikoihin ”ennen sotaa” ja ”sodan jälkeen” limittyi kaksi vahvasti hierarkisesti järjestäytyntä työyhteisöä. Jonkerin rajavartioasema oli perustettu 1919, aluksi kahden miehen varaan. Ensimmäiset vuodet Jonkerin vartio näyttää hakenneen paikkaansa: se toimi aluksi Pyykönniemessä, mistä vartio muutti välillä Nuottivaaraan kaksikin kertaa ja sitten myöhemmin Matovaaraan. Vielä kerran, vuonna 1923, vartio siirrettiin Saunajärvelle, mutta jo samana vuonna palattiin takaisin Jonkerin Matovaaralle. Siellä, siviilitalon yhteydessä, Jonkerin vartio toimi aina vuoteen 1938 saakka, jolloin sille valmistui oma rakennus Kuhmo–Lieksa-maantien varteen. (Kuhmolainen 27.3.1964.) Alkuaikoina olot olivat sekavat: rajavartiolaite oli perustettu tilapäiselle kannalle ja se vakinaistettiin vasta 1930-luvun alussa. Yhtenäiset ohjeet rajapalvelulle saatiin luotua ja vakiinnutettua talvisotaan mennessä (Wilmi 2003, 465.)

Vasta itsenäistyneen Suomen valtion tehdessä spatiaalista ja sosiaalista eroa ”meidän” ja ”muiden”, erityisesti Neuvosto-Venäjän ”Toisen” välillä rajaseudun väestöön suhtautettiin valtiollisella tasolla epäluuloisesti (Paasi 1996, 174–176). Käytännön tasolla tämä näkyi kenttävartioissa. Jonkerilaisten muistitiedon mukaan ennen sota-aikaa ”sehän oli se henki silloin semmonen, että ei pitäisi olla oikeen lähteisissä suhteissa kyläläisiin”. Rajavartioiden toiseutta lisäsi se, että alkuvuosikymmeninä itärajalle tuli palvelukseen runsaasti miehiä Länsi-Suomesta. Rajaseudun väestöllä oli totuttelemista vierasta murretta puhuviin ”rajamiehiin”, joiden joukossa oli muutenkin monenkirjavia porukkaa. Usealla oli tullessaan vielä ruotsalaisperäinen sukunimi, joka vaihtui pian suomenkieliseksi, kuten Vartion Teuvon isälläkin, jonka ensimmäinen komennuspaikka Kuhmon rajakompaniassa oli Jonkerin vartio.

Harvoin oli paikkakuntalaisia rajamiehiä, niin ne oli tuolta rannikolta ja jostain muualta, että ei oo tunnettu paikkakunnalla. Semmonen oli se henki siinä. Ja tavote, että tuntemattomia ihmisiä siviilien kanssa. (H12)

Rajavartioston toiminta vaikutti merkittäväällä tavalla puhelinyhteyksien kehittymiseen rajaseudulla. 1920-luvun alkupuolelta lähtien Kuhmon rajakompanian alueella rakennettiin linjoja myös kenttävartioille, joista viimeisimpänä puhelinyhteyden päähän pääsi Jonkerin vartio. (Wilmi 2003, 466.) Puhelin oli myös siviilien käytössä ”jos oli assiita”. Vartiolla ei liiemmin ”pataroitu muuta kuin puhelimessa vaen”. Ajan myötä kyläläiset tekivät rajavartioiden kanssa jo tuttavuuttakin. Lähimmäksi ”omiksi” laskettavia olivat ne rajavartijat, jotka avioituivat jonkerilaisten neitojen kanssa. Ensimmäisenä avioliiton lienevät solmineet Vartion Teuvon rajavartijaisä ja Jonkerin vartion emäntänä toiminut äiti, joka oli Sepposen talon tyttäriä. Vanhimmat perheen lapsista syntyivät Jonkerin vartion toimiessa vielä Matovaaran talosta käsin (H10).

Monihan sieltä teältä niin rajamiehen kansa mäni naemissiinni. Niinkun nuohi Ukonvaarasta ja Märästä niin, nehän on ollu tuota rajamiesten kansa männy naemissiin. (H12)

Toki kyläläiset pääsivät nauramaan virkavallan kustannuksella alkuaian etäisistä väleisistä huolimatta. Kun kylän suojeluskuntalaiset järjestivät 1930-luvun loppupuolella tanssit Nuottivaarassa, pyydettiin järjestysmies vartiolta:

--- oli järjestysmiehenä se Höykinpuro ja tietysti järjestysmiehen juottivat ensinnää humalaan ja pitkä höyläpenkki, sen käet riippu siinä ja siellä kun kuorsasi ja eipä se järjestysmies häiriny sitä tanssii, tienny että olemasakkaan. (H6)

Sotien jälkeen rajavartioiden asema oli vaikea. ”Vanhat rajamiehet olivat väsyneitä ja uusissa oli monenkirjavaa ainesta”, Jorma Wilmi (2003, 470) luonnehtii tilannetta. Jo ennen sota-aikaa oli korpivartiolla eläminen koetellut rajavartioiden mielialoja ja viina maistunut monelle, mutta sotien jälkeen alkoholista tuli monille suoranainen masennuslääke. Jonkerissa räjähdysaltis tilanne johti savotalaisen ampumiseen hengiltä. Nuottivaaran Veikko muisteli, kuinka heidän tilansa Moskovaksi suuren kokonsa takia nimitetyssä vanhassa päärakennuksessa oli ensimmäisenä sodan jälkeisenä talvena 1944 kortteerissa joensuulaisia savottalaisia, jotka joulun jälkeen palattuaan olivat tuoneet viinak-
sia, osa oli jo tullessaan humalassa:

Vartiolla olivat käyneet tullessaan, ja niillekin antaneet sitä viinaa ja juopotelleet. Sitten se johtaja [vartiopäällikkö] pahimoiltaan, mikä lie ollu saatana, ei kai se normaali mies ole ollut, yöllä lähtenyt kun viinaa sai passin tarkastukseen. Keskellä yötä melkein tullut, tuossa oli käynyt työnjohtajan luona, liekö se vielä lisää antanut viinaa ja sitten Moskovaan humalassa mennyt ja sanonut, että nyt passit tarkastetaan. Siellä oli yksi Pekka Partanen semmoinen vähän kiukkuinen mies vissiin, niin se oli hypännyt ja sanonut, että painu helvettiin, sinä tänne yöllä tulet. (H8)

Juuri muistelijan päästessä itse ampumistapaukseen tuli haastattelijalta äänikortin muisti täyteen. Siksi tukeudun kertomuksen loppuosan suhteen *Jonkerin vartion historiikki* - käsikirjoituksen (ajoittamaton, 6) selontekoon, jonka mukaan työmiesten ja vartiopäällikkö Kekäläisen välille kehkeytyi sanaharkka, joka äityi tappeluksi. Vartiopäällikkö ampui erästä häneen päälleen hyökkävää kohden useita laukauksia, jotka osuivat kuolettavasti, ja mies tuupertui kuolleena rakennuksen eteen. Kekäläisen tunteneille tapaus ei ilmeisesti tullut aivan yllätyksenä, koska mies ”tunnettiin jo sodanajoilta hyvin rämäpäisenä, varsinkin silloin, kun ko oli nauttinut ’kuningas alkoholia’ (Jonkerin vartion historiikki, ajoittamaton, 6). Nuottivaaran Veikko on muistelihoista ainut, joka kritisoi avoimesti ”entisaikojen” rajavartioiden alkoholin käyttöä ja muistelee sen seurauksia pahimmillaan:

NV: Tuolla oli niin ikään Jonkerin takana, Pihlajavaara se taisi olla se talon nimi. Siinä olivat ruvenneet tanssimaan. Siinäkin oli ollut viina se syy. Tansseja pitämään ruvenneet, ja sinne tullut rajamies vai onko niitä ollut useampi. Siinä kävi samalla tavalla sitten. Oliko se sen talon poika, minkä se ampui sitten. Siinä tuli kanssa jotain kääää. Ne rajamiehet olivat silloin semmoisia saatanoita, jotta niillä oli pistooli aina.

RR: Ne saivat pitää mukanaan niitä pistooleja, nykyään ei.

NV: Saahan sitä kuka vain kuka ei ole kusipää, vaan yleensä ne rajamiehet olivat kusipäitä ennen. Kaikille kelpasi viina, ja kaikki oli melkein sellai-

sia, että tappelua hieroivat. Sellainen aines hakeutui sinne, kun ne katsoivat, että se on valtion virka ja helppo homma, niin laiskat... --- Eivätkä ne selvänä olleet kukaan pahoja, vaan niitä oli silloin sellaisia, että ne eivät sietäneet viinaa. Miten niitä sellaisia. Eihän niitä nykyisin. Humalassakin vaikka olisi, niin ei heti riitaa haasta. (H8)

Veikko ei tunnu liioitelleen Jonkerin vartion viinanhuuruista elämää, sillä sinne vuonna 1947 vartiopäälliköksi komennetun Jaakko Klemetin toimesta puolet vartion tusinan vahvuisesta miehistöstä sai lähtöpasseit välittömästi (Wilmi 2003, 470). Sotien jälkeen tuli kertojien mukaan myös muutos rajavartijoiden ja siviilien väliseen kanssakäymiseen: ”Sodan loputtua ne kävi tuota kylässä ja tuolla vartiolla, mekin kun tässä asuttiin, että se oli sitten vappaampaa ihan jo kerta kaikkiaan.” Nuottivaaran Veikko kertoo toimineensa rajavartijoille oppaana lintumetsällä. Kun maitotinki heidän talossa, melkein joka päivä vartiolta käytiin Nuottivaarassa muun muassa maitoa hakemassa.

Ja muutenkin. Ne olivat sen aikaiset rajamiehet semmoisia, etteivät ne yksinään tuolla mököttäneet vartiolla, liikkuhan ne jatkuvasti. (H8)

Jonkerin vartiopäällikköinä 1950-luvulla toimineiden Lahdenmäen ja Heikkisen kerrotaan eläneen vartiolla ”vähän niinkun omissa oloissaan”, mutta käyttäymisen olleen lämmintä ja asiallista. Vartiolta tehtiin harvemmin kyläreissuja jonkerilaisten mökkeihin, sen sijaan vartion puhelin oli yhä edelleen tärkeä yhteydenpitoväline kyläläisille ja pääasiallinen syy siellä käyntiin. Kursivoimani lauseet Nevalan Pentin haastatteluotteesta tarjoavat avaimen jonkerilaisten asenteen niin rajavartijoita kuin virkavaltaa kohtaan yleisesti: virkavallan kanssa pyrittiin pitämään asialliset välit, mutta yli-innokkaita tai pikkuasioista saivartelevia virkamiehiä ei arvostettu eikä katsottu kylässä suopeasti:

Ne oli ihan, se kanssakäyminenhän oli ihan hyvää, että ei ollu mittään kitkkaa kyllä rajamiesten kansa minun tietääkseni siviililöillä. Ei kai sitä ennen sottaakkaan oo ollu tuota suurempaa, että se on otettu semmosena kun se on vastaan ja... *Yllesä ne lainkuuliaisia jonkerilaiset on ollu aennaan. Määrättyyn pykällään asti tuota.* (H11)

Varsinaisen rajavalvonnan ohella rajavartijoiden tehtäviin kuului savottatyömaiden valvonta ja muun muassa kalastuksen ja metsästyksen valvonta valtion mailla. Luvatta metsästäminen oli syrjäkylissä yleistä sotien jälkeen. Esimerkiksi hirvien salametsästystä valvottiin korostetusti, mikä olisi voinut olla Jonkerissakin potentiaalinen konfliktinaiheuttaja kylän metsämiesten ja rajavartioiden välillä, mutta salametsästäjät jäivät yleensä paljastumatta, vaikka salametsästyksestä olivat kaikki tietoisia (Kainuun raja-

vartiosto 2006, 213.) Nevalan Pentti yrittikin haastattelutilanteessa muistella, ”että oliko siihen aikaan, valavottiinko metätystä olemassaankkaan”:

Ilimeisesti ei hyvin paljon ollu sitä. --- Yllesä tuota vielä sota-aekana ja sodan loputtua jos hirven jälet löyty, niin miehen jäletti oli tuota kyllä vaikka huhtikuussa. --- ruuastahan oli puute sillon ja liha oli arvokasta. (H11)

Wilmin (2003, 470) mukaan rajamiesten arvostus alkoi nousta ”kohisten” 1950-luvulta alkaen. Jonkerissa asiaan vaikutti varmasti rajavartioiden lisääntynyt kanssakäyminen kylän siviiliväestön kanssa. Esimerkiksi vartiopäällikkö Lahdenmäki oli ollut jo edellisen vuosikymmenen lopulla kyläläisten mukana puuhaamassa Jonkeriin omaa koulua. Maitoa haettiin vartiolle kylän eri taloista, joku hevoseiton heinähakija sai vartiolta lainaan hevosen lisäksi miehen ja huonompivoimaisille käytiin jopa pilkkomassa polttopuita. Rajavartioidelta sai apua hätä- ja onnettomuustilanteissa, he olivat esimerkiksi ensimmäisenä paikalla sammuttamassa valtakunnanrajan läheisyydessä Otosmännikölä riehunutta metsäpaloa keväällä 1960 (NP17). Menneisyydessä tiesi rajan läheisyydessä sijaitsevan talon emäntä varata jotain syötävää pihan läpi kulkeville rajavartioidelle, nykyisyydessä rajavalvonta on muuttunut anonyymiksi valvonnaksi:

ME: He kulkivat hyvin usein, voi sanoa että joskus ihan kerran viikossakin meidän pihan läpi. He kävivät meillä, söivät jotain, ja äiti antoi heille piimää ja jos oli kahvin aika, niin kahvia. Kyllä joskus ruokaakin mutta harvemmin. Harvemmin he ruoka-aikana oli. He piti kyllä sitä polkua siinä yllä, ja niinkun talvellakin se oli hurjan hyvä. Niinkun hiihtivät siitä. Mutta nykyisin he kulkee jostain muualta.

UV: Niin, tai sanotaanko, nykyisin kulkevat aika vähän. Moottorikelkoilla ja heillä menee tie ihan rajan viertä, ja ajaako ne moottoripyörillä vai mönkijöillä kesäaikaan. Helikopteri käypi aina silloin tällöin, ajaa sen rajan pinnan, ja heillähän koko ajan kuvat näkyy pitkin rajaa. Äänihälyttimet on siellä. Se on muuttunut aivan täysin. (H7)

3.5. ”Karskien miesten kylä”

TR: No minkälaista miestä täällä arvostettiin?

PN: No kyllä minun mielestä kaikkija rehtijä työmiehiä että ei niitä sanotaan vetelyksijä ei ollu tuota ja jos Kiannon sanoin, että raukat vaan menkköön merten taa tuota. Semmosella periaatteella.

TR: No entäs minkälaisia naisia arvostettiin, minkälainen oli hyvä emäntä?

NP: No en minä tiijä, että oisikkoon tuolla huonoja emäntijä ollu missään että, ei minun mielestä kyllä. (H11)

Missä oli miesten paikka ja missä sijaitsi naisen paikka muistelukerronnan Jonkerissa? Suomalaisella maaseudulla naisten ja miesten työnjakoa on määrittänyt osittain erilliset toiminta-alueet: naiset ovat vastanneet pääosin kodin piirissä tehdyistä elinkeinoista sekä kodinhoidosta ja perheeseen liittyvästä hoivatyöstä, maanviljely ja sivuansoiden hankkiminen on puolestaan ollut miesten kontolla. (Vakimo 1996, 194.) Kertojien lapsuus- ja nuoruusvuosien Jonkerissa 1930–50-luvuilla arjen vuotuiskierto rytmittyi metsätyömaiden ympärille: kaikki kynnelle kynnevät kykenevät miehet osallistuivat savottatöihin ja päävastuu kotitalouden pyörittämisestä jäi naisten hartioille. Opettaja Kyösti luonnehtii 1950-luvun Jonkeria ”karskien miesten” kyläksi, ”ronskiksi ja reiluksi”:

Sitten vallankin, kun meni muihin kyliin, se tuntu niihin verrattuna niin semmoselta karskilta vähäsen tuota. Papatkin sano minullekin suoraan, tuota siinä alakuvuosina sano: ”Siellä Jonkerissa ei synny hartautta.” Se on semmosta. Mutta sekin, ne toiset ihmetteli että kyllä se on meleko jumalantonta väkkee... (H3)

Karskiuden Opettaja Kyösti katsoo johtuvan ennen kaikkea savottatyömaista, jotka juurruttivat Jonkeriin jätkäkulttuurin ja jätkä-identiteetin, sekä rajavartiosta – kahdesta miehisestä yhteisöstä. Tässä yhteydessä viittaaan *jätkä*-käsitteellä metsätöiden koneellistumista edeltävän ajan metsätyömiehiin, jotka jälleenrakennusaikana valtiollisen retorikan puitteissa kohotettiin työn sankareiksi (ks. Pöysä 1997, 295–297). Kuten Jyrki Pöysä (1997, 65) huomauttaa, ei raja perhellisen pientilallisen ja poikamieskulkijan välillä ollut jyrkkä, vaan tärkeämmän sosiaalisen rajan muodosti sekä perhelliset että kulku- miehet toisiinsa yhdistävä vastakohtasuhde varakkaampiin paikallisiin tilallisiin, joiden ei tarvinnut kulkea metsätöissä. Jonkerissahan ei tällaisia tilallisia ollut yhtäkään.

Jonkerilaiset arvostivat metsätyömaiden johtoportaa siitä, jotka olivat ”ihan kansan miehiä, ei ne mitenkään tuota rinta rottingilla kulukenu”. Enso-Gutzeitin piirityönjohtajakin, Ukko-Pohja, ”kämpillä jätkiin kansa haastoo koloventi”, vaikka ”sille kuulu Kuhmon puolelta tämä Jonkeri ja mitä lie kuulunnakkaan Lieksan puolella, koko Pielisjärven pitäjä eikö tuo lie kuulunna.” (H5) Metsänhoitajien katsottiin jo sitten akateemisesti koulutettuina olevan ”arvonsa tuntevia ihmisiä”, ja tämän ammattikuntansa edustajia olikin houkuttelevaa asemoida uusiksi huumorin keinoin:

Semmonen piirimetsänhoitaja Roitto oli Kutseitissa ja Pyykköön männeet ja siellä oli sattunu kinkerit olemaan Pyykön Aukustilla ja kiljupönttö oli saavi keskellä lattiita ja Aukusti ei ollu oikein muistanu nimmee, niin oli sanonu, että otahan roistohi ryyppy. Kauhalla kiljuu tarjonnu. (H6)

Jatkäperinnettä tutkinut Pöysä (1997, 243–247) on erottanut omaksi kertomusaiheekseen kertomukset jätkien ja rouvan kohtaamisesta, joilla kuvataan muun muassa sosiaalisen etäisyyden tematiikkaa, mitä heijastelee kertomus Jonkerissakin paljon toimineen metsänhoitajan rouvasta, joka vieraili upoudella savottakämpällä Pielisjoen puolella:

NP: Ka uus kämppä oli ja ja... Heinäjoellehan se tuli. Heinäjoen kämppä valamistu, tämä uus ja sinne tuli sitten: ”No täällähän voisi vaikka ihmiset asua.”

NT [Pentin vaimo Taimi]: Se oli pyyhkässy sormellaan pölyjä seinänraosta. (H6)

Muistelijoiden kerronnan perusteella jonkerilaisen miehen paikka oli ensisijaisesti ansiotyössä metsässä, toiseksi kotona maataloustöissä ja muissa talonpitoon liittyvissä tehtävissä, erityisesti erilaisissa hevosta vaativissa maatoissa. Kolmantena tuli metsästyks ja kalastus, jotka olivat paitsi ”puoli elinkeinoa” niin varsinkin metsästyksen tuntuu kerronnassa liittyvän miehisen kulkemisen vapauden kaipuun tyydyttäminen. Opettaja Kyöstin mukaan ”jonkerilainen on ollut intohimoinen metsämies”.

Savottakylän sukupuolittunut työnjako omaksuttiin lapsuudessa: Jonkerin tytöt oppivat emännän tehtävät äideiltään, pojille metsästyksen ja savottatöiden aloittaminen olivat tärkeitä vaiheita kohti miehuutta. Miespuoliset kertojat muistavat hyvin ensimmäisen työmaansa ja palkanmaksun:

Minä ensin pöllipinot otin, minä mahoin olla seitenvuotinen. --- Kaukaan pöllejä olivat, ne ajovat niitä Hakolan metästä Konturannassa, ja siitä oli 700–800 metriä meiltä rantaan matkoo. Sitten minä, pomot kun asu meillä, niiltä sain luvan, jotta minä voin mennä kuorimaan ja saan valita pinon. Minä valihin, apumittana oli kaksimetrinen – mistä ei nelimetristä saatu, tehtiin kaksimetrinen – minä semmosen pinon valihin, ne oli tuon paksusii [10 senttiä] ja niitä minä kulin kuorimassa. Sitten pomo minulle tilin makso, ja en muista, se oli monta kymmentä markkoo ihan. Oisko se ollu 3–4 markkoo kuution kuorinta. (H5)

Hyvin on muistissa myös ensimmäiset metsästyskokemukset. Esimerkiksi Nuottivaaran Veikko pyyti rihmasilla³ jo alle kymmenvuotisena ja harmitteli, kun vanhemmat eivät antaneet pojalle pyssyä:

³ Rihmanen on metsäkanalintujen ja jänisten pyydystämiseen tarkoitettu yksinkertainen ansa. Ansa koostuu johdeaidoista, joilla ohjataan eläimen juoksusuunta aitojen väliseen aukkoon, sekä silmukalle solmitusta esim. hevosen häntäjouhista punotusta varsinaisesta rihmasesta, joka kiristyy saaliin ympärille tämän pyrkiessä juoksemaan aukon läpi. Ks. esim. Niilo Valonen 1946, 184–190.

Äiti tietysti pelkäsi, että vahinkoja tulee. Koira oli. Koiranpennun kerran isä tuolta Lieksasta päin toi. Se haukkui lintuja, kun minä rihmasilla kuljin. Minua keljutti, kun ei ollut pyssyä millä ampua. Minä tingin, että pitäisi pyssy olla, kun niitä lintuja oli silloin niin paljon. Ei antaneet ennen kuin sitten toisella kymmenellä olin jo monta vuotta, kolme tai neljä vuotta. Minä en enää sitten kysellytkään. Minä vain otin pyssyn ja läksin metsälle. Eivät ne kieltäneet eikä estelleet sitten. Tietysti katsoivat, että johan se osaa. (H8)

Eivät karskien miesten kylän naisetkaan olleet mitään ansarikukkasia, karskiutta löytyi tarvittaessa heiltäkin. Miesten ja naisten työnjaon raja saattoi olla toisinaan liikkuvainen. Emännän töiden lisäksi moni vaimo joutui hoitamaan kaiken muun tekemisen paljouden ohella hoitamaan ”miesten töitä”. Jonkerilaisen naisen paikka oli pääsääntöisesti kotona, mutta tarvittaessa se laajentui kalastusvesille ja metsään, missä syksyisen marjastuksen ohella muutama emäntä pyyti lintuja rihmasilla. Nevalan Pentti nostaa teksteissään Märkävaaran emännän yhdeksi esimerkiksi naispuolisesta työnsankarista:

Märkävaaran tila jo ennen sotia oli kylän suurin viljelyksiltään ja samoin karjanpidossa. Hilja emännälle lankesi suuri työsarka karjanhoidossa ja ruokatalouden ylläpidossa. Yöunet eivät varmaan olleet pitkiä kesäiseen aikaan, koska hän aamulla kello kuusi oli käynyt kokemassa kalanpyydykset kolmen kilometrin matkan päässä sijaitsevalla Jonkerinjärvellä ehtiäkseen aamulypsylle. Syksyisin hän yksin laski muikkuverkot, samoin kävi ne kokemassa. Miten lie toiminut syksyisessä säässä, mutta joka syksy hän oli kutumuikkuja pyytänyt talven tarpeiksi. Kesällä oli tuoretta suolahuokea ruokapöydässä. Maidon käsittelyyn kesällä ei ollut muuta kuin separaattori ja mäntäkirnu voim valmistuksessa. Talvella maito kävi hyvin kaupaksi metsäkämpille, jonne isäntä Tuomas sen kuljetti hevosella, mutta sitä voita käytiin ostamassa talvellakin. Korttiaikaan rasva-annos kortilla oli niin pieni, ettei se riittänyt. Hiljalta löytyi aina kilo tai kaksi ainakin tuttaville. (NP15)

Tyttären mukaan lintujen pyyntikin rihmasilla kuului äidin hommiin, isä metsästi hirviä ja jäniksiä. Tämän kaiken lisäksi Märän emännällä oli kulkiessaan mukana neuletyö:

Siellä kontissa oli kerä, ja hän kulkiessaan kuto. --- Ja semmoset taipaleetkin kun oli, suota, kivea, rämettä ja risua. Siellä monet sukat on syntyneet, eiköhän mullakin liene tuolla niitä vielä. (H7)

Lapset joutuivat osallistumaan kodin askareisiin heti, kun se oli mahdollista. Varsinkin naispuolisten kertojien muistelupuheessa korostuu vastuun kantaminen oman kodin arjen pyörittämisestä jo varhaisella iällä:

AA: Sitä on ainaaan saanu pikkuaikuisena olla.

TR: Mitä Sinä muistat lapsuudesta siellä Ahvenlahdessa?

AA: Mitäpä hänestä muuta kuin työtä oon tehny pienestä pittäen, suanu tehä. (H1)

TR: Mitenkä meni askareet, kun sinä jo 10-vuotiaana lehmiä lypsit...

TM: Minä lehmiä lypsin ja hoijin ja heiniä kannoin ja vettä niille ja olin aina niin väsyny jotta unissani kävelin aina --- Sitten oli piikoja jonnii aikaa, van kun sota loppu, sittenhän se Vieno tuli ja rupesi karjaa hoitamaan. (H2)

Kun tytöt alkoivat selvitä kodin töistä omatoimisesti, monet heistä ehtivät ennen aikuisikää hoitaa emännän tehtäviä apua tarvitsevista naapuritaloissa ”piikana” eli ”kotimiehenä”. Esimerkiksi Ahvenlahden Aili muistelee olleensa jo monena vuonna kotimiehenä ennen lähtöä talvisodan evakkoon, jolloin hän täytti 14 vuotta:

Pyykössähi viisikin lehmää kun oli ja semmoset lypsää tämmösillä näppiillä. Hakolassa olin viikon aena kerrallaan. Sillähi oli neljä lehmeä ja se vanaha ukko ja Veikkohan siinä vielä oli --- Miehät oli savotalla tae heinäällä, niin sen aekoo piti minun olla emännälle toesena. Piika kun piika. Olin minä Sirkannii aekana jo kotimiehenä sitä Raelia hoitamassa. (H1)

Kämpäemännän työ oli haluttu homma vielä 1950-luvullakin haluttu homma, tarjosihan se naispuolisillekin mahdollisuuden ansaita rahaa palkkatyöllä ja emännän palkkaa pidettiin hyvänä. Jonkerilaisia naisia hakeutui emänniksi savotoille ja uitoille sekä Pie-lisjärven puolelle että omaan kylään. Savotoissa ja uitoilla työskenteli kokkina sekä avioituneita naisia että nuoria naimattomia neitosia, joista nuorimmat olivat vielä melkein keskenkasvuisia tyttöjä. Männikön Eine oli 16-vuotias, kun hän meni ensimmäisen keran kokiksi uittokämpälle:

Kokkina piti kämpillä olla keväällä. Viimesenä kesänä -54 olin, kun perkasivat Jonkuu, olin koko kesän. Kahtena keväänä olin Alanteella, Kangasjärvellä ja Teljon kämpillä. Ja kotona olin talvella, savottalaisia oli. --- Miten häntä lie selevinnä sen ikäinen, kun tuli esimerkiksi lihaa – pitäny paljon neuvoa kotoa tulla, kun pitänyt lihat suolata. (H4)

Märkävaaran isäntä puolestaan kerrotaan sekä edustavana esimerkki jonkerilaisesta karskista miehestä että työhullusta, jonka tekemisiin eivät muut kylän miehet jonkerilaisten kerronnan perusteella edes yrittäneet yltää. Näin kuvailee Nevalan Pentti lähes kaikkien kertojien muistelemaa miestä, jonka uhkarohkeaan luonteeseen päästään tutustumaan seuraavassa pääluvussakin:

Työtä pelkäämätön oli myös Tuomas aivan nuoruudesta saakka. Pellot oli hyvässä kasvussa ja paljon hän oli niiden eteen tehnyt töitäkin. Kaikki ki-

vet oli maan sisään upottanut. Joku viisas oppinut oli kerran ihmetelty, kylläpä on kivettömät pellot. Tuomas oli kironnut, onhan ne perkele kivettömiä, kun minä olen kaikki kivet upottanut maahan. Kyllä hänellä oli miehistä apuvoimaa ainakin kesäisin heinänteossa, elonkorjuussa ja hehtaarin suuruisella perunapellolla syksyllä perunannostossa. Talvella perunat kävi hyvin kaupaksi suurille hakkuu työmaille. 1950-luvun alulla Tuomas ajoi hevosella valusorat Kuikkalammin sorasärkästä läheltä Kieverrysjärveä. Matkaa oli useita kilometrejä ja koko matka enemmän ja vähemmän ylämäkeä. Ei siinä ole kovin paljon askeltiellä soraa kerralla kulkenut.

Mies hiipui hiljalleen. Yritti ja teki vielä töitä, vaikka vaikea sairaus kalvoi miestä. Veljeni kertoi, että kun hän oli 1959 heinätoisissa Märkävaarassa, niin Tuomas vielä nousi niittokoneeseen ja satoi itsensä kiinni istuimeen, että pystyy ajamaan. Kyllä miehellä oli sisua ja työntoa. Vihdoin Tuomaan voimat ja elämänkaari sammui vuonna 1959. Hän oli todella työn sankari. (NP15)

Koska Märän Tuomasta pidettiin ”kovana ja karskina miehenä”, halusi Märän Eeva (suullinen tiedonanto tekijälle 5.12.2012) tuoda isästään esille lempeämmän puolen ja kertoi minulle puhelimesta kertomuksen Liinu-hevosen viimeisistä ajoista. Taloon oli jo ostettu uusi hevonen, koska Liinu oli tullut vanhaksi ja kärsi reumatismista. Märän Tuomas oli taluttanut vanhan kaverinsa maantien laitaan, mutta hevonen ei suostunut nousemaan auton kyytiin: ”Isän sydämeen sattui, itku silmässä hän toi Liinun takaisin kotiin.” Itse ei isäntä pystynyt lopettamaan kaveriaan, vaan heinäaikaan komensi työmiehen rinteeseen ja käski ampua tarkasti, ettei hevonen kärsi, ja tehdä syvän haudan. ”Se oli meille siunaukseksi, isä ampui haudalta karhun, ja kuluiko vuosi, niin siitä ammuttiin toinen karhu.” Kenties karski asenne tarjosi jonkerilaisille miehille selviytymiskeinon ruumiillisesti raskaasta elämästä aikana, jolloin tärkein työväline oli oma lihasvoima.

1950-luvun suurten metsätyömaiden aikana eivät pojat olleet motivoituneita koulunkäyntiin eivätkä ymmärtäneet sen tarpeellisuutta, kun oli mahdollisuus tienesteihin omassa kotikylässä.

OK: Oppilaat anto sen vaikutelman, olivat sitä mieltä, monetkin pojat sano, että ”ellei olis moallista lakkie, niin mahtasin minä teällä olla!” Ne kahto sen tarpeettomaks sen koulun tuota ne lapset. Ei aikuiset niinkään, niistä tiijä, mutta ne vallankin pojat. Ja siihen oli selevä syy. Sillon kun oli se Jonkerissa oikeen se korkeasuhdanne savottojen ja palakkojen suhteen niin... Sitä saatiin muutenkin sitä rahaa. (H3)

Eihän Jonkerissakaan oltu niin kaukonäköisiä, että olisi osattu varautua metsätöiden koneellistumisen saati sen tuomiin mullistuksiin, vaikka ensimmäiset moottorisahat

saapuivat pärisemään kylän metsiin 1950-luvulla. Ihmisen paikka elämässä nähtiin määrättyinä ja muuttumattomina, että koulutuksen epäiltiin menevän hukkaan:

Sitten jotakin tyttöä taekka joitakin tyttöjä esimerkiksi taekka miksei poikakin, niin ehotin isille, vanhemmille, että se on semmonen oppivainen, että kannattas tarjota sitä oppikouluun. Niin ykskin isä sano, että ”van tyttöjä ei kannata kouluttoa, ne joutuu kumminkin jätkän akaksi”. Että se on turhaa. No pantiin se tyttö kumminkin kouluun ja se menesty siellä aeka lailla. (H3)

4. VALTAKUNNAN RAJAN PAIKALLINEN MUISTI JA KOKEMUS

4.1. Kylä itärajalalla

Suomen ja Venäjän välinen raja on muuttunut useita kertoja strategisten päämäärien ja sotien seurauksena. Sen rooli suomalaisen yhteiskunnan sosio-spatiaalisessa tietoisuudessa ja kansalaisyhteiskunnassa on vaihdellut ajan myötä huomattavasti. (Paasi 1996, 167.) Sijainti idän ja lännen rajalla on ollut Suomessa keskeinen lähtökohta niin ulkopolitiikassa kuin kansallista identiteettiä määriteltäessä. Suomen sijainti kahden ”ilman-suunnan” kohtaamisvyöhykkeellä on aiheuttanut rajanvetoa varsinkin suhteessa itään (Löytty, Olli 2005,7).

Tässä luvussa keskityn tarkastelemaan jonkerilaisten itärajaan liittyvää muistelukerrontaa, myös siinä esiintyvää folkloreainesta. Jonkerin yläpuolinen Kainuun raja, joka yhä noudattaa vuoden 1595 Täyssinän rauhan rajalinjoja, kuuluu Euroopan vanhimpiin raja-osuuksiin. Jonkerin rajaosuus lukeutui alun perin Pielisjärven eli nykyisen Lieksan rajaosuuteen, joka linjattiin vuonna 1617 solmittua Stolbovan rauhaa seuranneessa rajankäynnissä. Fyysisesti Suomen ja Venäjän välinen valtakunnanraja on pitkä aukko maastossa, mutta sen osuuksilla on hyvinkin vaihteleva historia ja paikallinen kokemus. Jonkerin korkeudella ei rajan takana ole ”luovutettua” kotimaisemaa, jonka menetystä sekä sodanjälkeistä spatiaalista sosialisatiota Venäjän rajan katveessa elämiseen Värtsilän väestön näkökulmasta Anssi Paasi tarkastelee tutkimuksessaan *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of The Finnish–Russian Border* (1996). Suomen itärajan historiaa ja sen muodonmuutoksia taustoitan kansallisella ja paikallisella tasolla 1950-luvun lopun tienoille. Talvisodan ja jatkosodan tapahtumia käsittelen

tässä yhteydessä vain Jonkerin siviiliväestön näkökulmasta. Lopuksi tulkitsen sodan jälkeisen ajan kylmän sodan rajalla elämisen merkityksiä kerronnassa.

4.2. Ruotsin ja Venäjän rajalla

Satoja vuosia Suomi oli Ruotsin ja Venäjän välistä rajamaata. Osa nykyisestä Jonkerin alueesta liitettiin osaksi länttä vuonna 1617, kun vuosisatoja yhteydessä Venäjään ollut Käkisalmen lääni liitettiin Stolbovan rauhassa Ruotsiin voittomaana. Pääosa myöhemmän Jonkerin itäisistä korpimaista jäi kuitenkin vuonna 1621 päättyneen rajanvedon jälkeen vielä Venäjän yhteyteen, Repolaan. (Wilmi 2003, 45.) Valtakunnanraja erotti toisistaan kaksi kulttuuripiiriä, joista itäistä hallitsi ortodoksinen kirkko, läntistä vasta omaksuttu luterilaisuus (Saloheimo 1986, 9).

Konkreettisenä historiallisena muistomerkkinä Stolbovan rauhan rajanvedosta Jonkerinjärven pohjoisrannalla sijaitsee kookas, 2,5 metriä korkea Jonkerinkivi, joka oli myös silloisen Kajaanin pitäjän, Ilomantsin pogostan ja Repolan volostin yhteinen rajapiste. Rovasti Pfaler luonnehtii muistelmissaan Jonkerinkiveä idän ja lännen konfliktien muistona:

Rajariidat itäisten veljiemme kassa, jotka riidat kansan suussa kulkevat Vaino- ja Rappasodan nimellä, ovat olleet julmia; voittajammekin kauhulla muistelevat, kuinka silloin ”tul-ta-tervaa taivaast’ satoi” --- [Jonkerinkivi] on huoneen korkuinen kivi Jonkerin järvessä. Veneellä voipi soutaa kiven ympäritse, sen sileistä kupeista on nähtävänä kruununmerkkejä sekä suuri joukko nimiä hakattuna. (Pfalder 1909, 5.)

Jonkerilaisten kollektiivitradiitiossa on säilynyt vahvana perimätieto paikallisesta ortodoksisuudesta. Kyläläisten käsityksen mukaan Pyykönniemessä (entinen Kyläniemi, jonka eteläkärjestä käytetty myös nimeä Venäjänniemi) oli sijainnut karjalaisen kylä ja kirkko, ”seässynä”. Myös Kajaanin Lehti kertoi tammikuussa 1912, että niemellä olisi ollut ”muinoin” Venäjänkylä ja venäläinen kirkko, josta oli yhä jäljellä tasanko ja rautiot, isot lahokannot ja mäkiperäinen maa. Kylän vanha väki kertoi vielä 1980-luvulla lapsuudenmuistojaan, joiden mukaan paikalla olisi ollut vuosisadan alkupuolella nähtävissä rakennuksen raunioista pari hirsikertaa. (Rytkölä 1988, 19.)

Oletetun kirkon paikan välittömässä läheisyydessä kulki Ruotsin ja Venäjän raja 1600-luvun alusta lähtien jakaen Pyykönniemen kahteen osaan. Vuonna 1767 suoritettiin Pohjois-Pohjanmaan Sotkamon ja Karjalan Pielisen pitäjien välillä rajan tarkistus, mikä pohjalta laaditussa kartassa kuvataan seikkaperäisesti Jonkerinjärven aluetta. Sen mukaan näyttää Jonkerin Pyykönniemessä olleen Homa Larisen talo sekä Jakin torppa. Nykyisessä peruskartassa Autiosaaren nimellä esiintyvässä saarella sijaitsee Piroisen talo. (Rytkölä 1988, 8.) Rytkölän (2005, 29) mielestä karjalaisvaikutteiset nimet ja säilynyt paikannimistö tukevat vahvaa muistitietoa niemellä sijainneesta ortodoksisesta tsasounasta.

Mikäli muistitieto perustuu todellisiin tapahtumiin, on kysymys mahdollisesti 1700-luvun alusta ja sitä edeltävältä ajalta, koska 1800-luvulla alueella ei rajatarkastuksessa ortodokseja tavattu. Kesällä 1983 suoritettiin Kirkkoniemen kiviröykkiöalueella Museoviraston toimesta arkeologisia kaivauksia, mutta mitään kirkkoon viittaavaa ei niissä havaittu. (Rytkölä 1988, 19.) Sen sijaan kaksi tutkittua suurempaa röykkiötä osoittautuivat uunien jäännöksiksi ja toisesta löytyi hirsikehikko (Kainuun maakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset 2007, 45–46). Jonkerilaiset olivat kuitenkin vakaasti sitä mieltä, että kaivauksia ei tuolloin tehty juuri sillä kohdalla, missä kirkko perimätiedon mukaan sijaitsee. Jonkerin kyläseuran Perinteestä tulevaisuuteen -hankkeessa järjestetyissä kaivauksissakaan ei kirkon jälkiä löytynyt, sen sijaan paikan asutuskäytöstä saatiin uutta tietoa, joka tukee jonkerilaista folklorea karjalaisasutuksesta. Nuotiopaikalta kerätyille palaneille nisäkkäiden ja kalojen luille tehdyn radiohiiliajoituksen tulos on, että ne viskattiin nuotioon vuosien 1280–1395 välisenä aikana. Arkeologi Ville Laakson mukaan ajoitustulos on merkittävä, koska se on ainakin 200 vuotta vanhempi kuin aiempien tutkimusten tiedot Kirkkoniemen asutuskäytöstä:

Tämä näyttäisi kertovan paikan pitkästä asutuksesta: jatkuvuus on todennäköisempi vaihtoehto kuin kaksi erillistä asutusvaihetta. Rautakauden ja keskiajan vaihteesta ei ole kirjoitettuja lähteitä ja arkeologisia havaintoja-kin on hyvin vähän. Tietojen niukkuus koskee laajasti ottaen koko itäistä Suomea, mutta aivan erityisesti se korostuu Pohjois-Karjalan, Kainuun ja Vienan Karjalan alueilla, joiden vaihtumiskohdassa tutkimuskohde Jonkerin Kirkkoniemessä sopivasti sijaitsee. Samanaikaista asutusta ei lähialueilta tunneta. Paikan röykkiöt osoittavat, että jo ainakin jossain vaiheessa kyse on ollut nimenomaan maanviljelysväestöstä. (Sähköposti tekijälle 17.10.2013)

Kirkkoniemen asutukseen kytkeytyy tarinoita läheisestä Kalmosaaresta:

Kalamosaaret... Siitä en muuta, kun niitä on pietty semmosena haattuupakkana. Se kai tuo yksi yksi papin pere haudattu Kalamosaareen. Minen tiiä onko se kuolemalla kuollu vai onko ne silloin Ison Vihan aekkaan tapanneet ja hauvannu. Ja sen verran tiiän, minun tätin mies selevitti, Jussi Nevalainen, jotta sieltä Heltsingistä ovat kuule käynnyttä tutkimassa ylioppilaat niitä silloin ennen talavisottoo ja kaevanneet. Pitkijä hivuksii on löytynnä, mittään muuta ee. --- Van niitä oli vaen niin vähän kaevettu, vaen semmonen kopero. (H5)

Kesällä 2011 Kalmosaarta tutkivat Jonkerin kyläseuran hankkeelle arkeologit Ville Laakso ja Juha Ruohonen. He avasivat yhden haudan, johon oli selvästi kajottu jo aiemmin. Haudasta löytyi pääkallon kappale ja sininen lasihelmi. Röntgenkuvassa näkyi, että helmen kanssa samassa paakussa oli pienenpieni pronssinkappale, mahdollisesti hiuslaitteesta. Ruohonen analysoi palasen yläleuan leukaluuta Turun yliopiston arkeologian laitoksella ja totesi vainajan olleen kuollessaan 8–9-vuotias. Sukupuolta tai kuolinaikaa ei saatu näytteestä määriteltyä. (Ruohonen 2012, 2–4.)

Ruotsin vallan aikaista itärajaa on luonnehdittu poliittiseksi ilmapuntariksi. Kun Ruotsin ja Venäjän keskinäiset suhteet olivat kunnossa, vuorovaikutus rajan yli oli vapaampaa. Ulko- tai sisäpoliittinen jännityksen kasvettua äärimmilleen kumpikin osapuoli vetäytyi kuoreensa ja liikkuminen rajan yli vaikeutui. (Kokkonen 2005, 14.) 1700-luvulla Jonkerin tienoon kiusana olivat myös rosvojoukot eli rospoinikat (Tervo 2006, 79). Wilmi (2003, 94) mukaan vuoden 1742 keväällä Kuhmon etelärajalla oli levotonta, ja hän ajoittaa Latuttaren Annan murhan Jonkerissa tapahtuneen tuolloin. Aineistostani löytyy eläväinen, kokeneesti dramatisoitu tarina tapahtumasta:

Se [Nurmiraanta] oli ollu aekonnaan, van Isovihan aekana hävitetty. Rosvovenäläiset tullunna, ja siellä ollunna Anna-niminen emäntä. Sillä on uuni ollunna lämpiämässä – ne on uunit silloin ollunna sisäänlämpiävät saunauunit – ja ne oli epäilleet ja tietäneet, että Annalla on ollu rahoja paljon. Ja ei kun kirimään niitä rahoja, ja ne oli sanonna, että siellä on ja antanna. Sitten ne oli sitonna penkinjalakaan sen kiinni, kun ei ennee ollut rahoja ja uunista kuumia hiiliä otettu ja pantu paljaan selän päälle: ”Etkö ruppee tunnustamaan?” Ja se oli sanonut, että vielä siellä on kätkö. No ne oli siellä käyny. ”A vielä ei Annan seljän päällä hiilet palau, ei olla vielä kaikki Annan rahat tässä.” Ja korventaneet niin kauan, että Anna oli kuollut siihen. Semmonen oli Nurmiraannan Anna-emännän loppu. Se on ollut niin kauan autiona, kun vuotta ennen talavisottoo, syksyllä -39, Kutseitti sai sen asuttavaan kuntoon. (H5)

Tälle vainotarinalle löytyi historiallinen konteksti, kun historiantutkija Jukka Kokkonen löysi Vaasan lääninhallituksen aineistosta tapahtumaan liittyvän selvityksen. Siitä kävi

ilmi, että Latuttaren Anna kidutettiin hengiltä 22.5.1742. (ks. Mönkkönen 2012, 99.) Kontulan Veikko kertoi Anna-rouvan karmeasta kohtalosta melkein 270 vuotta myöhemmin ja tapahtuman pääpiirteet olivat säilyneet samoina kuin alkuperäisessä silminnäkijäkertomuksessa. Tulkitsen siksi, että tarinaa on pidetty Jonkerissa tärkeänä. Annan kohtalosta on kerrottu usein, sukupolvelta toiselle.

4.2. Autonomian ajan yhteydet

Ennen modernia aikaa valtiot olivat heterogeenisiä valtakuntia ja niiden väliset rajat olemukseltaan huokoisia. Esimodernin hallintovallan logistiikkaan liittyen valtiot eivät kyenneet tunkeutumaan alamaistensa arkielämään tai pitämään yllä yksityiskohtaista aluevalvontaa. (Häkli 1997, 11.) Paasin (1996, 167) mukaan ennen 1800-lukua kysymys Suomen ja Venäjän rajan olemassa olosta oli hyvin epäselvä jopa raja-alueella eläneille. Jonkerin kohdalla tieto rajasta rajasta oli hämärtynyt ajan saatossa niin, että esimerkiksi Pielisjärven kirkkoherra Jacob Stenius nuorempi piti Jonkerin itärajan takaista aluetta Ruotsiin kuuluvana selvittäessään rajan kulkua alueella vuonna 1778. (Rytkölä 1988, 19.)

1830–1840-luvun rajankäynnissä valtakuntien välistä rajaa oikaistiin Pohjanmaan ja Karjalan rajan itäkulmauksessa. Tarkastuksessa voitiin todeta rajan kulun olleen niin epäselvä, että tuolloin vielä Nurmekseen kuuluneet jonkerilaiset olivat ehtineet perustaa rajantakaiselle alueelle jo puolenkymmentä taloa ja myös Kuhmon itäisimpien talojen niittyjä sijaitti seudulla. Rajalinja oikaistiin siten, ettei suomalaisten taloja ja tiluksia jäänyt rajan taakse, ja raja siirtyi noin 13 kilometrin päähän Jonkerinkivestä. Rajatarkastuksissa selvitettiin nimenomaan, että Suomeen liitetyn alueen väestö oli muun muassa ”uskonoltaan suomalaisia”. (Keränen 1984, 17; Rytkölä 1988, 19.)

Autonomian aikana siviiliyhteiskunnan tasolla kontaktit itärajan yli olivat vilkkaat. Raja oli ”auki”, ”vappaa”, kertojat luonnehtivat. Kun Suomesta tuli osa Venäjää 1809, muutoliikenne Venäjälle kasvoi huomattavasti. Muodollinen raja luotiin 1812, kun perustettiin Suomen tullihallitus ja Suomen ja Venäjän välistä tavaraliikennettä kontrolloimaan perustettiin muutamia tulliasemia, jotka tosin olivat enemmänkin paikallisia ilmentymiä lisääntyvästä tilan kontrolloinnista kuin tilaa jakavien rajojen ilmauksia. Paikallisen arkielämän aktiviteeteille raja ei ollut merkittävänä esteenä: ihmiset muuttivat vapaasti

ja kaupalliset yhteydet rajan yli olivat vilkkaat. Tämä suhteellisen avoin tilanne jatkui vielä itsenäisen Suomen alkuvuosina. (Paasi 1996, 167–169.)

Jonkerilaisten rajantakaiset kontaktien kerrotaan suuntautuneen naapuripitäjään Repolaan. Lähin kylä Venäjän puolella Jonkerin korkeudella on Kolvasjärvi, jonne mainitaan matkaa olevan osapuulle 30 kilometriä. ”Paljonhan ne ovat kulkeneet puoleen ja toiseen”, on Nuottivaaran Veikolle kerrottu.

TR: Miten rajan taakse, miten paljon oltiin kolvasjärveläisten ja muiden karjalaisten kanssa tekemisissä?

PN: Kyllä niinkun ukkivainaa, Männikön Matti Piirainen, ne on vuosittain käyny Kolvasjärvessä ja toisissaan kylässä. (H6)

Rajan toisella puolella kuljettiin erityisesti metsästysreissuilla. Tietääpä Opettaja Kyösti, että jonkerilaisten metsästysalue oli nimeltään Pieningänsalo.

Minäkin taisin sota-aikana käyvä aika lähellä tai tajettiin käyvä siellä. --- Suuri semmonen erämaa siellä, siellä ei oo paljon asukkaitakaan. (H3)

Nuottivaaran Veikko kertoo, että hänen isoisänsä oli ampunut Venäjän puolelta metsäpeuroja: ”Hiihtämällä on kuljettu ja metsästyskin on lumella paremmin onnistunut, kun jäljet on näkynyt.” Suomen puolella metsäpeurat metsästettiin sukupuuttoon 1910-luvun lopulla, mutta Venäjän Karjalan syrjäisillä saloilla metsäpeura säilyi. Nevalan Pentti mainitsee, että lintuja pyydettiin rajantakaisilla metsästysreissuilla sekä ampumalla että rihmasilla. Saalis myytiin Suomeen palattua.

Uskonto-, kulttuuri- ja kieliraja oli pysynyt Stolbovan rauhan rajan mukaisena. Jonkerilaisten näkökulmasta karjalaiset eivät kuuluneet ”meihin”. Yhteyksienpidossa kynnystä näyttää tutkimusaineiston perusteella madaltaneen suomenkieliselle Repolassa puhuttu helppotajuinen karjalankielen murre, jonka äänenpainoja Nevalan Pentti ja Kontulan Veikko haastatteluissa hilpeänä imitoivat, sekä huumori. Nevalan Pentti kertoo isoisältään Männikön Matilta kuulemansa muistelman, joka folkloren lajityyppinä voi määrittellä puhtaasti kaskuksi:

Eikä ne sielläkään niin kummoset ollu olot. Oli toiseen paikkaan ollu, a tule Matti, kahvit keitetään, kultatupleekupit pöytään laitetaan. Repaleita kahvikuppeja oli ollu ja russakka oli tullu ensimmäisenä pannunnokasta kuppiin. Ukko jotta ”russakka tuossa. A lähtöö lähtöö tippinä rasvaa russakastakin”. Semmosia juttuja ukkoilla ollu siellä. (H6)

”Ei niin kummoset olot” rajan molemmin ovat varmasti omalta osaltaan lähentäneet kolvasjärveläisiä ja jonkerilaisia – molemmissa kylissä köyhyys ja elämän niukkuus on ollut olennainen elämää määrittävä tekijä.

Nevalan Pentin mukaan karjalaisia vitsejä ja juttuja kuuli puhuttavan ennen sotia. ”Kai niissä on jonkun verran faktaakin”, hän arvioi. Laukkukauppiaiden ja ”itäisen naapurin täällä kulkeneet vaeltajien” kertomat kaskut omaksuttiin osaksi jonkerilaisten omaa jutturepertuaaria. Nevalan Pentin kirjoittamaan aineistoon kuuluu teksti ”Vanhoja karjalaisjuttuja”, johon hän on kirjannut seitsemän muistamaansa kaskua. Samoin kuin yllä olevalla Männikön Matin kyläreissukaskussa, niiden yhteisenä nimittäjänä toimii karjalaisten itsensä asemoituminen huumorin kohteeksi, vaikka kaskujen toimijat ovat anonyymejä stereotyyppisiä toimijoita:

Tyttö tuli kertomaan äidilleen: A Natalia sittu taikinapyttyyn. Äiti kysyi: A sittuko ylenäijän. Ei kuin pikkuisen ruikahutti, sanoi tyttö. Äiti sanoi, että hämmenä hämmenä eilleen. (NP23)

Kaksi karjalaismiestä työskenteli tukinhakkuutyössä porukassa. Jostain asiasta rotiutui riita kaverusten välille. Toinen tuumaili itsekseen, minä tapan tuon kaverin ja päätti heittää kirveellä. Kun kirves oli heitetty kohti kaveria, niin katumus iski heittäjään. Hädissään hän huusi: Varoja kaveri a tobora [=kirves] yksin matkoaa. (NP23)

Karjalaismies oli keväällä uittotöissä ja kuinka ollakaan hän putosi rantakiveltä vuolaasti virtaavaan jokeen. Uimataidottomana hän räpiköi ja arveli hukkuvansa. Hädissään hän alkoi huutaa ja pyytää apua ylhäältä: A auta hyvä armon Jumala minä hukun, toistaen huutojaan. Sattumalta hän sai kiinni pajupensaasta ja alkoi perua huutojaan ja sanoi, autappa jos hyvänsi kyllä minä jo tästä pääsen maalle itsekin. Mutta pajupensas irtosi ja virta otti taas miehen mukaansa. Huuto alkoi uudestaan: Voi hyvä Jumala kylähän sinä leikin tunnet, ethän sinä niin vanha ole, auta, auta. Työkaverit saivat vihdoon huutelijan ylös joesta. (NP23)

1910-luvulla Jonkerin kautta kulki rajakauppareitti, Pirtutie, joka oli suurimmalle osalle kertojista tuttu lyhytaikaiseksi jääneestä toiminnastaan huolimatta. Rautatien valmistuttua Nurmekseen asti vuonna 1911 paikalliset kauppiat avasivat suoran talvitieyhteyden Nurmeksesta Jonkerin kautta Kolvasjärvelle päästäkseen osingoille tuottavasta idänkaupasta. Sieltä tavarakuormat ajettiin edelleen Repolaan ja jopa Muurmannin radan rakennustyömaille asti. Reitti Nurmeksesta Repolaan oli pituudeltaan noin 80 kilometrin mittainen.

Pirtuahan ne ovat venäläiset kauppiaat kuljettaneet. Se on tuosta vartion mutkasta lähtenyt ja suurin piirtein mennyt rajan yli mistä kesälläkin polut ollut. Sitten kaloja on kanssa talvella tuoneet venäläiset hevosilla, kun tuoneet pirtua ja kalakaupalla kulkeneet. Sitä kalan nimeä en ennee muista. Se on vissiin Vienanmerestä sieltä Sorokasta. Sorokkahan se on etempänä rannalla se kaupunki. Sieltä ne kait on niitä jäädytettyjä kaloja tuoneet. (H8)

Ensimmäisinä vuosina liikenne oli vilkasta, ja rahtia ajoivat sekä nurmekselaiset että itäkarjalaiset, jotka salakuljettivat huomattavia määriä pirtua, mistä uusi tie sai kansan suussa nimensä. Pirtua kuljetettiin koodinimellä ”Porajärven siika”. Salakuljetusbisnestä oli otollista harrastaa halki salojen kulkevalla tiellä, jonka varrella ei ollut valvontaa toisin kuin Lieksan ja Repolan välisellä maantiellä, missä rajanylityspaikalla Kiviväärassa toimi tulliasema. Hyvästä alusta huolimatta Pirtutien suosio ehtyi ja liikenne reitillä hiljeni. Repolan suunnalta oli totuttu kulkemaan Suomen puolelle Lieksan maantietä pitkin, jolle Pirtutiestä ei kyennyt nousemaan kilpailijaksi. (Saarelainen 1994, 140–141.)

Vielä satakunta vuotta myöhemmin muutama kertoja tunsivat Pirtutien reitin etappeineen Suomen puolella hyvinkin tarkkaan. Nuottivaaran Veikon mukaan Teljon Martta tietää tarkalleen, mistä se on mennyt Nurmekseen Teljon tuolta puolen se reitti mitä kulkevat, taikka Pirtutie. Pirtutien pohjaa käyttivät jonkerilaiset, rajavartijat ja 1930-luvulla Venäjälle menijät. Märän Eeva muistaa, että vielä 1950-luvulla Märkävaaran Alussuon päässä olevan lammen lähellä oli Pirtutien aikainen seitsemän kilometrin pylväk: ”Siinä oli seitsemän pykälää, ja sanottiin, että siitä kohti on seitsemän kilometriä maantielle matkaa.”

Oman kylän kautta kulkenut kauppareitti oli Jonkerissa ainutkertainen kokemus, jollaista ei oltu aiemmin eikä sen jälkeen nähty. Tämän uskallan väittää olevan olennainen syy Pirtutiehen liittyvän folkloren välittymiseen myöhemmille sukupolville. ”Rahdinajajia saattoi olla samassa saattueessa 10–20 hevosta, suurimmissa jopa 30”, Nevalan Pentti välittää vanhempien jonkerilaisten muistitietoa. Jonkerissa kerrotaan nähdyn myös venäläisiä ”herroja” ja ”hienoja rouvia”, jotka matkustivat Karjalasta hienomprien kulkupelien, kuomurekien, kyydissä Nurmeksen asemalle ja sieltä Pietariin, Muurmannin rataan oli vasta työn alla. Kaksi kertojaa esittää tutkimusaineistossa saman kaskunomaisen tarinan, jossa päästiin nauramaan ”hienojen rouvien” kustannuksella. Opettaja Kyösti kertoi tapauksen näin:

No taas oli joku mies oliko se sitten suomalainen rahinkulettaja taekka tuo taksihevonen vaeko sitten karjalaenen, ja hakenu sieltä niitä rouvia ja sitten Märkävaaran tuossa jyrkässä rinteessä nii joko tahallaan taekka piruutetaan niin oli koatanu sen reen, että ne sinne hankeen ne emännät taekka ne rouvat hienot. Ja olivat pahalla päällä olleet, että ”Kah hudoi musikka!” Kun kaatu se [reki]. Sieltä ryömi ja puisteli lumesta pois. (H3)

Samaisen Märkävaaran rinteessä oli Nevalan Pentin äiti kertonut erään rahdinajajan häkkireen kangaspresun repeytyneen kuusen oksissa: ”Iso kasa rinkeliä oli tippunut tielle, josta lapset oli niitä keränneet.” Köyhässä kylässä rahdinajajien jäljille kerääntyi toiveikkaita etsintäpartioita:

Ne [rahdinajajat] oli sitten pikkusen maistelleet kyllä, kun sitä kerran oli vähäsen sitä tavaraa ja menneet toistesa, niin paljon kun jonkun hevosen kuorman päälle mahtu niitä miehiä, niin siinä oli jo pikkusen varomattomasti niin oli puonnu pirtukanistereita taikka korppupakettia ja muita sinne hankeen talavella. Ja aina kun kyläläiset oli kuulemma kuullu ja tienny, että nyt on taas karavaani menny, niin ne meni kiireesti sitte polokua pitkin taekka sitä tietä pitkin. (H3)

Jonkerin vähistä reitin varrella olleista yöpaikoista kilpaillessa rajanaapureilla oli etulyöntiasema venäläisiin verrattuna. Venäläisten asemoituminen altavastajiksi oli itäkarjalaisille ilmeisen mieluinen tilanne:

Rajakarjalaiset miehet tiesivät Suomen puoleiset talot ja ajoivat etupuolella ehtiäkseen ensimmäisinä majoittumaan yöksi. Yleensä ummikko-venäläiset joutuivat yöpymään talon pihassa nuotiolla karjalaisten rehvas-tellessa sisällä, että sielläpäähän olkoot. (NP19)

Tiukassa tilanteessa rajan toiselle puolelle saatettiin Kainuusta ja Pohjois-Karjalasta siirtyä pakoon nälkää pysyvästi tai tilapäisesti. Myös virkavallalta oli mahdollista piileskellä, kuten Kontulan Veikon kertomassa karkutarinassa, jossa hänen tätinsä mies, Pyykön Jussi, saa apua kolvasjärveläisiltä mummoja myöten paetessaan ilmeisesti sota- väkeenottoa:

Se [Pyykön Jussi] oli silloin tsaarinvallan aekaan ollu piilossa Venäjällä, kun ei ollut halunnut sottaan lähtee. Oli piilotellu siellä ja sitten käyny aena Pyykössä aetisä luona ja vieläköhähä lie isäsäkki elännä, en tiiä sitä. Se oli muutamen kerran lähtennä hiihtamaan ja Märkkään männy ja iltasilla tullu. Hanki ollu keväällä, oikeen kajakka, kuulakka ilima, ja mummo oli noussu aekase aamulla, oli kuullu suksenkahinaa ja eänijä kuuluu järveltä päen. Hän oli herättäny Jussin, että nyt kuule lähe, jos meinnot hengissä säelley. Kun se oli ollu tappotuomion alla, jotta elävänä tahi kuolleena pit-

tää Jussi [---] kiinni suaha. Jussi oli ottanu vehkeesä kiirreellä ja kengät vetännä jalakkaan ja lähtennä ja Kolovasjärveen mäni. Siellä oli ollut piilossa, ennen kun oli pirttilöissä pitkät penkit seinänvierillä --- Naiset olivat nähneet, jotta suomalaisia sotilaita tulloo ja niillä hätä, olivat tienneet, että elävänä tahi kuolleena ottavat Jussin. Ja ne että: minne Jussi? No penkin alle. Siinä ollu kaks rukkii ja kaks mummoo, ja siihen kuule kehreemään. Ja kuule suomalaiset sotilaat tulleet ja repässeet oven auki ja: ”Onko näkynnä Jussi Nevalaista?” ”A ei olla näkynnä, a liekkö toiseh kyläh hiihtanna?” Ja kehränneet vaan, ja soltut oli lähteneet siihen toiseen kylääh. Jussi ite nauro, jotta kyllä silloin syvän tylykytti. Hän tiesi, jotta korkeintaan vievät pihalle ja siellä pistimellä pistäät tahi ampuut. (H5)

Kertoja päättää tarinansa toteamalla, että ”ja eikä kettään niin tavallisempaa miestä kuin Pyykön Jussi oli”. Kontulan Veikon tarinassa kiinnittää huomion se, että hän on kuullut rakenteeltaan stereotyyppiseksi kiteytyneen tarinan sen toimijalta, Pyykön Jussilta itseltään. Mielestäni on epäolennaista tässä yhteydessä ryhtyä spekuloidaan, mihin ”sot-taan” Jussi ei ollut halunnut lähteä. Tärkeämpi merkitys on tarinasta välittyvillä mutkatomilla ja läheisillä väleillä jonkerilaisten ja kolvasjärveläisten kesken.

4.4. Itsenäistyneen Suomen rajalla

Kun Suomesta tuli itsenäinen valtio, alueellinen strategia muutettiin uutta tilannetta vastaavaksi. Rajat tuli turvata ja käyttää niitä ilmaisemaan valtion alueellista asemaa. Tarton rauhassa vuonna 1920 vahvistettu raja noudatti enimmäkseen suuriruhtinaskunnan rajaa, sen sijaan sen käytännön rooli oli kokonaan toinen. Valtion auktoriteetti vahvistettiin Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rajalla rajavartijajärjestelmällä. (Paasi 1996, 169.) Rajan vartiointi alkoi 1919, mutta pysyvästi rajavartiolaitos vakinaistettiin vasta 1931 (Kosonen & Pohjonen 1994, 157).

Entinen raja oli ollut muodollinen, vaikka sen yli kulkemiseen oli passi tarvittukin. Uusi raja oli ennen kaikkea poliittinen konstruktio. Aiemmin oli ollut mahdollista olla vuoro-vaikutuksessa rajan poikki, nyt se ei ollut enää sallittua. Uusi raja oli periaatteessa suljettu, tosin laitton kanssakäyminen sen yli jatkoi aiheuttaen toisinaan diplomaattisia konflikteja. (Paasi 1996, 169–170.) Suomalaisten sotilasretkikuntia matkasi Itä-Karjalaan ja Tarton rauhan rauhansopimuksen solmimisen jälkeen Suomeen virtasi pakolaisia, Kuhmoon Vienasta ja Lieksaan Aunuksesta. (Saarelainen 2004, 46–47.) Jonkerin ensimmäinen savottakämpä oli muistitiedon mukaan Gutzeitin savotalla työskennelleiden Vienan karjalaisten pakolaisten tekemä.

Suomen ja Neuvosto-Venäjän raja suljettiin 1922 raja-alueiden rauhan turvanneen sopimuksen solmimisen jälkeen. Erityisesti Itä- ja Kaakkois-Suomen vähemmän kehittyneillä alueilla rajan sulkeutuminen merkitsi radikaalia muutosta kaupallisten yhteyksien katkeamisen myötä, arvioi Anssi Paasi (1996, 169–170). Venäjän vallan aikana liikenne rajan yli puolin ja toisin oli ollut niin vakiintunutta, että ihmisten oli alkuun vaikea ymmärtää ja totuttautua muutoksiin ja uuteen viranomaisvalvontaan rajakylissä (Kainuun rajavartiosto 2006, 66).

Jonkerilaisilla ei itsenäistyneen Suomen rajan taakse jäänyt sukulaisia, olihan itäraajasta huokoisuudesta huolimatta muodostunut jo Ruotsin aikana Kainuussa ja Ylä-Karjalassa selkeä luterilaisten uudisasukkaiden ja ortodoksisen karjalaisväestön välinen erottaja. Sen sijaan rajan sulkeutuminen merkitsi elämänpiirin kaventumista sekä toiminnallisesti että sosiaalisten kontaktien kannalta. Jonkerilaisilla oli autonomian aikana Itä-Karjalan puolella ikään kuin lisäreiviiri, jonne ei ollut enää pääsyä. Laajalla asumattomalla vyöhykkeellä Karjalan puolella oli hyödynnetty laajoja korpimaita ammatimaiseen metsästykseseen, rajan takana oli poltettu kaskea ja tehty heinää ainakin pienimuotoisesti. Rajan taakse jäivät tutut, kuten kolvasjärveläiset ”kultatupleekuppeineen”, kun rajanaapurikylien yhteydet katkesivat pysyvästi. On vaikea päättää, ovatko karjalaismiehen puheet vallankumouksen luomista ”hyvistä oloista” rehellinen mielipide vai sarkastista leikinlaskua:

Sitten kun raja jo alkoi kiinni mennä, viimeisen kerran kun oli ukkihi siellä käynyt, niin kehuu se tarikka siellä, että nyt tänne hyvät olot koittaa, muuttu vallanvaihto ja kaikki on tasan ja että kaikilla on hyvä olla. Oli sanonu, että tule siehi Matti tänne. Ukki sanonu että en tule. ”A tulet kun nällästyt.” Van eipä ne nällästyny koskaan niin paljoo. (H6)

Edellä esitellemääni itäkarjalaisiin liittyvään hilpeään folkloreen verrattuna kontrasti on melkoinen Nevalan Pentin tekstissä, jossa kerrotaan kuinka Märän isäntä Tuomas koh-tasi pariin otteeseen itärajan Venäjän puolen uudet viranomaiset rajan muuttuessa ”vap-paasta” suljetuksi:

Kaksiovisenvaara sijaitsee Venäjän puolella Märkävaarasta itään päin. Kuinka kaukana valtakunnanrajasta vaara on, ei ole tiedossani, mutta ilmeisesti etäisyys on alle kymmenen kilometriä. Luultavasti jonkunlainen polku on ollut mainittujen vaarojen välillä. Kaksiovisenvaara on saanut nimensä siellä olleesta pirtistä ja asuinpaikasta. Pirtin molemmissa päädyissä on ollut ovet turvallisuuden takia. Pakotie

on ollut kumpaankin suuntaan, jos viholliset tai rapparit olisi päässyt yllättämään. Asumus lienee ollut joskus 1800-luvulla. Talon ympärillä on ollut jonkun verran viljelystä ja vielä 1900-luvun puolella Märkävaaralaiset ovat käyneet sieltä niittämässä heinää. Vehmas vaara on vielä vuosia jälkeempäinkin kasvanut jonkin verran heinää kasvanut. Märkävaaran ja Ukonvaaran hevoset oli oppinut siellä laiduntamaan, mutta kun raja sulkeutui 1920-luvun alussa, alkoi tulla ongelmia. Märkävaaran isäntä Tuomas Kähkönen on kertonut, kun hän oli ollut hevosia Kaksiovisesta nou tamassa, niin venäläisten partio oli rajalla pois tullessa ollut ja Tuomaalta ottaneet pois mukana olleen uuden haulikon, mutta palauttaneet sen myöhemmin. Miten palauttaminen on tapahtunut, ei ole tiedossani. (NP5)

Kertomuksessa toimija kuvataan ”karskina” miehenä, jonka paikkaa Jonkerissa tarkaste lin aiemmin tässä tutkimustyössä. Karski mies ei pelkää mennä rajan yli eikä pelkää edes venäläisiä sotilaita, vaan hoitaa hevostenhakutehtävän loppuun ”polittajista” huolimatta:

Viimeisellä hevosten haku matkalla oli tullut ongelmia. Tuomas hiipi hevosten taakse itäpuolelle ja ampui ukkomauserilla useita laukauksia ilmaan, niin kyllä hevoset tiesivät missä päin on Märkävaara. Venäläiset rajamiehet kuulivat ampumisen ja tulivat ääntä kohti, mutta Tuomas oli huomannut tulijat, alkoi kova juoksu kohti Finlandiaa. Aivan rajan lähellä olivat takaa-ajajat aivan kintereillä. Tuomas on kertonut, että hän aivan viimeisillä voimilla pääsi ylittämään rajan ja mättään taakse piiloon ukkomauseri oli suunnattuna itään. Tuomas kertoi, että hän arveli että tervetuloa vaan. Venäläiset olivat pysähtyneet rajalle, aikansa polittaneet ja läheneet kohti itää. (NP5)

Anssi Paasin (1996, 164) mukaan Suomen ja Neuvostoliiton valtioiden väleille 1920–1930-luvulla oli luonteenomaista molemminpuolinen vihamielisyys ja viholliskuvien luominen. Rajan sulkeutuminen oli rauhoittanut rajan, mutta maanalainen ja rikollinen toiminta jatkui puolin ja toisin. Valkoinen Suomen ja bolshevikkien Neuvostoliiton välisestä valtakunnanrajasta tuli ”hiippareiden” raja, koska kaikki ylipyrkijät liikkuivat enemmän tai vähemmän laittomilla asioilla. Venäläisten mittava vakoilu oli alkanut Suomessa välittömästi itsenäistymisen jälkeen. Suomalaiset alkoivat vastaavasti harjoittaa vakoilua ja tiedustelua Karjalan alueella. (Kainuun rajavartiosto 2006, 69, 74–75.) Rajakylissä rajavartijat valvoivat tarkasti metsätyömaiden työmiehiä ja ilmapiiriä heidän keskuudessa:

Sehän ennen sottaakin on ollu pitäny olla henkilöpaperit tuota ja kaikki kiertännä ihan niinkun nuo Koivujoen savotat ja kaikki rajamiehet tarkastamassa passit. (H6)

Tutkimusaineistossani itsenäisen Suomen rajalla hiippailijoista nousevat esille 1930-luvun laman liikkeelle ajamat ”loikkarit”, joiden laiton ja hallitsematon muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon oli vilkkaimmillaan vuosina 1930–32. Venäjälle matkattiin yleensä tunnettuja etappiteitä myöten. Jonkeri lukeutui käynteistä etappiteistä vilkkaimpiin. (Kainuun rajavartiosto 2006, 80–81.) Jonkerin rajaosuuden loikkarisuma muistettiin rajavartioston viettäessä 45-vuotisjuhlia, jolloin paikallislehdessä kuvattiin lyhyesti jokaisen Kuhmon rajavartioaseman toimintaa erityispiirteinen.

Partiointi tapahtui täällä [Jonkerissa], kuten suurimmaksi osaksi muuallakin, raja-aukkoa olevaa polkua myöten. Samaa polkua käyttivät venäläisetkin, mutta sulassa sovussa elettiin, eikä tietävästi minkäänlaisia kahaikoita sattunut. Vartion elämässä olivat vilkkainta aikaa -30-luvun pularvuodet, jolloin ihmisiä pyrki, kuten sanonta kuuluu, laumoittain Venäjälle lääninrajan seutuville. Monet matkalaiset palautettiin, mutta paljon meni. (Kuhmolainen 27.3.1964)

Kertojistani vanhin, Ahvenlahden Aili, otti haastattelutilanteessa esille valokuvia, joista yksi, kuva hänen perheestään kotitalon edustalla, liittyikin yllättävästi loikkareihin. Kun Aili kommentoi kuvaa, kerronnassa heijastuu loikkariajan propagandahuhuja rajan molemmilta puolilta. Suomalaiset uskoivat, että Venäjälle menevät ammuttiin näiden päästyä rajan yli, Venäjältä päin taas kehuttiin suomalaisille hyviä elinolosuhteita:

AA: Venäjälle mäniä otti ne kuvat. Ne kun enne kuluki Venäjälle. Siinä on ennen talavisottoo kun se kuluki siinä oesiko se kilometri ollu Ahvenlahesta kuluki Venäjälle iso aokee raja. Arvootte miten paljo siitä perreitä mäni Venäjälle. Ja sanottaan että ne on rajalla syötetty.

TR: Mitä se tarkotti?

AA: Ka ampuut.

TR: Oliko se silloin pula-aikana?

AA: Sillon, ennen talavisottoo.

TR: Näittekö te niitä porukoita?

AA: Ei oo nähtynä vaan on terveisiä tuotuna jotta on semmonennii ollunna ja sitä on maenostettuna jotta siellä on hyvät olot. Ihan pikkusia lapsia kantamalla panneet tillaan eikä niillä oo evästä eikä mittään ollu matkassa. Ja viistoesta kilometri oli Ahvenlahesta rajjaan. (H1)

Jonkerilaisilla itsellään ei ollut hinkua Neuvostoliittoa rakentamaan. Ensinnäkin, riitti hän omassa kylässä paikallisväestölle metsätöitä yllin kyllin. Ja ennen kaikkea, jonkerilaisille oli muodostunut oma käsitys rajantakaisesta elämästä, johon olivat varmasti vaikuttaneet vielä varsin tuore paikallinen muistitieto itäkarjalaisten kylien köyhyydestä sekä kohtaamiset bolshevikkihallinnon rajavalvonnan kanssa. Nevalan Pentin ukki asui vielä 1930-luvun alussa aivan rajan vieressä Otrosmännikön torpassa, joka sijaitsi yhden

etappireitin varrella. Kertomuksen Männikön Matista ja kahdesta matkamiehestä voi luonnehtia hyvitystarinaksi: herraskaisissa kampeissa rajan tuntumassa liikkuva mieskaksikko aliarvioi vieraanvaraisen torpparin käsityskyvyn pahemman kerran. Kertomuksen merkitys on paitsi siinä, että se tarjoaa esimerkin jonkerilaisten suhtautumisesta rajaloikkareihin ja ylipäätään kommunistien toimintaan, on se myös selkeä osoitus rajakylän väestön lojaaliudesta, joka Suomen itsenäistyessä oli asetettu viranomaistasolla kyseenalaiseksi:

TR: No mites sitten tuota nuo 30-luvun loikkarit, niin mitä niistä on sinulle kerrottu?

PN: Minun ukkihan, Rajamme Vartijoissa oli kirjotuskin siitä kun se on... Sehän tässä tämä tuo Kuhmoon päin tuo Rajamäen rinne ja siitä Gutzeitin raja kulukee. Se on rajjaa myöten sitten kulukenu, että mäni tuonne Otronselälle ja se oli sitten Otrösmännikköön ja niin oli aina niitä tien kysyjä ollu minun ukin luona. Kerrankin se oli sitten neuvonu Matovaaraan, siellä tietysti se rajavartijosto niin...

TR: Ai se oli sinun ukki!

PN: Niin. Kun se oli sitten noitunna se, että ukko valehteli häntä...

TR: No mitä mieltä se sinun ukki oli niistä loikkareista?

PN: No eihän se niistä tykänny. Se tietysti kun harhaan neuvonu, että menemään. (H12)

Haastatteluotteessa Pentti viittaa ”Ent. rv. sotamies” R. Jansion kirjoittamaan lehtijutun, joka julkaistiin vuonna 1938. Koska olin lukenut Jansion alkuperäistekstin, jäi kertomuksen sisältö Nevalan Pentin haastattelussa edeltävän otteen viittausten varaan. Kertomus alkaa tiivistettynä näin: Myöhään syksyllä 1932 Männikön Matin torpan pirttiin saapuu kaksi miestä, jotka kertovat olevansa työnhakumatkalla. Vieraat toivotetaan tervetulleiksi, tarjotaan kahvit ja suuhunpantavaa. Sitten miehet tiedustelevat, mistä rajalle menevä polku lähtee. Isäntä tuntuu ymmärtävän yskän ja lähtee itse näyttämään miehille polun, joka ”johtaa suoraan ryssien vartioon”. Miehet lähtevät kulkemaan polkua pitkin illan hämärtyessä ”pälyillen ja kyyristellen”. Päästän Jansion kertomaan loput, sillä entinen rajavartija on kirjoittanut tekstinsä suurella riemulla, nautinnolla ja vahingonilolla, suorastaan herkutellen Venäjälle menijöiden huijauksella:

--- valot on jo sytytetty J:n [Jonkerin] vartiossa. Vartion koira alkaa haukkua ärhäkästi rajan suunnalle päin. Miehet menevät katsomaan haukunnan syytä. Hämärässä valossa he huomaavat kahden miehen laskeutuvan taloon päin viettävää rinnettä. Pian miehet olivatkin sotilaiden luona ja sanovat: ”Hyvää iltaa toverit, tulimme tänne ihannevaltakuntaan, kun Suomessa pääsi ohrana jäljillemme” – ”Iltaa, iltaa”, vastaavat rv.miehet, ”käykäähän tänne sisälle lämpimään.”

Sisällä vartiossa on lämmintä ja valoisaa. Matkamiesten mieli näyttää kuitenkin olevan jonkin verran rauhaton. Ymmärtäähän sen, sillä missään ei näy vasaran ja sirpin kuvaa, vaan seinällä on suurikokoinen Ukko-Pekan kuva. Vartiomiestistö on paitahihhasillaan, joten pukujen merkkejäkään ei näy.

Vartiopäällikkö huomaa miesten oudot ilmeet, ja hän päättää tuoda asiaan jotain selvyttä. Hän siirtyy toiseen huoneeseen, jossa pukee ylleen sotilastakin. Sen jälkeen hän saapuu takaisin tupaan. Hän kysyy vieraiden matkaa ja samalla henkilötodistusta. ”Ei ole”, vastaavat miehet, ja he käyvät entistä nolomman näköisiksi. ”Olette pidätetty!” sanoo vartiopäällikkö, ilmoittaen samalla, että ollaan Suomessa eikä Venäjällä. Miehet katsahtavat toisiaan silmiin, ja samalla pääsee toisen hampaiden raosta: ”Se ukko roisto johdatti meidät suoraan suden suuhun!” (Rajamme Vartija 1938)

Yhtenä valtakunnan rajan ongemana oli vapaasti laidunnettava karja. Minkäänlaista raja-aitaa ei ollut, joten paimentamatta laitumilla kulkeneen karjan ja muiden kotieläinten rajanylitykset olivat rajalla yleisiä. (Kainuun rajavartiosto 2006, 119). Täytyi olla todella karski mies, että lähti etsimään riistaa rajan taakse ja vielä kiinni jäätyään kykeni karkaamaan venäläisten rajavartijoiden käsistä:

UV: Äsken oli puhetta Kaksiovisen vaarasta ja isäsi käynnistä siellä Venäjän puolella, niin sinäkin muistat semmosen tarinan?

ME: Kyllä kun isä kertoi Kaksiovisen vaarasta, mutta en muista muuta kuin sen, että hän jäi siellä sitten venäläisten käsiin. Koira meni haukkumaan Venäjän puolelle ja isästä tuntu, että siellähän on nyt oikein sitten haluttua riistaa ja meni muka ampumaan ja ka, siellä olikin joku muukin mennä sinne haukkumisen seurantaan ja arvasivat, että sieltä voi tulla joku toiselta puolelta. Ajattelivatko niin, mutta isä jäi kiinni. Ja niin ne lähti viemään, ase otettiin pois, ja isä oli matkalla – kävelleenhän siellä liikuttiiin – isä sano tuumanneensa mielessään, että oottakaahan kuhan mennään tuohon pöpelikköön --- kun isä punalti siellä sitten ja lähti litomaan, niin eivät saanu häntä kiinni. --- Ei muista, oliko häntä yritetty ampua, mutta ase meni. (H7)

4.5. ”Tulimyrsky idästä”

Muistelukerronnassa kyläläisten suhde sotaan nostaa esille pelon, surun, huolet ja huhujen täyttämän arjen aktivoiden kertojien omakohtaiset muistot sekä haastattelutilanteissa että Nevalan Pentin teksteissä. Sota-aikaan liittyvässä muistelupuheessa kerronta tiheenee. Kokemuksia ja tapahtumia on kerrattu, pohdittu ja muisteltu yksinään ja yhdessä moneen otteeseen vuosikymmenien aikana. Jälkikäteen jonkerilaisten sodan kokemuk-

sien mittapuuna toimivat siirtokarjalaisten kokemukset: ”Eihän se ollut mittään karjalaisiin verrattuna”, Nevalan Pentti arvioi.

Kuin alkusoittona tulevalle tallentui nuoren pojan mieleen tarkkaan jo ukkosmyrsky kesällä 1939 kellonaikoja myöten poikkeuksellisenä tapahtumana, jonka enteiden oton Jonkerin vanhempi väki tulkitsi jälkikäteiskatsannossa oikeaan:

Kesä 1939 oli lämmin ja helteinen, joka on jäänyt muistiini erityisen kauniina kesänä. Oli useita kovia ukkosilmoja. Muistan erään rajuilman erityisesti. Oli elokuun 20. päivä. Äitini kanssa olimme heinänteon hommassa Piippupohja-nimisellä suoniityllä Kieverrysjärven takana. Hellepäivä oli sekin. Iltapäivän lopulla haravoimme vähäiset luokomme ja asettelimme pieniin rukoihin korvenreunaan. Äiti sanoi, että painukoot yön yli, niin on helpompi huomenna pielestää. Saavuimme kotiimme kello 17-18 seutuvilla, jossa siskoni ja nuorin veljeni odottelivat. Idästä päin alkoi kuulua ukkosen ääniä ja tumma pilvenreuna lähestyi. Lehmän kanttura ja vasikka tulivat juoksujalkaa kotiin. Äiti sanoi: Tulee varmaan rajuilma, kun nuo elikot näyttävät vaistoavan jotakin mennen suoraan navettaan. Tavallisesti yöpyivät kesannolla olevalla savuksella. Ukkosen jylinä läheni. Kello 20 pilvi oli jo päällä. Jatkuva salamointi ja jyrinä jatkui aamu kuuteen saakka samoin rankkasade. Äitini pelkäsi kovasti ukkosta ja peitteli ikkunat peitehuovilla, mutta ne eivät estäneet salamoinnin näkymistä. Yö meni valvoessa ja pelätessä. Seuraavana päivänä vanhat ihmiset puhuivat, että sota siitä varmaankin tulee kun tuollainen tulimyrsky nousi idästä. Järviin oli noussut vesi 40 senttiä yöllisestä sateesta. Meidänkin vene oli tuuliajolla. Muutaman päivän kuluttua menimme Piippupohjille katsomaan kuinka ne meidän heinäruvot siellä ovat säilyneet. Tulvavesi oli hajottanut ja vienyt mennessään kaikki heinät. Eipä niitä heiniä tarvittu kun syttyi talvisota. En ole eläissäni nähnyt enkä kokenut vastaavaa ukkosilmaa. (NP21)

Talvisodan syttyttyä Jonkerin kyläläiset muuttuivat kodittomaksi ja paikattomaksi yhteisöksi. Aamuhämärissä 30.11.1939 neuvostojoukkojen ensimmäiset osat, parisen tuhatta miestä, ylittivät rajan Saunajärven suunnalla. Taistelut olivat jo käynnissä naapurikylässä Saunajärvellä ja Pielisjärven puolella Kivivaarassa, kun Jonkerinkin siviilejä vastaan alettiin evakuoida. Sodan syttyminen ja evakkoon lähtö Jonkerin kylästä muodostui lapsuus- ja nuoruusiässä olleille kertojille sota-ajan omakohtaisista kokemuksista voimakkaimmaksi. Järven takana, Saunajärven lähinaapurissa, lähtö tapahtui niin kiireellä, että naapureita juostiin herättämään kesken yönien, kaikkea karjaa ei ehditty kuljettaa saati saada mukaan omia tarvikkeita tai talojen ruokavarantoja.

--- No tietäähän niinku meillä Ahvenlahessa ei ollu puhelinta eiku tuota radioo. Nii äeti sanna jotta lähettää nyt kuuntelemmaa Pyykköön joko on sota alakanna, Saonajärvellä palo punasena taevas. Ja Olka oli kanssa minun sisko matkassa. Siellä oli jo Valte Piiraenen, polliisi ja Koposen

Toevo. Sieltä piti mejän retonkimekossa Seppossee ensinnää viijä sana. Se oli se Anja Mikkonen mulla toesena. Sinne vietiin sana jotta evakkoon. Ne oli jo nukkumassa. Sieltä tuli sitten se karja ja eipä sitä järven takkoo pystynnä tuomaankaan sitä karjoo muuta kun Ahvenlahen lehmät. --- Ei mittää ollu vaehtovuatteita mullakkaa, mitäpä sitä. Äeti ja isä kerkisi kaikki ottoo mukkaa kun ne yöllä lähti niitä lehmiä yli järve tuomaan ja se yhen yön jäähi vasta järvessä. Se piti Uittosoaren kaotta kullettoo ne lehmät. (H1)

Märän Eevan mieleen evakkoon lähtö sodan jaloista tallentui pienen lapsen silmin. Ne-livuotias tyttö tajusi aikuisten naisten itkusta ja oudoista havainnoista, että jotain poikkeuksellisista oli tapahtumassa:

UV: Niin, sinä muistat kun lähetettiin talvisotaa evakkoon?

ME: Muistan, kun oli lastattu johonkin ajoneuvoon, joku kärrä kai se oli, ja mummi pääsi kärrin päälle istumaan. Ilmeisesti menivät sitten Tammasärkkiä myöten. Eihän kesällä muuten päässyt. Syksyähän se oli, ei ke-sää, mutta lunta ei ollut, ei kantavia soita eikä mitään, niin sieltähän he meni varmaan. Katri-täti oli ja oliko se Liisa-täti, isän yks siskoista, ja Liisa ja me lapset ja äiti, muistan kun he katto sinne tupaan päin ja itkivät kovasti. Menomatkaa en muuta muista kuin että meidäthän vietiin maantien varteen, veivätkö vartion kohdalle vai mihinkä. --- Yöllä – jälkeinpäin kysyttiin, et mitä ne oli semmoset pitkät punaset kiilat, kun oltiin auton lavalla ja mentiin, niin eessä oli semmoset pitkät punaset kiilat. Niin aikuiset sano, että nehän on auton valot. Mut kun ei ollu valoja muuten olemassa-kaan. Eihän niitä ollu kato valoja. (H7)

Jonkerista vasta toisena sotapäivänä evakuoidut näkivät matkalla sodan laajenevan näyttämön:

Lähtö viivästyi ja oli jo suunniteltu täytyykö salon poikki lähteä Kapulatie-tä pitkin Heinävaaraan ja sieltä Nurmekseen. Kuljetuskalustosta oli varmaan ollut puutetta ja pelko, että ehtiikö vihollinen katkaisemaan tieyh-teyden Kuhmoon Saunajärventien risteyksessä, kasvoi koko ajan. --- Jongunjoen sillan seutuvilla lumipukuisia sotilaita hiihteli vastaan. Sauna-järven tieltä saapui haavoittuneita ja kaatuneita hevoskuljetuksena. Ossipasta nousi kyytiin karjan ajajat. Kuorma-auton lavalla matkasimme kohti Sotkamoä osittain ressu peittona. (NP22)

Vasta paljon myöhemmin selvisi, kuinka lähellä vihollinen jo oli:

PN: --- Siinä kun kuitenkin jo sitte toinen sotapäivä oli, kun päästtiin läh-temmään, tuossa jo Nuottivaaran takana venäläinen partijohan ollu sillon, eikä sitä sillon tietty sitä, kun sotapäiväkirjoista sai vasta näki niin jäläk-keenpäin. (H6)

Sodan varalle oli tehty valmisteluja rajaseudun siviilien siirtämiseksi. Ylimääräisten kertausharjoitusten alettua lokakuussa 1939 Kuhmossa oli tehty evakuointisuunnitelma, mutta lääninhallituksen evakuointikäsky tuli pahasti myöhässä. Suomelle tuli yllätyksenä, että Neuvostoliitto oli keskittänyt hyökätessään Kainuun korkeudelle vahvoja joukkoja. (Wilmi 2003, 476, 487). Nuottivaaran Veikolla sodan uhkaan ja evakkoon lähtöön liittyviin lapsuusiän muistikuviiin yhdistyy niiden reflektointi sen aikaiseen poliittisesta tilanteeseen aikuisen tietämyksellä. Hän kritisoi vahvasti vallanpitäjiä, jotka Venäjän provosointia välttääkseen eivät huolehtineet ajoissa rajan siviilien turvasta.

TR: Olitteko varautuneet siihen, että joutuu lähtemään?

NV: Ei millään tavalla. Sehän oli suomalaisten hölmöyttä se, että ei ennakoi sitä. Vaikka sen minä muistan, mitä puhuivat, näytti siltä, että siitä tulee sota. Mitä vanhemmat puhuivat. Neuvottelija se sen aikuinen, presidenttihän se taisi olla, joka siellä Moskovassa kävi neuvottelemassa ja sitten tuli takaisin tänne ja eduskunnan kanssa suunnittelivat ja sitten taas palasi Moskovaan ja tietysti vei täältä terveiset Suomen hallitukselta, että ei anneta vapaaehtoisesti niitä alueita mitä venäläinen vaati Pietarin suojaksi tuonne näitä alueita. Venäläinen ilmeisesti tiesi, että Hitler hyökkää Venäjälle, ja sen arvasi ilmeisesti myös Suomen kautta se yrittää Venäjän kimppuun. Pohjoisesta olisi saanut alueita, jos olisi tuolta saanut alueita lemmessä, täältä kaakosta päin. Suomi ei suostunut antamaan, niin se silloin oli selvä, kun tuo, oliko se Paasikivi, palasi sieltä Moskovasta ja eikä suostunut antamaan. Silloin vanhemmat puhuivat, että siitä tulee sota. Jälkeenpäin ovat suomalaiset selittäneet sillä, että ei halunneet provosoida sillä, että olisi siviilejä etukäteen ryhtynyt pois ajamaan. Jotta se ei näyttäisi siltä, että Suomi valmistautuu sotaan. Suomalaiset näyttelivät vain, että eivät he usko Venäjän hyökkäävän, eikä varaudu siihen, kun ei siviilejäkään viedä läheltä rajaa pois. Sellainen jonninjoutava luulo oli suomalaisilla. (H8)

Kyläläiset siirrettiin talvisodan ajaksi Nivalaan ja Haapajärvelle. Evakko aika Pohjois-Pohjanmaalla muodostaa selkeän suvantovaiheen kerronnassa, eikä siitä välity kummempaa Toiseuden kokemusta. Kulttuurieroihin liittyviä muistoja kertojilla on vain vellipitoiseen ruokaan ja kuivatettuun leipään liittyen. Nevalan Pentin muistelmaa tarkastellessa voisi nykyterminologian mukaisesti puhua melkein ”kotoutumisesta”, kun Männikön Matti havaitsee hieman oudonnäköisessä maisemassa tutun näyn ja pääsee toteuttamaan itseään tutulla tavalla:

On jäänyt erikoisesti mieleen Kalajokilaakson valtavat peltoaukeat ja latomeri. Metsän reunamalla oli laaja katajapehkovyöhyke. Tämä siksi, että Matti-ukki ulkona käyskennellessään oli huomannut katajikossa ja aitariukujen päällä istuvan kymmenpäisen metsoparven. Vanhan miehen metsästysvietti heräsi. Hän kysyi emännältä olisiko antaa hevosen häntäjouhia. Ja olihan niitä. Ei muuta kuin mummo oli alettava punoa rihmasia.

Ukki imaisi piippuaan tuumaillen, että eiköhän tuolta muutama homenokka erehtyne rihmaseen. Niin vain viisi tai kuusi metsoa joutui talon väen ja evakkojen ruokapöytään. (NP22)

Jonkeri oli sodan ajan säilynyt sivussa varsinaisista rintamataisteluista, mutta kylän alueella partioivat suomalaiset joukko-osastot olivat kahakoihin venäläisten kanssa. Rauhan tultua siviilejä ei päästetty kylään kuin erikoisluvalla. Ensimmäiset palaajat muistavat, että tien varressa oli vielä hevosen raatoja, kolmen venäläisen sotilaan ruumiit oli haudattu sen verran, että peittyivät. Sillat oli räjäytetty ja matkalla oli merkitty miinakenttä, jonka yli kulki selvä polku. (Väisänen 2010b, 1–4.)

Rauhan tultua ja lumien lähdettyä ukki, mummo ja Hanna pääsivät lähtemään Kuhmoon, mutta äiti ei päässyt alaikäisten lasten kanssa, kun Kuhmo ja Jonkeri olivat vielä sotatoimialuetta. Pääsimme lähtemään toukokuun lopussa Lieksaan ja sieltä Sokovaaran äidin siskon, Lindan luokse asumaan. Meidän evakkomatka kesti vuoden 1942 kevääseen saakka. Toukokuun lopulla mentiin äidin kanssa Jonkeriin ja vietiin tavaroitakin. (NP22)

Kotiinpaluun kokemus on säilynyt mielessä valoa ja tuoksuja myöten:

Sitten kun saatiin lupa lähtee, oli aamuyö, aurinko oli nousemassa, kun Ukonvaarasta päin tultiin. Minä en ymmärrä, mitä varten sieltä päin. Isä oli ja mummi ja äiti ja me sitten siskon kanssa. Mie muistan kuinka ihana oli, kun se heinä oli semmosta nilkkaan ja tuoksu kaikki niin hyvälle. Ai miten ihana koti, se tuntu niin hyvälle, et mie tiedä, onko niin onnellisia hetkiä oikein paljon ollut. (H7)

Venäläiset olivat polttaneet yhden kylän taloista, ja monessa näkyi jälkiä suomalaisten ja venäläisten sotajoukkojen oleskelusta. Kotiinpaluun muistelukerronta on paikoitellen kuin makaaberi versio Kultakutri ja kolme karhua -sadusta: oliko kotitalossa majoillut omia miehiä vai vihollisia? Kertojat ilmaisevat tietävänsä kumman osapuolen väkeä oli majoillut missäkin talossa, jossa löytyi merkkejä talvisodan aikaisesta käytöstä majoittajapaikkana tai paikkauspaikkana. Lehdolla pääteltiin olleen venäläisten sidontapaikka: talosta oli löytynyt verisiä rättejä ja veressä olivat olleet lattiatkin. Jos oma koti oli ollut ”ihan tavallisten” suomalaisten sotilaiden käytössä, tieto tuntuu kerronnan perusteella hyväksyttävämmältä kuin ajatus vihollisen, tuntemattoman Toisen vierailusta omissa tiloissa:

TR: Miltä se tuntu sitten se takaisin tuleminen?

AA: Kotihan se oli pysynnä entisellään. Sotilaat oli koko talaven siinä Ahvenlahessa asunneet. Ja sitten kun se oli pommittana. Siellä oli kun Saonajärveen mäni se tie niin siinä oli kymmenen palopommii suutarina ollunna ku isä männynnä. Ne oli ne sotilaat käeneet ja sitten oli talavirantaan männessä oli pommija ja ne oli suutarija ja joka puolella. Pommittana vuan ei ollu talloon sattunna.

TR: Oliko ne suomalaiset sotilaat teidän talossa olleet?

AA: Niin, suomalaeset. --- Ne kun ihan tavallissii sotillaita ollu, jotka siinä on asunna. Ja siellä kun oli makkaokset nii nehän on niissä rypennä. Eihän niitä kaekkii matkaan otettu. (H1)

TM: --- On venäläinenni käyny täällä meillä talvisodan aikana.

TR: Jäikö siitä jotain merkkejä?

TM: No ne sanovat kun sen talon isäntä, hän oli täällä soassa, kun me oltiin heillä evakkona. Meijän koira oli aijattu huoneeseen, kun se oli sotilaille vihanen. Se oli sinne kuollu, se oli purrunna isot onkalot oviin. Näissä tietysti.

TM: Oliko teijän talossa sotilaita?

MK: Oli ollunna. --- Niitähän ovat ryssiä tappanneet pitkin tienvarsia ja venäläinen auto oli, kun männään Välijoesta, toinen mutka, niin siellä rökötti metässä pitkään kappaleita. (H2)

Myöhemmin Jonkerin sotatapahtumia on rekonstruoinut ainakin Nevalan Pentti kylälaisten talvisodan jälkeisiä omakohtaisia havaintoja ja sotapäiväkirjojen merkintöjä yhteen sovittamalla:

Semmonen pieni partiokahakkahan siellä on ollu että siinä missä meille [tie] kääntyy nyt. Lukkoo se Pullukantie, se on siinä se miina ollu ja siihen miinaan on ajanu se auto sitten. Siinä suomalainen partio tietysti ollu käyttämässä siellä sivussa. Tässähän Välijoen tällä puolenhan, oli kaksko auto vai kolome auttoo niin mitkä partio Vuokko oli tuhonnu siihen. (H6)

Jonkeriin palaajat pääsivät nauramaan mahtavan vihollisen kustannuksella ja halveramaan tietämättään tyhmiä venäläisiä, kun selvisi mikä kaikki tavara oli venäläisille kelvannut. Nevalasta oli ”veli venäläinen sotasaalliikseen ottanna mejän astiat” ja kadonnut oli ”suoraan sanoen paskapottukin”, joka oli viety Päälammin suolta löytyneelle majoituspaikalle keittoastiaksi. Kontulan Veikko löysi sota-aikana toisen venäläisten majoituspaikan, missä käytetyn keittoastian tunnistamisen herättämä vahingonilo kuului vieläkin kerronnassa:

KV: Sitten kuule Hakolan rauniolla oli tämmönen peltinen, tuon korkuset reunat oli. Tehtynä peltinen, ja siitä oli näin rautalankariippa. Se oli Hakolan ukko-Puavon räkäkuppi. Se kun ikäsä valu nenästä siltä semmonen keltanen mätä. Niin sillä piti semmonen olla ja se heinnii piti siinä ja siinä kakkoutu ja se silloin talvella kuoli ja se oli siellä rauniolla satteen piiskattavana. Sen sitten näin metällä käyvässäni Märkävaaran kohalla, Venäjän

puolella polun varrella kepin peässä. Oli kuule sillä keitetynä jottain ja iso havukasa, niillä oli ollunna havutelttä, maja. Se oli pitkä se maja, siinä oli kokonaisia koivunrunkoja poltettu. Niin pitkä oli se nuotio. (H5)

Välirauhan aikana ehdittiin palata arkielämän pariin. Jonkerissa tiedettiin, että omat joukot olivat asentaneet raja-alueelle miinoja. Siviileille ei kerrottu, mitä miinojen räjähdyksissä tapahtui, vaan jouduttiin elämään huhujen varassa, arvailemaan ja spekuloiimaan maastosta kuuluneiden äänien alkuperää:

PN: Niin. Kun niitä miinakenttjähän oli tuota sillon välirauhan aikaan lähtennä Matovaarasta ne Vihariin päin oli ollu miinakenttä ja oliko siihen Matovaaran lehmä yks menny siihen miinakenttään ja... Ja sitten Nuottivaaran Veikko selevitti, että olivat pyhäkoulussa siellä ja kuulunna kova paukunen tuota ja Välijoki oli tullu tuota ja alakovat kahtomaan, että mikä siellä oli ja oli tulleet kyselleet, että mikä siellä. ”Ei mittään siellä ollu.” Jotain van ne ei ollu sanonu mikä siellon ollu, oli siihen miinnaan menny tuota, oli... Liekkö ollu sitten joko hiippari tai mikä hyvvään, van ei se nyt mikkään elukka ei ollu. Oli ollu ”ei siellä mittään” ja jokuhan se on laukassu miinan, että kun... Van ne oli vajennu kerralla kun muuri vain, ei ollu sanonu, että mikä se oli se. (H7)

Suomalaispropagandan luoman viholliskuvan ohella venäläisten pelkoa ei ainakaan vähentänyt talvisodasta kotiin palanneiden miesten omakohtaiset havainnot venäläisten armottomuudesta omia miehiä kohtaan:

TV: Mutta sitten sanottaan ennen Saunajärven tiehaarraa, siinä on ne Lemetin motti. --- Tuo ollu tämä Matovaaran Armaksen isä oli Heikki ollu siellä. Siellä Lemetin seutuvilla ollu sitten suomalaisjoukoissa niin sano, että siellä oli kova kuri Venäjällä. Kun oli semmonen torni, missä piti venäläisten aena nousta kun kuulovartijoonhi. Kun hyö tarkka-ampujat yhen puotti, niin uus oli aina tilalle tullu. Niin olivat itelleen, että mahtasikkohan suomalainen sotilas männä toisen tilalle---

TR: Kun tietää miten käy.

TV: Niin, potkassoo poes sieltä. Van se oli kuri ollu semmonen, että siellä piti miehen olla vaen ja heillä tarkka-ampujat ollu siihen yhteydessä niin sitä pellii pitännä. Jotkut alako tuntuu, että ei oo mielekästäkään ennee se homma.

TR: Niin tämä Heikki kerto?

TV: Niin tämä Armaksen isä. Ja moni muu sitä sitä sano, että kyllähän se oli teurastustahan se oli semmosissa paekoissa se... Ja puolin ja toisihan se on, mutta yllesä venäläeset oli ollu semmosia, että ne oli niin kovan kurin alla ollu, että mihinkä piti männä, niin sitä piti männä. Suomalaiset vähän tuota jo antovat miestenni ajatella ihtesä, mutta ei komennettu niin pahhoin paekkoin. (H10)

Suuren tragedian Jonkerin kyläyhteisö koki muutama päivä ennen jatkosodan syttymistä, kun kaksi kylän nuorta kuoli ja yksi loukkaantui vakavasti miinaonnettomuudessa

paluumatkalla kalaretkeltä. Kertomuksesta selviää, että jo etukäteen alueella tiedettiin olevan suomalaisten laittamia miinoja:

ME: Me oltiin laitettu, saatu peruna maahan. Isä sai perunanlaittoapua Kontulasta. Oli Impi, Veikko – ja Veikko oli Männikön poikia.

UV: Eiku Erkki.

ME: Eiku Erkki niin. Ja sitten tää Kontulan Veikko. Ja sen verran oli siinä hommat kesken, että kun heille tuli kauhee polte, että hyö lähtee nyt kalalle Möntönlammille. Hyö mennee sinne kalalle. Ja isä kun koventi, että älkää menkö sinne, siellä on miinoja. Työ älkää menkö sinne. Ette saa mennä. Ja Veikkokin ois mennä niin. Veikko oli niin, hyvä ettei se itkeny, kun ei päässy mukaan. Isä ei päästäny. En tiedä, miten onnistukaan. Kun he olivat menossa alakaivolla, niin menivät saunan ohi Kontulaan, isä huusi vielä, kun ne oli siellä veräjällä, että se muistakaa, ettette mene. Tuli tieto, että oli tullu Martta jostain, Kontulan Martta kanssa. Ja että nyt mennään sinne, tehään ilmeisesti ihan retki ja mennään kalalle nuoret.

UV: Niin, yökalaan.

ME: Olihan se Impikin meillä. Ja niin ne oli lähteneet, ja meno suju hyvin. Paljon kalaa olivat saaneet ja olivat pois tulossa, ja minä muistan sen päivän, kun sieltä alko kuulumaan kauhee huuto, vaikka kai sinne oli kahdeksan kilometriä, mitä sinne oli matkaa, en ihan tarkkaan tiedä kilometrejä.

(H7)

Vaikka elettiin välirauhan aikaa, luultiin ensimmäisenä, että asialla ovat venäläiset, jotka ampuvat hädissään huutavia suomalaisia:

Ja äiti hätäänty, sano, nyt ne on venäläiset tappaa suomalaisia. Sieltä kuulu ammuntaa myöskin. Erkki oli ampuu, apua saadakseen. Ja se huuto kuulu siinä kuumassa kesäiltapäivässä. Muutama päivä meni, niin sotilaat kerto, että niin oli käynyt. Martta kuoli ja Erkki ja – missä vaiheessa Erkki kuoli, mutta Martta kuoli matkalla.

UV: Muistan kuulleen, että Erkkikin kuoli matkalla. Ainut joka selviyty Impi ja pahasti vammautuneena. Mutta Impi elää vielä. ---

EP: Kyllä se isä sano monta kertaa jälkeensä, että mikä hirvittävä tapaus se oli ja että kuinka Impi oli silleen todella ihana nuori, et se niin silleen sopivasti iloinen ja hyvin ahkera ja joutusa. Hän aina kiitteli Impiä. Impi sitten tietysti muuttu. Mut ajatellaanhan mikä tuska se on Lyydillä, sen Impin ja Martan äitillä ollut, kun sitten vielä veneellä vietiin heitä.

Haastattelutilanteessa verrataan menneisyyden olosuhteita nykyaikaan: olisivatko kaksi menehtynyttä voineet jäädä henkiin tämän päivän resursseilla?

ME: Semmoset matkat, olisivatkohan pelastuneet, jos tämä aika ois ollu ja helikopteri.

UV: Varmaan. --- Sieltä Koirilammelta kun lähetään kantamaan ensinnäkin Jonkerinjärven rantaan.

EP: Siinä on mennä tunteja.

UV: Voi veikkonen, monta tuntia.

EP: Kun me tehtiin se matka Kontulan Veikon kanssa, entisen Kontulan Veikon kanssa, ja se paikka nähtiin, missä se oli, kävimme siellä lammilla... Niin no ensinnä sieltä Kontulaan, Kontulasta rantaan, rannasta kuinka monta kilometriä oli Jonkerin päähän ja sieltä sitten miten saivat auton sinne, miten nopeasti.

UV: Oliko siihen aikaan jo moottoriveneitä?

EP: Ei, en minä ainakaan muista, että olisi ollut. Ellei sitten ollut vartiolla, mutta minä en koskaan nähnyt.

UV: Ei sitä oo ollu vartiolla sen enempää. Jos ei Kontulan talossa ollu moottoriveneitä –

EP: Ei. Missä siellä nyt oli.

UV: Se on soutupelissä pitäny sitten. (H7)

Ulla-Maija Peltosen mukaan (1996, 238) normaalia kuolemaa vaikeammin hallittava kuolemia ovat sodan kuolemat ja väkivaltaiset kuolemat. Miinaonnettomuuden kuolemat olivat vielä vaikeammin käsitettäviä ja käsiteltäviä kuin ns. normaalit sodan sankarivainajat, koska miina räjähti Suomen puolella rauhan aikana ja miinat eivät olleet vihollisen käden jälkeä, vaan ”omien” laittamia. Kolmen nuoren kalarekkestä tuli koko kylän yhteinen kollektiivinen murhe. Kuoleman rituaalinen läpivieminen saatiin päätökseen, vasta 2000-luvulla, kun onnettomuuspaikalle pystytettiin muistomerkki ja miinaonnettomuudessa menehtyneille Martalle ja Ekille järjestettiin sankarihautajaiset. (Kuhmolainen 2.8.2002)

4.6. ”Partisaaniaikojen” jatkosota

Jatkosodan aikana 1941–44 lähempänä rajaa olevista taloista täytyi muutama otteen siirtyä maantien varren taloihin tai savottakämpälle lyhytaikaiseen evakkoon ”hälytysaekoina”. Jatkosodan syttyttyä ilmestyi muutama taloihin suomalaisia sotilaita, mutta kun oveen koputettiin keskellä yötä, ensimmäinen ajatus ja pelko oli vihollisen saapumisesta. Märän Tuomas oli antanut perheelleen ohjeistuksenkin venäläisten varalle:

Tuli yö ja oltiin pienellä puolella nukkumassa, niin alko kuulua kauhee jyttinä mökin sivulta. Ja jo oveen ryskytettiin. Äiti meni ovelle ja sano, että oottakos työ nyt suomalaisia vai mitä työ ootte. *Isä oli sanonu, että vastarintaa ei saa tehdä, jos tulevat.* No sieltä kuulu, et suomalaisia, ja sehän oli helpotus. Sillon oli majotettuna heitä aittoihin. Tuli 40 sotilasta. Aittaaan ja riihessäkin taisi olla ja tuvassakin, mitä nyt sitten sopi vähän. He lähtivät aina partioon, eivät he koskaan kertoneet mitään, mitä siellä oli ollu, vai oliko ollukaan mitään. Yhtenä iltana tulivat ja sanovat, että nyt teijän on lähettävä maantien laitaan Jonkerin kämpälle. (H7)

Kertojat puhuvat jatkosodan yhteydessä myös ”partisaaniajasta”, koska jatkosodan aikana Pohjois-Karjalan, Kainuun ja Lapin rajaseudun asukkaiden keskuudessa pelkoa herättivät neuvostopartisaanit, eli kansanomaisesti ”desantit”. Nämä olivat yleensä laskuvarjoilla rintaman taakse sekä myös Suomen puolelle pudotettuja, tavallisesti tietyn tuhoamistehtävän saaneita miehiä ja naisia, joiden tarkoituksena oli kaikin mahdollisin keinoin vaikeuttaa vuoden 1940 rajan taakse hyökkäneiden suomalaisjoukkojen toimia iskemällä niiden selustaan. Laskuvarjopudotusten lisäksi partisaaneja tuli Suomen puolelle maastoa myöten. Tietoja ja huhuja partisaanien liikkumisesta Suomen puolella alkoi levitä kesällä 1942. Pian Kuhmossa saatiin tuta, millaisiin raakuuksiin nämä kykenivät. Saman vuoden heinäkuussa Kuumun kylälle tehdyssä hyökkäyksessä partisaanit tulittivat kuoliaaksi kaksi siviiliä, syyskuussa Viiksimoona tehdyssä partisaani-iskussa kuoli kahdeksan. Jonkerissakin partisaanien pelko varjosti muutenkin vaivalloista ja huolien täyttämää arkea kesäaikaan sodan loppuun asti. Neuvostoliiton hyökkäysvaiheessa kesällä 1944 saatiin uutisia Iivantiirassa ja Pielisjärven puolella murhatuista siviileistä. (Wilmi 2003, 494–496.)

Jonkerin kylä välttyi partisaanien väkivallalta ja tihutöiltä, mutta pari vaaralliseksi tulkittua tilannetta sattui. Näistä yhdessä tapauksessa talon väki oli siirtynyt nukkumaan turvallisemmaksi paikaksi koetulle navetan vintille:

Ja ootkos sinä sitä kuullu, kun ne Orivaarassakin, sehän oli käynynnä Lyyti ja Väinö ja Uunoko se on ollunna ja Mirja, männeet yhen kerran navetan vinttiin yöksi, kun outoja hiipparia ollunna. Niin sinähi yönä käyneet siinä navetan kuppeella polittamassa ja Lyyti sano, että piti olla niin hiljoo, kun hiiri vain. Mirja nukku ja pelätä, jotta jos yöllä se tyttö marahtaa, niin ne hän justiisa tuloot tänne. (H2)

Partisaanien uhka merkitsi oman paikan muuttumista pelon tilaksi, vaikka itse sotarintama asettui Jonkerin näkökulmasta lähimmillään Rukajärven suunnalle. Pelkoa lisäsi kylän sota-ajan väkikoostumus: fyysisesti vahvimmat, rintamakelpoiset miehet, olivat taistelemassa, ja kylään olivat jääneet siviilit, jotka olivat enimmäkseen naisia, lapsia ja vanhuksia. Huhut levisivät entistäkin kiihkeämmällä tempolla, ja tuttua maisemaa katsottiin uusin silmin, tuntemattomia ja asiaankuulumattomia elementtejä etsien ja tarkkaillen. Oudot äänet, kuten koiran pitkäaikainen tai toistuva haukkuminen pihalla, tulkittiin merkeiksi vihollisen liikehdinnästä lähistöllä. Lentokoneet merkitsivät joko partisaanien tai pommien uhkaa:

Oisko isältä tullu jotain postia, niin sinne Leholle. Ja kun me oltiin sieltä kotiin tulossa, niin kauheesti pörräsi noita lentokoneita rajalla päin. Ja äiti sano, että puottaakohan nuo nyt niitä venäläisiä tonne. Desanteiksihan niitä sanottiin silloin. No pelottihan se jo vähän. --- Ne [lentokoneet] vornotti yöllä aina niin kauheen raskaasti (H7)

Jonkerin vartiolla jatkosodan ajan perheensä, muutaman rajavartioston kanssa vuosisi-
toutuksen tehneen miehen sekä ilmavalvontalottien kanssa viettänyt Teuvo sai ensikä-
den tietoa lehtoliikennehavainnoista:

TV: Sotilaskoneiden lentoreitit Sisä-Suomeen eivät sattuneet ennen kuin
sitten kesäsoan aikaan kun Nuottilammin yllä hurrasivat ja pommeja pu-
dottivat männessään Männikön suolle, pois männessään. Jonkerin kohdal-
la havaintoja oli loppujen lopuksi turhan vähän, varmaan pommituslento-
reitit eivät käyneet. --- Sillonkin kun Veikon kanssa oltiin Nuottilammilla
--- Ei havaintoja kovin paljoa ollut, sanotaanko kesäaikana muutamia ää-
nihavaintoja, mutta ei näköhavaintoja ollut lotilla (H10)

Männikön suolle tiputetun pommin lisäksi ”venäläispirut” vahingoittivat yhden talon
kattoa, kuten Teljon Martan Nevalan Pentiltä kuulemasta kaskunoloisesta kertomukses-
ta käy ilmi:

Liekkö [Nevalan] Pentti huastanna, kun se oli ollu Tuppurassa käämässä.
Ja silloin oli kansa lentokone lentännä ja tuo, tuo tuo Hanna oli männy sii-
hen ovelle kahtommaan ja sanonnu, että: ”Venäläesten pirut ovat” tuota...
Niin se oli siihen kattoon suhhauttanna amppuu, van ei sattunna kehenk-
kään. (H12)

Vartion Teuvon mukaan kaikilla oli lievä pelko ennen muuta partisaanien takia, joilla-
kin vähän kovempi. Äärimmillään pelko saavutti suoranaisten hysterian mittasuhteet,
jolloin näköaistin havainnot saivat pelkojen mukaisen tulkinnan – ihminen näki, mitä
pelkäsi näkevänsä:

Olihan se. Yksikin miespuolinen kyläläinen soitti nähneensä, että Jonke-
rinjärven Kylmänlahdella armeijan partio on ollut liikkeellä aurinkoisena
päivänä. Isäni sanoi, että eipä tästä uskalla lähteä asiaa selvittämään ja
soitti Jämäkseen. Seuraavana päivänä lähettivät sieltä pienen partion, ja isä
niille selitti paikan. Miehet olivat menneet, katsoneet toisen lahden yli ja
sitten hakeneet ilmoituksen tehneen miehen paikalle. Olivat kysyneet, että
mitä sinä näet. Sanoi: ’Nuohan hän näki.’ Nehän olivat puun varjoja kan-
kaalla. Kato, tulee jo semmoinen mieliala, että nyt siellä jotain on metsäs-
sä. Sen kummempia ilmoituksia ei vartiolle tullutkaan.” (H10)

Eräs vanhuspari Teljon kulmakunnalta törmäsi kalareissulla venäläiseen, jonka kertoja tulkitsee partisaaniksi. Pelkoihin liittyvän kerronnan lomassa kertomus Teljon Martan sedän ja tämän vaimon kohtaamisesta venäläismiehen kanssa on lumoava kuvaus inhimillisyyden ja käytöstopojen säilymisestä vihollismaiden kansalaisten kesken:

TM: Niin. Sota-aekanahan niitä oli niitä [partisaaneja], neidän heittivät niitä lentokonneestako vae mistä heittäneet, kun setä ja isän veli asu tuossa Teljossa niihen kansa niin toessa tuvassa niin Mari oli se emäntä niin ne oli jossan tuolla Onkilammilla kalalla ollu. --- niin sieltä metästä oli ukko tullunna ja Marin luokse ja pannu kätesä tuohon, niin Mari oli ahvenen pannu siihen niin se oli elävältä syöny sen. Ja työntännä sitten selekäsä ja kumartanna ja sano, että passipa.

TR: Niinkö!

TM: Niin ja tuota oli takasin sitte männy mehtään. Eikä se ollu mittään tehny sitten setälle ja Marille, vaan hetihän ne oli sieltä poes lähtenneet. Se oli sitä sota-aekkoo. (H2)

Riemua tai vahingoniloa vihollisen kiinnisaamisesta ei ole kuultavissa, kun Vartion Teuvo kertoo karanneesta sotavangista, johon jonkerilaismies törmäsi lakkasuolla. Vangin kohtalo tiedettiin, ja hän oli jo oppinut suomea sen verran, että pystyi kertomaan tietävänsä sen itsekin:

Ja sitten tämä Ukonvaaran Uuno se oli Ukonlammin rannalla lakkoja keräämässä ja Uunon luokse tuli se vanki ja sanonut, että – suomea puhui jo jonkun verran – selittänyt, että hän halua tulla ilmi, ja Uuno sen toi sitten meille vartiolle. Se oli Tbilisistä kotoisin ja vielä isälle sanoi, että hän tietää, mikä hänen kohtalo on, koska jos vanki karkaa, niin siinä on oikeus se vaikka lopettaa. Nähtävästi sotapoliisit haki sen, ja ehkä sille kävi niin. (H10)

Kontulan Veikko kuvailee kertomuksessaan vieraiden jälkien havaitsemisesta kotitalon pihassa ja niiden tulkinnasta myös Jonkerin sota-ajan poikkeusolojen arkea. Järven takaa oltiin tultu ”hälytysajaksi” evakkoon Gutzeitin kämpälle, mutta heinänteko oli silti käytävä hoitamassa kotona:

TR: Oliko Jonkerissa sota-aikana desantteja?

VK: Ei ollu. Kerran oli ollunna, van meijät pelasti mikä Jumalan armo lie pelastanna. Sitä kun piti Kontulasta olla myötääsä evakossa täällä moantien varressa. Siellä oli Kutseit in kämpä. Ja märkäläiset piti olla. Ja ukonvaaralaiset olla. Muutamen kerran myö lankomiehen kansa mäntiin, täällä oltiin evakossa, Luojanluomanmaantien kohalla siinä järvenrannalla kämpä oli. Sieltä käsin kulettiin lankomiehen kansa heinänteossa Kontulassa, kaheltaan niittämässä ja viikattelella siihen aikaan niitettiin, ei ollut niittokonneita... (H5)

Kerronta tihenee ja muuttuu yksityiskohtaisemmaksi, kun kertojavirtuoosi johdattelee rauhallisesti haastattelutilanteen yleisöä kohti tarinan huipentumaa. Varsinainen kertomus lähtee liikkeelle idyllisenolaisena kuvauksena, kun Veikko-poika käy verkoilla siskonsa miehen kanssa evakkokämpältä käsin.

Lankomies iltasella sano: ”Lähetään verkon laskuun, jotta soahaan aamulla kalakeittoa.” Muu väki ja elukat olivat maantien varressa. Ja niin sitä lähetettiin ja minä souvin, minä olin jo tätä kokkoo melekein, vaikka ikkee ei ollu paljon. Souvin ja arvelin, että etäspä se souvattaa ja sinne ison selän luokse souvettiin ja verkot laskettiin. Oikeen kaunis ilta oli, tyyni. Sano souvetaan muun joukon luokse yöksi, jotta kun on näin pitkä matka aamulla hakkee verkkoja. Minä sanoin, jotta samahan se on ja soutoo nykytelin. (H5)

Seuraavana aamuna kalansaalista mennään puhdistamaan koti-Kontulaan, missä kalastajakaksikko odottaa yllätys: taloon on murtauduttu. Veikko tuo muistelussaan esille tapahtuman tuonaikaisen tulkinnan – ensin epäillään ”desanttien” hiippailleen suomalaisotilaita kyttäämässä, sitten Veikko ja lankomies päättävät ”omien” olleen niin nälissään, että suolahaukien lisäksi oli kelvannut kapakalakin. Pohdintaanpa Kontulassa myös syytä, miksi ”omat” ovat kulkeneet juuri Kontulan kautta:

Ja aamulla tultiin ja verkot otettiin. Kallo oli pirusti, ja rannassa siivottiin ja lähetettiin nousemaan taloon ja oikeen kivikko se poloku ja siitä hevoselahi ajettiin ja vettä kivenkolot siinä aennaan juoksi täynnä. Se oli kun koskenpohjaa. Sitten missä oli muralikkopaikka, niin siinoli miehen kantapään jälkiä taloon, Kontulaan päin. Ja myö arveltiin, jotta mejän sotaporukka jostain tuolta Viharista päin tulloo kahtelemaan, että onko täällä partisaaneja. Ja tultiin Kontulaan, niin oli kirveellä lyötynä lukot pois ja kaikki viety syötävä, mitä siellä oli. Siellä oli meillä suolahaukija tynnyrinpohjalla nuin paksulti, siinä oli uussempi kymmenen haukija ihan. Nehin oli viety ja kapasäkki oli laipiossa, sehi oli viety. Sitten myö ihmeteltiin, jotta on ollu nälkäisiä mejän sotilaat, jotta niiltä on loppunna evvää, jotta ne on jostain tuolta Viharista päin tulleet ja niillä ei oo tarkoitus näin pitkee reissuu tehdä, van se on joku tullu viesti, jotta pittää jatkoo eteenpäin Kuusijoelle ja sinne Rajakankaalle päin. Että sen tautta ne on joutunna otamaan. (H5)

Kuuntelija luulee kertomuksen päättyneen turvalliseen päätökseen. Mutta ei, nyt Veikko vasta pääsee kertomuksen todelliseen huipennukseen: kalavarkaiden kansallisuus selviää paljon myöhemmin, kun kertoja on metsästysreissulla ja tapahtuma saa aivan uuden tulkinnan koomisine ulottuvuuksineen. Varkaat olivatkin ”ryssiä”:

Ja siinä oli, sitten vasta syksyllä selevisi, minä jäniksii mehtäsin, ja Hakolaan päin kun poloku lähti, siinä oli polun varressa heitetty jälkivarmis-

tusmies vahtimaan, jotta minkälainen porukka meitä tulloo. Ja siitä se oli lähtennä hötkymmään, oli kapoja tippunna vielä. Sillon mulla juohtu mieleen, jotta nämähän on ollu ryssiä. Ja kato kun minulla oli sotilaspuku päällä ja konepistooli oli, ihan omituinen. Ne huomasi tietysti, jotta voi perkele, nyt jo ovat heijän jälillään. Ja lähti hötkymmään. Niitä kapoja oli... --- Niin minä tunsin sen keittioastian [Hakolan ukon räkäkuppi], että nämähän on niitä helevetti. Suolakalan viejii. (H5)

Kalavarkauskertomuksessaan Kontulan Veikko luo mykyisyydessä kuulijalle kuvaa menneisyyden pelottoman oloisesta pojasta. Mutta oliko näin? Veikolta en tullut asiaa kysyneeksi, sen sijaan Teljon Martalta kysyin ja sain vastauksen kysymykseen ”pelottiko jatkosodan aikana”. Tulkitsen vastauksen niin, että pieni lapsi ei osannut pelätä sitä kaikkea mitä aikuinen osasi pelätä:

TM: No minä olin silloin vasta kymmenvuotinen, niin en minä osanna oikeestaan pelätä.

TR: Etkö?

TM: En. Sitä oli niin huima vielä. (H2)

Neuvostoliiton ja Suomen välinen sota päättyi syyskuussa 1944. Välittömästi ei jonkerilaisille rauhan aika kuitenkaan koittanut. Vielä kerran valmistautua lähtemään evakkoon. Lapsille oli jo laitettu laput kaulaan, järven takaa ja Märästä oli tultu kolmannen kerran evakkoon Gutzeitin Kaunisniemen savottakämpälle ja kylän väki oli pakannut ”hyntteet kassaan” valmiina siirrettäväksi jonnekin läntiseen Suomeen. Viimeisellä kerralla ei oltu valmiudessa venäläisten kanssa, vaan vihollisiksi olivat yhtäkkiä muuttaneet saksalaiset, ”asekaverit” ja ”takuumiehet”:

TR: Olitteko te jatkosota-ajan täällä Nuottivaarassa?

NV: Oltiin. Sitten siinä jatkosodan loppuvaiheessa, kun piti asekaveria, takuumiestä, ruveta ajamaan, kun ei lähtenyt Suomesta pois, kun Suomi teki aselevon Venäjän kanssa, syyskuun ensimmäinen päiväkö se oli 1944. Niin pitivät saksalaiset ajamalla ajaa, kun ei Hitleri antanut lupaa saksalaisten täältäkään lähteä poikkeen. Pohjois-Suomessa parhaastaan kortteerasivat, olihan niitä Lieksassakin jonkin verran sota-aikaan. Niin siinä vaiheessa taas piti valmistautua. Tuli käsky, että piti olla valmis lähtemään täältä pois. Tietysti ne käskyn antajat pelkäsivät, että jos pitää sotimalla ajamaan niitä takuumiehiä eli saksalaisia täältä pois. Ne ovat täältä lähteneet lemmessä täältä Lieksasta pohjoiseen päin ja sitten peruivat, ettei tarvitsekaan lähteä. Vaan sitten keräytyivät tuonne pohjoiseen ja sieltä piti sotimalla ruveta ajamaan pois. (H8)

4.6. Elämää rautaesiripun katveessa

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen itärajasta tuli pisin johtavan sosialistivaltion ja länsimaisen kapitalistisen valtion välinen raja ja samalla kahden erilaisen todellisuuden ideologinen raja, jonka takana Suomen puolelta katsoen sijaitsi suuri ja mahtava Toinen. Rajasta itsessään tuli olennainen osa Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden vaikiinnuttamisessa. Valtioiden välillä solmittiin useita sopimuksia, joiden nojalla järjestyksen ylläpito raja-alueilla ja eri toimintojen kiellot oli määritelty yksityiskohtaisesti. Erityistapaus oli rajavyöhykkeen perustaminen Suomen–Neuvostoliiton rajaa reunustamaan; suomalaiset päättivät asiasta ilman Neuvostoliiton vaatimusta. Rajavartiolaitoksen johdon piiristä lähtöisin ollut ajatus konkretisoitui, kun uusi, maa-alueilla kolmen kilometrin levyinen rajavyöhyke perustettiin erityislailta vuonna 1947 turvaamaan rajarauha ja yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi ja korostamiseksi. (Paasi 1996, 115; Kainuun rajavartiosto 2006, 117.)

Rajaseudun väestössä rajavyöhykkeelle pääsyn edellyttämä tiukka lupakäytäntö aiheutti katkeruutta vaikeuttaen myös Kainuun rajakylissä ihmisten jokapäiväistä elämää muun muassa karjan laiduntamisessa (Kainuun rajavartiosto 2006, 117). Jonkerissa muutamista taloista käytiin heinän teossa rajavyöhykkeeksi muuttuneella rajanvarsialueella vielä 1950-luvun puolella:

TR: Vaikuttiko se mitenkään se rajavyöhykkeen perustaminen niihin heinättämissiin ja?

PN: Kyllä siihen sai luvan.

TR: Rajavyöhykkeelle?

PN: Niin, niinku mekin niitä -- Kieverrysjokivartta, niin lupa. Sen sai niin pitkäksi aikaa kun tarvihti ja sitten kun talavella meni hakemaan niitä heiniä sieltä poikkeen, niin piti olla sitten eri lupa, mutta se annettiin koko talaveksi, että sai ne heinät ajettua poikkeen. -52 talvella vissiin viimeksi kun minä olin armeijassa, niin se oli ukko ajanu ne heinät ja mitä kesällä tehtiin. Sen jäläkkeen ei sitten sieltä niin kaukkaa enää tehty. (H11)

Pelkkä rajavyöhykkeen perustaminen osoittautui pian riittämättömäksi toimenpiteeksi. Ongelmaksi nousivat taas kotieläinten rajanylitykset, jotka synnyttivät kitkaa valtakuntien välisessä rajapolitiikassa. (Kainuun rajavartiosto 2006, 122.) Ainut tutkimusaineistotani löytyvä silminnäkijäkertomus venäläisistä rajavartijoista liittyy lehmän karkaamiseen Märkävaaralla. Ja jälleen kertomuksen toimijana on Märän Tuomas, nyt tyttärensä kanssa. Enää ei kuitenkaan isäntä lähde kokeilemaan onneaan rajan takana, kuten sota-

edeltävänä aikana. Tyttären kertomuksen perusteella eivät venäläiset rajavartijat vaikuta virkaintoisilta kahden jonkerilaisen ”kapitalistin” suhteen:

UV: Näkyikö naapureita siellä?

EP: Ei silloiseen aikaan. Vaan yhtenä yönä sitten kun hävisi, joku nuori hieho katosi karjasta, rakastunut johonkin naapurin karjaan tietysti. Oisko sitten Venäjän puolella ollu karjaa. En uskoisi oikein, mutta silleen kävi kuitenkin, että jäljet johti Venäjän puolelle, ja isän kans yhtenä yönä lähetettiin etsimään hiehoa ja käveltiin, rajaan oli kyllä visusti matkaa, että eihän nyt ihan lähelle voinut mennä, mutta kumminkin niin, että pääsi ihan hyvin kulkemaan sittenkin vielä – niin tuota, tuli partio vastaan, kolme venäläistä, ja se oli ihmeellistä, kun heillä siellä partiossa ollessa oli semmoset koppalakit päässä, komeat hatut. Ja tietysti aseet. Minun isä viittas minulle, kun minä kulin takana, että pysähy. Minä jäin seisomaan, ja minä muistan kuinka minä pelkäsin, kun se oli kohta sodan jälkeen. Minä sitten isälle sanoin, että näkiköhän ne meijät. Isä sano, että varmasti ne näki. Ne ei ollu näkevinään. Mutta ei siitä mitään noottia tullu. Siinähan oli se rajavyöhyke, jonne ei muutenkaan yleensä saanu mennä. Mutta tiesikö ne sitä, että meillä ei ollut kulkulupaa siihen aikaan. Mut heinälle kun mentiin, niin piti olla sinne se kulkulupa. (H5)

Jonkerissa tiedettiin, että venäläisten rajavartijoiden partiokämppä sijaitsi vajaan parin kilometrin päässä Otrosen rannan tuntumassa. Nevalan Pentin kertomuksen perusteella voi arvioida, että luvaton valtakunnanrajan ylittäminen Suomesta Venäjän puolelle oli hyvin poikkeuksellinen teko. Tapahtumaa selittää rajanylittäjän humalatila sekä se, että tämä oli ei-rajaseutulainen. Kaiken huipuksi rajanylittäjä kyseessä on koulua käynyt nuori mies, ”ylioppilas vielä oli”:

PN: Niin, sehän tuo sillon 50-luvulla yks Kajon poika tuota kännipäissään, se Teljossa oli savotan kortteeri, se oli kännipäissään hiihtäny sinne Venäjälle. --- Rajan yli. Linja-autossa tullu tuiskeessa, nuori tietysti, ylioppilas vielä oli ja tuota ja hiihtäny tuota ja kämpän oven aukassu, niin oli konepisttoolilla rinttaan painaneet ja ”Stoj” ja ne tuota oli eppäilly, että se oli vakkoilija, kun se osasi tietysti englantii ja muita kielijä van ihan se vain teki kännipäissään semmosen päähänpiston, että minäpä käön Venäjällä että---

TR: Niin?

PN: Oltuaan pari viikkooko se oli sitten tuonu takasin ja tietysti antohan ne siitä rankasun, luvattomasta valtakunnanrajan ylittämisestä.

TR: No oho. Oliko se niinkun jossain savotalla vai?

PN: No se oli jonnain mittamiehenä täällä, olikohan Enso Gutseit in vai Veitsiluodon savota, siellä tuota ja sittenpähan kun tuo linja-autossa tuli ja tietysti vähän vinettoa [?] ulukkoillemaan tässä.

TR: No tuliko se, kertoko se, että miten sitä sitä oli siellä kohdeltu?

PN: No onhan se kertonu, van ei se meijän tietoon tullu, että ei tänne enää tullu, tuonneet. Se oli, liekkö menny opiskelemaan lissää tai taikka tiijä mikäpä liennöo nykysin. (H11)

Karjaongelman ratkaisemiseksi rajavartiostossa päätettiin vuonna 1948 raja-aidan rakentamisesta, josta tuli melkoinen urakka työvoima- ja materiaalipulan takia. Lisäksi oli rakennusmateriaali saatava toimitettua tiettomien taipaleiden päähän. Jonkerissa aidan teko päästiin aloittamaan vasta vuonna 1950. Palkattujen siviilityömiesten ohella urakkaan saatiin talkootyövoimaa Jonkerissakin paikallisista siviileistä, koska aidan rakentaminen helpotti karjan laiduntamista. (Kainuun rajavartiosto 2006, 122–123.)

ME: No siitä vielä kertoisin, kun tuli se rajavyöhyke, että sinne ei saanut mennä.

UV: Niin se tuli sinun aikaan.

ME: Tuli, tuli. No sittenhän sinne ei saanu mennä karja ei mikään. No miehet tekemään aita sinne sitten. Ja kun lehmät oli luonnonlaitumella, niin ei niillä ollut karttaa. Niin miehet joutu sinne tekemään sitten piikkilanka-aidan. Eiköhän siellä ole vieläkin näkyvissä.

UV: Jäänteitä näkyy.

ME: Isä oli ja ukonvaaralaiset ja ketä kaikkia lie ollutkaan. minä en tiedä saivatko he vartiolta tai valtiolta mitään niitä lankoja tai pylviä tai muita, mutta sehän kesti kauan se tekeminen. Mistä asti se alotettiin, ilmeisesti sieltä järveltä, sieltä, minä aina Kieverrykseks sanon.

UV: Joo, Juolungan päästä.

ME: Ja sitten se ylti Jonkerin järven päähän se aita.

UV: Sitten se on varmaan jatkunu sieltäkin, että järventakalaisten lehmät ei pääse siitä. Varmaan sielläkin vielä ollu sitten. ---

ME: Se lupa haettiin aina heinätyksiksi, jolloin siellä enemmän oltiin, siellä rajavyöhykkeellä. No se oli semmonen, että piti tehdä se aita ja oli hirveen iso urakka. Niin ne vaan miehet teki sen. Meiltä oli puoli kilometriä sinne aidalle matkaa. (H7)

Nevalan Pentin mukaan rajavyöhykkeen rajalta oli valtakunnanrajalle matkaa ”kilometri, toistako”. vyöhykeaita se oli tehty tiheäksi:

Minen tiijä onko sen raja-aidan purkanneet poekkeen. Se silloin oli vielä vuonna -60, kun se metsäpalo oli, niin se oli, ja se oli tihhee. Se oli semmosella 20 sentin välillä piikkilangat siinä että... Ehkä tihheempikin voi olla se. Ja korkkee oli, että se lippa vielä. (H11)

Aita piikkilankoineen hankaloitti karjan ohella myös jonkerilaisten heinättäjien kulkua tutuilla niityillä:

ME: Vanhalla Männiköllä kulettiin heinällä, Venäjän rajan likellä. Sinne aamulla souvettiin Otrosjärven rantaan, silloin oli vielä se rajavyöhykeaita, se piikkilanka-aita, josta piti yli männä sitten, siitä ei sitten päässy enää yli veneellä, vaan piti vene heittää vyöhykeaidan tälle puolelle. --- Tuttuja on siellä polut, van nyt ei ole enää sitä raja-aitaa.

09:28 TR: Mitä polkuja muistat käytetyn?

EK: Sehän oli rajamiesten polku, kun ne meni sinne rajalle. Vanha Männikkö oli sitten puolen kilometrin päässä, Ville-setän entinen asuinpaikka, ja siellä kulettiin heinällä.

Kerronnan perusteella jonkerilaiset pysyttelivät tiukasti omalla puolella rajaa, mutta rajavyöhykkeen suhteen oltiin toisinaan valmiina ottamaan riskejä piikkilanka-aidasta huolimatta. Muistelukerronnassa mainitaan pariin otteeseen ylivoimaiset houkutukset lakka-aikana, jolloin luvaton liikkuminen rajavyöhykkeellä oli jonkerilaisten näkökulmasta ymmärrettävä, hyväksytty ja yleinen harrastus:

UV: Kyllä minä muistan, kun pentuna käytiin joskus lakassa Syrjänsuolla, niin sehän meni [rajavyöhykeaita] sen Syrjänsuon poikki, nythän se ei monta vuotta oo, kun se siirrettiin. Niin sitten mäntiin sieltä piikkilanka-aidan alite ja käytiin vähän, kun siellä paremmin näytti olevan.

ME: Kukahan ei liene joskus käynyt. (H7)

Muistan kesän 1955, jolloin oli runsas lakkasato useammalla suolla. Veneellä soutelimme Syrjäjärven päähän. Mukana olivat Hilikka, Martti ja Taimi ja minä. Heinämiesten laavu oli järven läheisyydessä, johon majoitimme. Russakkapuron takana aukeni aava Karpalosuo. Suo oli keltaisena kypsiä lakkoja. Suon puolivälissä sijaitsi rajavyöhykkeen takaraja piikkilanka aitoineen. Rohkeina suomalaisina me Martin kanssa vähän kerättiin vyöhykkeen puolelta ilman asianmukaista lupaa. Tuntuivat olevan isompia ja maukkaampia. Kaksi päivää keräsimme. Tarkkaa määrää en muista, mutta kyllä niitä lakkoja oli täysi venelasti. (NP12)

Sotien jälkeisen vuosikymmenen verran Suomen rajaseudun ongelmana oli Neuvostoliiton harjoittama pintavakoilu, jonka tavoitteena oli muun muassa kerätä informaatiota rajavartioston ja poliisin toiminnasta rajaseudulla sekä paikallisista asukkaista. Olosuhteet pintavakoilujärjestelmän rakentamiselle olivat sotien kuluttaman Suomen rajamaastossa ihanteelliset. Miehistöpulan takia rajavartiointi ja sen infrastuktuuri olivat rauhan tultua suorastaan olemattomia. Rajan läheisyydessä asuvia ja työtä tekeviä tarkkailtiin, ja sopivan tilaisuuden koittaessa koetettiin värvätä yksittäisiä henkilöitä. Aktiivisimmillaan 1940-luvun lopulla värväystoimintaa harrastettiin sisämaassakin (Kainuun rajavartiosto 2006, 111–112.)

Kuten talvi- ja jatkosotaa edeltävänä aikana, on raja sodanjälkeisenä aikana jälleen luvattoman liikkumisen, hiivinnän, maastoa. Hiippaileminen oli vain muuttunut näkymättömämmäksi kuin rajan sulkeutumisen jälkeen 1920–30-luvuilla. Wilmin (2003, 469) mukaan Kuhmon itäraja pysyi 1950-luvulta alkaen rauhallisena ja Luvatonta liikkumista ja harhailua tavattiin enää harvoin. Vaikka ei tavattukaan 1930-luvun loikkareiden ta-

paista joukkoliikennettä puoleen tai toiseen, jonkerilaisten keskuudessa liikkui huhuja ja tietoja naapurivaltion tiedusteluaktiiviteeteista. Rajaseudulla luvatta hiippailevat venäläiset tuovat kerronnan perusteella mieleen kansantarujen supranormaalit metsän olennot, jotka hetkellisesti saattavat näyttäytyä ihmiselle, korven kätköihin välitömästi kadoten. Kahdessa aineistoesimerkissä ei ole havaittavissa pelkoa tai sen kummempaa kauhistelua, kerronnan sävyn voi määritellä lähinnä toteavaksi – että tämmöistäkin sattui:

TR: No mites sitten oliko ennen sotaa noista vakoilijoista huhuja tai muista?

NP: No ei sitä ei lapsena ollu, ei minun mielleen jääny, van sitten sodan loputtuahan sitä oli sittä... Oli jotta jos niitä on ja onhan niitä vissiin ollukin tuota ja mutta ei meitä vastaan kyllä tullu koskaan. Mutta niinkun sotilaat partioinu tiellä iltapimmeellä ja nehän pyssäytti sen ja kahto, että ketäpä tässä nyt kulukkee, että kaipa niitä on ollu jottain... No -44 syksyllä sitten myö oltiin tuolla Kieverrysjärvellä tuota ja oli jo välirauha tullu. Niin tuota Leppänen oli tuota, se isäpuoli ja Eino oli niin tällä puolen rannallahän seiso mies, ruskkeessa puvussa ja viittoili se ukko, että käy vaan yli ja se oli varmasti venäläinen. (H11)

Teljon Martan kertomus Mäkelän Alpon ja ”loikkarin” kohtaamisesta olisi ollut hivenen hankala kontekstoida, ellei sama tapaus olisi löytynyt Kainuun rajavartioston historiikista (2006, 112.) ihan päivämääriä myöten. Sen mukaan 28.9.1947 oli rajan takaa tullut tuntematon mies, joka oli yrittänyt houkutella ”metsässä askareissaan ollutta Albiinus Piirasta palvelukseensa” ilman toivottua tulosta. Kyseessä oli siis venäläinen vakoiluvärvääjä, ei Suomen puolelle pyrkinyt loikkari, kuten Martta muisteli:

TR: Mites sitten nuo kolkytluvulla, niin puhuttiinko niistä loekkareista?

TM: En muista yhtään---

TR: Jotka tuli tänne ja meni täältä sitte sallaa rajan yli, rajan ylittivät.

TM: Onhan ne puhunna tietysti, van sitä ei mielleen oo jeänynnä niistä. Ja onhan niitä kulukenna tietysti, niitä loekkarija. Matovaarassakkii sano Anna että se on Mäkelässä käynynnä Alppoo tappoomassa yksi ukko ja tuota ja nyt sota-ajan jälälkeenkö ne oli käynynnä ja... En niin tarkkaan muista sitäkkään niin tuota Anna oli luullu vain, että se on joku savotalainen, niin se oli sanonu, että hän käypi toisen kerran ja sitte oli tullu jonkun päivän perästä uuesttaan ja sitten oli Alpo ollu kotona, niin ei Alpo ollu tuntenakkaan sitä. Ja se oli Alpo arvella, että tuo voipi olla niitä loikkarija ja että tuota hänpä lähtöö viemmään Matovoarraan ja oli käsivarresta ottanu, että lähtettääs tuosa noapurissa käämmään niin karkasi. Jotta oesi rajavartijostolle kiikuttanma. (H12)

Pintavakoilutapausten selvittämistä varten saatiin suojelupoliisissa luotua yhdenmukainen strategia vasta vuonna 1950-luvun puolivälissä. Rajavartiosto pääsi viimein konkreettisiin vastatoimenpiteisiin, joihin ryhtyminen oli rajoitettua, jotta tieto ei päässyt

leviämään kovin laajalle. Tärkeintä oli aloittaa ympäristön ja asukkaiden tarkkailu, jossa tuli kiinnittää huomiota esimerkiksi rajan pinnan asukkaiden rahojen ja alkoholin käyttöön, oleskeluun ja toimintaan rajan läheisyydessä, asukkaiden poliittiseen asennoitumiseen, oleskeluun vartiolla puhelimesta käynteineen sekä rajajääkärien tuttavuussuhteisiin. Salapoliisityötä tehtiin salaa tarkkaan valitun henkilöstön voimin, ja tarkkailun kohteena olivat rajan ympäristön asukkaiden ohella myös rajavartijat. (Kainuun rajavartiosto 2006, 113.) ”Lähes kaikkia liikkujia, niin marjastajia, sienestäjiä kuin kalastajia-kin, epäiltiin ja kytättiin”, myöntää Kainuun rajavartiosto (2006, 113).

Ennen kahta tarkentavaa haastattelua olin lukenut Sota-arkistossa Jonkerin vartion vanhoja vartio- ja partiopäiväkirjoja sekä Urho Väisäsen niistä 1950-luvun osalta tekemiä muistiinpanoja. Esimerkiksi 18.11.1958 oli vartion partiopäiväkirjaan merkitty, kuinka eräästä kylän talosta joku oli kulkenut naapuritaloon, sitten pihaan oli ajanut auto klo 23.00 ja klo 23.30 sammuiivat tarkkailussa talossa valot. Rajaylikersantti Heikkisen Jonkerin vartion partiopäiväkirjaan tekemässä selonteossa eräästä rajapartiomatkasta 26.7.1956 klo 8.10–18.00 todetaan seuraavaa:

Rajaylikers. Heikkinen ja rj Nevalainen Rajapartio reitillä vartio-Syvälampi-takarajaa-lääninraja-Otrossuo-Kieverryspuro-partiopolkua – takaraja-takaisin Porojärvi-vartio
Tehtävät: 1. Luvattomien kulkijoiden toteaminen Otrossuolla. Rajaylikers. O.A.Heikkinen
Lääninrajasta n.1 km pohjoiseen havaitsimme lakanpoimijoiden jälkiä. Jäljistä päättäen on ollut 3.4 henkilöä, joista yksi pienikokoinen. Jäljet tulivat P-KR alueelta ja samaan suuntaan häipyivät. Soitettuani Valaman vartiolle sain tietää, että Viharissa asuva Oinonen oli tullut 25.7.56 Otrossen majalle ja kertonut olevansa lakkareissulla lisäksi samassa paikassa asuvan Mohelin arvelivat olleen myös Otrossuolla. Otrossuolta löydettiin 1 voileipä, voi oli maalaisvoita. Klo 15.35 Syvälammen eteläpäässä oli työm. Antti Piirainen ongella takarajan lähellä. Väijyitimme ko. henkilö kunnes souti Hukkalamille. Klo 17.00 Porojärven eteläpäässä rannalla oli työm. Nevalainen Kivelästä perheineen marjassa. (Sota-arkisto, Urho Väisäsen kirjoittama kopio partiopäiväkirjan alkuperäisestä tekstistä)

Valtakunnan turvallisuudesta vastaavien organisaatioiden pintavakoilun pelko ja vastatoimenpiteet tarjosivat selityksen Jonkerin vartion partiopäiväkirjan merkinnöille, jotka minusta olivat ensisilmäyksellä tuntuneet käsittämättömiltä, absurdeilta, suorastaan koomisilta. Entäpä jonkerilaiset? Ei salapoliisityö aivan huomaamatta jäänyt, oli henkilöstö ollut rajavartioston mielestä miten ”tarkkaan valittua” tahansa:

TR: No jo. No tuntuko täällä kylällä, että nuo rajavartijat että tuntuko ke-
nestäkkään että vahitaan kyläläisiä?

NP: No jotkut eppäili, mutta tuota se oli vain tuota vain vähän niinkun niin
ja näin. Kuka vähän oli niinkun jottain puna-aatetta, niin ne vähän silimäl-
lä olovinnaan pitivät niitä.

TR: Jaa.

NP. Nimeltä mainitsematta. (H11)

Jonkerin vartion partiopäiväkirjojen perusteella kyläläiset tekivät vartiolle ilmoituksia
1950-luvulla esimerkiksi tuntemattomista liikkujista, oudoista lentokoneista ja valora-
kettihavainnoista. Navalan Pentti kertoo ilmoittaneensa rajavartijoille useammastikin
oudosta rajaseudulla kulkijasta. Hänen mukaansa katse harjaantui ajan tunnistamaan
epäilyttävät henkilöt:

TR: --- annettiinko tuolta vartiolta ikinä siviileille eli teille ohjeita, että pit-
tää havaintoja ilimottaa?

PN: No kyllähän se oli, se oli ylleisenä tietona ja minähän paljon ilimotin
ja Helsinkistä saivat kiinni [?]. Heinäjoellakin kerran tuli tuota ja, oli Hei-
näjoen [Pielisjärven puolella] tässä ja siellä sen venäläisen hauttupaikka,
sitä tonkivat monta päevvää. Nahkahousut niillä oli niillä miehillä päällä
ja--- Siinä kun on se motti siinä venäläisten hauta, niitä tonkivat ja minä
sitten soitin tuota, se läksi, niin Lada oli millä ne ajovat ja Helsingistä oli
saanu ne ja ne oli venäläisiä ollu. --- Kyllä, monta miestähän minä ilimotin
ja kyllä ne kiinni on saatu, kun se silimä oppii näkemään, että onko tuo
mihinkä kasttiin tuo kuuluu. Jos se semmosia outoja liikkeitä rupes teke-
mään, se anto että ei tämä oo oikkee kansalainen. (H12)

Neuvostoliiton harjoittaman pintavakoilun arvioidaan loppuneen, katkenneen tai siirty-
neen ”maan alle” Stalin kuoltua vuonna 1953, mitä seuranneessa valtataistelussa Neu-
vostoliiton turvallisuuselimet organisoitiin uusiksi. Suurvaltojen teknisen kehityksen
myötä pintavakoilu menetti merkityksensä – tiedonkeruu siirtyi ”kotiryssien” ja toki
myös vastaavasti lännen käyttämiltä suomalaisilta tiedustelijoilta ”kotijenkien” organi-
saatioille. (Kainuun rajavartiosto 2006, 114–115.)

Vielä 1950-luvulla rajavartijoiden työtehtäviin kuului rajaseudun savottatyömaiden seu-
raaminen. Rajavyöhykealueen savotoissa rajavartijoiden tuli käydä tarkastamassa, että
työmiesten rajavyöhykeluvat olivat mukana ja kunnossa. Metsänhoitajana elämäntyönsä
tehnyt Nevalan Pentti työskenteli Pielisjärven puoleisella Kukkarolammen kämpällä sen
valmistumisesta lähtien ja joutui kuukausittain tekemään raportin, ketä savottatyömailla
työskenteli. Rajan turvallisuuden ohella viranomaiset pitivät silmällä rajaseudulle ha-
keutuneita oman maan kansalaisia, joilla oli sovittamatta jääneitä laittomuuksia kontol-
laan:

NP: No piti hän meidän tuota niinkun Kukkarollakin kun olttiin, piti joka kuukausi tuota tehdä raportti miehistä. Jos ei ollu kerran muuttunu, kirjotti vain jotta ei muutoksia että... Kaikki miehet piti, että kato sehän oli nuita sakkolaisista ja semmosista oli vankikarkuri ja muita tuota, sen takia tuota.

TR: Laitotteko työ tuonne Valamaan sieltä Kukkarolta?

NP: Ne kävi. Jonkerelta kato kävivät...

TR: Kukkarolla?

NP: Niin.

TR: Vaikka se on Lieksan puolella?

NP: Vaikka on Lieksan puolella, mutta--- Siitä huolimata.

TR: No mitenkä sieltä, löytykö sieltä---

NP: No ei, ei ainakaan... No tietysti sakkolaisia tuota veihän ne tuota kerranni Kukkarolta niin, iltasella tulivat poliisit tuota ja kolomeko miestä oli. Minä tilijä olin tekemässä ja tuli rahhaa, että ei hyö tuota, hyö lähtee lusaamaan, että kun talavi on eessä tuota ja... Ostivat tupakkaa isot [?], että eihän myö jakseta... Suruttomia poikija ne oli, että ei se linna [?] olemasakkaan. (H12)

Rajavyöhykesavotassa ilmennyt venäläisten pikkutarkkuus puun kaatuessa rajalinjalle ei ainakaan kohentanut naapurimaan arvostusta metsätyömiesten silmissä:

NP: --- rajaviivaa myöten ne puut hakattiin siinä, että ihan... Se piti varroo, että ei saanu rajan yli puita kaattaa. Jos rajan yli puu kaatu, sitten se piti jo ilimottaa sinne naapurille, että se puu on kaatunu ja sitten sillä keinon, että keskeltä rajjaa panna poikki, Suomen puolelle veettin Suomen puoleinen osa ja Venäjälle veettiin se Venäjän puoleinen osa rungosta.

TR: Ihan totta?

NP: Semmonen oli käytäntö. Tarkkaa oli että, hyö omivat sen, heille kuulu se latva siitä. Ihan naurettavuuksiahan ne oli. (H12)

Tehdäkseni oikeutta rajakylän kasvateille ja kasvattajalle on analyysiosuuden lopuksi mielestäni paikallaan nostaa esille rajan merkitys jonkerilaisessa arjessa. Tarkentavissa haastatteluisa tiedustelin Teljon Martalta ja Nevalan Pentiltä rajalla asumisesta hieman eri sanoin. Pentiltä kysyin, minkälaista oli kasvaa rajalla. Rajakylään syntyneelle ja siellä kasvaneelle lapselle rajan läheisyys ja rajavartijoiden läsnäolo kylän elämässä oli osa tavallista elämää, jota ei sen kummemmin edes ajatellut – ennen kuin talvisota syttyessä mullisti turvallisen arjen:

NP: No ei se lapsena eikä sitä reagoinu olevansakkaan, ei minnään vaarantilanteena osannu sitä ajatella.

TR: Niin.

NP: Raja oli raja tuota ja rajamiehet asu tuossa vartijolla tuota ja. Sitten kun talvisota sytty, niin sitten se tuntu, että vähän niinkun että mitenkä tässä käypi että... (H12)

Koko ikänsä Jonkerissa tai muualla rajaseudulla asuneiden jonkerilaisten kerronnassa ei ole mielestäni havaittavissa itärajan mystifiointia tai erityistä itärajan pelkoa, kun muistelu käsittelee rauhan aikaa. Rajan läheisyydessä on totuttu elämään lähes koko ikänsä viiden kilometrin päässä rajalinjalta asuneen Martan tavoin. Häneltä kysyin, minkälaista oli elää lähellä rajaa:

MT: No ei sitä, kun minä oon syntynä ja kasvanna teällä niin en minä siitä tiennä mitään.

TR: Niin, että se vaan on siinä?

TM: Se on vaen siinä ja nythän tuota Kuhmossa on niitä venäläissii kaopat täönnä aena.

5. YHTEENVETO JA LOPPUPÄÄTELMÄT

Olen tutkielmassani tarkastellut, mitä ja miten jonkerilaiset kertovat menneisyyden Jonkerin kylästä nykyisyyden näkökulmasta. Keskeisaineistonani on ollut Jonkerin kyläseuran historiahankkeelle vuosina 2010–2013 tehdyt haastattelut, joista lähes kaikki olen tehnyt itse, sekä kirjalliset kuvaukset kylän elämästä. Kertojat ovat syntyneet vuosien 1924–41 välillä, joten vuosien 1939–44 sota-aika toimii heille muistojen ja kokemusten keskeisenä ajallisena koordinaattina. muistelukerronnassa Jonkerin paikka ja Jonkeri paikkana tuotetaan pääaineiston kolmena tila-aikana: on kylä ”ennen sotaa”, ”sota-aikana ja ”sodan jälkeen”. Kiinnostukseni kohteena on ollut, millaisia näkyviä ja näkymättömiä rajoja, rajavyöhykkeitä ja erontekoja kerronnassa tuotetaan. Tutkimukseni kohdistuessa Suomen ja Venäjän rajalla sijaitsevaan kylään olen tarkastellut erityisesti itärajan ja sen muodonmuutoksiin liittyvää paikallista muistia ja kokemusta, jolloin olen kertojien muistitiedon ohella ottanut huomioon myös heidän esittämänsä folkloreaineksen.

Tutkimussani nojaan muistitietotutkimuksen tutkimusmetodologian peruskäsitteisiin. Teoreettinen viitekehükseni paikantuu kulttuurimaantieteen kentälle, jonka parissa kehitettyjä työkaluja hyödynnän erityisesti paikan ja rajan käsitteiden osalta. Aika ja tila nähdään tutkielmassani erottomattomasti yhdessä rakentuvana tila-aikana, ja raja ymmärretään sekä konkreettisena linjana maastossa että abstraktina asioiden ja ilmiöiden erottajana. Rajojen hahmottamisessa ja tarkastelussa olen kiinnittänyt huomiota erityi-

sesti eronteon ja integraation väliseen dialektiikkaan Aineiston analyysissä olen yhteyksien ja erontekojen tunnistamiseksi olen ensin hahmottanut pää- ja alateemat aineiston teemoittelun kautta. Aineiston analyysissä olen hyödyntänyt lähiluvun periaatteita sekä kriittistä myötä- ja vastavirtaan luentaa. Kylän ja sen rajaosuuden historiallisella kontekstoinnilla olen pyrkinyt tukemaan aineiston analyysiä.

Kulttuurisesti Jonkeri paikantuu Kainuun ja Pohjois-Karjalan rajavyöhykkeeksi. ”Kuhmon ottopoika” oli osa Nurmesta syntyvaiheistaan 1640-luvulta lähtien aina vuoteen 1903, jolloin se siirrettiin osaksi Kuhmoa, Kuopion läänistä Oulun lääniin. Kunnasta toiseen siirtyminen ei vaikuttanut kylän valtionmaiden hallintosuhteisiin tai metsäyhtiöiden toimintaan, koska aivan Maanselän eteläpuolella sijaitsevan kylän alue kuuluu Vuoksen vesistöön. Metsäyömaita hallinnoitiin yhä edelleen Pohjois-Karjalan suunnasta, mistä myös metsäyömaiden työväki tuli Jonkeriin. Jonkerilaisten kokemus kahden maailman, Lieksan ja Kuhmon, välillä elämisestä liittyy metsäyömaiden ohella 1880-luvulla valmistuneeseen Lieksan ja Kuhmon väliseen maantiehen, joka orientoi kyläyhteisön yhteydet etäisyyden ja sukulaisuussuhteiden mukaan jompaankumpaan kahdesta keskuksesta.

Jonkerin kylä kerrotaan haastatteluissa ja kuvauksissa ennen kaikkea ”suurten savotoiden kylänä”, jolloin kylä hahmottuu sen maiden kahden dominantin omistajan, valtion ja metsäyhtiö Enso-Gutzeitin paikaksi. Lihasvoimaan perustuvan metsäyön kautta määrittyy myös miehen paikka ja naisen paikka kylässä: miesten arki keskittyy paljolti metsään, joka toimii sekä ansiotyön että metsästyksen miljöönä. Naisten paikka sijoittuu pääosin kodin piiriin, mutta tarvittaessa se voi laajentua myös perinteisiin miesten paikkoihin, kuten kalastusvesille tai ansapyyntiin metsässä. Savotoiden kautta määrittyy kerronnassa myös kylän jätkäperinnettä heijasteleva identiteetti ”karskien miesten” kylänä, missä arvostettiin ”rehtiä työmiehiä” ja karsastettiin vetelyksiä.

Jonkerin kylän aluetta käytti toimintatilanaan kaksi hierakisesti johdettua työyhteisöä, rajavartijat ja metsäyömaiden väki. Rajavartijat vartioivat ja valvoivat valtakunnan rajan koskemattomuutta. Taloudesta valtaa kylässä edusti metsäteollisuus, jonka intressinä oli turvata raaka-aineen saanti. Jonkerilaisten omassa sosiaalisessa järjestyksessä muualta tulleet metsäyömiehet määrittyivät jätkäkulttuurin kytkentöjen kautta osittain osaksi ”meitä”. Kyläyhteisössä arvostettiin ”kansanmiehiksi” luokiteltuja metsäyhtiöiden ja metsähallinnon johtoportaana edustajia. Rajavartijoiden yhteisön ja kyläyhteisön

välillä on tulkittavissa molemminpuolista erontekoa. Tämän ”rajan railon” leveys vaihtelee rajavartijoiden sotaa edeltävän ajan eristyneisyydestä kanssakäymisen lisääntymiseen kylän siviiliväestön kanssa varsinkin 1950-luvulta alkaen. Työtehtäviensä ja virkamiesroolinsa takia Jonkerin vartion miehet edustavat kyläläisille kuitenkin toiseutta.

Tutkimukseni pääteeman, itärajan muistin ja kokemuksen, suhteen olen halunnut jonkerilaisten folkloren ja muistitiedon kautta tuoda esille yhden esimerkin Suomen ja Venäjän rajan rajaosuuksien vaihtelevasta historiasta ja sen myötä rajakyläiden vaihtelevasta paikallisesta kokemuksesta. Jonkerin kylän synnyn mahdollisti vuonna 1617 solmittu Stolbovan rauha. Venäjän yhteyteen jäi tuolloin vielä pääosa nykyisistä kylän maista, jotka liitettiin Suomen alueeseen, kun ns. Jonkerin mutka oikaistiin 1830–40-lukujen vaihteen rajankäynnissä. Jonkerilaisten folkloren vanhinta aineista edustavat tarinat Jonkerinjärven Kirkkoniemen ortodoksisesta asutuksesta ja tsasounasta, minkä arkeologinen tutkimus on vahvistanut asutuksen osalta. Ruotsin aikana itärajalla oli poliittisen ilmapuntarin rooli. Jonkerilaisten tuolloin kokemat rajan kirot kiteytyvät vainotarinaan Latuttaren Annan murhasta, joka tutkimustyöni aikana muuttui historialliseksi tarinaksi tutkija Jukka Kokkosen löydettyä tapauksesta arkistodokumentin silminnäkijäkuvausaineen ja päivämäärineen.

Autonomian ajan itärajan muuttuminen Suomen itsenäistymisen jälkeiseksi suljetuksi valtakunnanrajaksi merkitsi perusteellista muutosta Jonkerissakin, vaikka rajan taakse ei sukulaisia jäänytkään. Yhteydet rajan yli olivat olleet vilkkaat autonomian aikana. Tähän aikakauteen liittyvä folkloreaineisto välittää kuvaa yhteisymmärryksen ja huumorin sävyttämästä kanssakäymisestä jonkerilaisten ja itäkarjalaisten naapurien välillä. Uuden valtakunnan rajan myötä alkoi rajavartiointi, mikä jonkerilaisille tämä merkitsi viranomaisvalvonnan pysyvää sijoittumista kylään. Rajan sulkeutumisen jälkeen sai alkunsa vakoilu- ja tiedustelutoiminta, joka jatkui sotien jälkeisessä kylmän sodan maastossa. Kerronnan tiheimmän ja intensiivisimmän osuuden muodostavat talvisodan syttymiseen ja sota-aikaan liittyvät muistot ja kokemukset. Talvisodan syttyessä yksi neuvostojoukkojen päähyökkäyssuunnista rajan yli oli Jonkerin naapurikylä Saunajärvi. Myöhästyneen evakuoitinkäskyn takia siviilien siirto rajaseudulta myöhästyi, ja jonkerilaisten evakkomatka Pohjois-Pohjanmaalle alkoi kiireellä. Jatkosodan aikana kylän siviiliväestö asui omassa kylässä. Venäläisten partisaanien uhka muutti tutun paikan huhujen, pelon, välillä jopa suoranaisten hysterian tilaksi.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen itäraajasta tuli pisin johtavan sosialistivaltion ja länsimaisen kapitalistivaltion välinen raja. Suomalaiset perustivat ilman Neuvostoliiton vaatimusta erityisen rajavyöhykkeen rajarauhan turvaamiseksi vuonna 1947, ja kotieläinten rajanylitysten estämiseksi rajavyöhykkeelle rakennutettiin piikkilanka-aita. Sotia edeltävänä aikana alkanut venäläisten laitton ”hiippailun” perinne rajan yli vakoi- lu- ja värväystoiminnan merkeissä jatkui jälleen. Jotkut Jonkerin siviileistä oppivat tunnistamaan ja ilmoittamaan oudoista kulkijoista rajavartiolle.

Jonkerin näkökulmasta viisi kilometriä rajalle voi olla jo pitkä matka ja Neuvostoliiton romahtamisen vuonna 1991 voi nähdä syklisen ajankäsityksen perspektiivistä, rajantaikaisten kävijöiden paluuna Suomen puolelle 70 vuoden jälkeen. Keskeisaineistoni jonkerilaisille kertojille sodan kokemus ja sodan aiheuttamat uhat omassa paikassa muodostuivat perustavaa laatua olevaksi omaelämäkerralliseksi vedenjakajaksi. Sen sijaan rauhanaikoina kyläläiset keskittyivät omaan raskaan työn sävyttämään arkeen iloineen ja suruineen ja ”raja oli raja”, yksi omaan paikkaan kuuluva elementti ja koordinaatti. Muistelukerronnassa menneisyyden Jonkeri hahmottuu kahden rinnakkaisen todellisuuden tilaksi: kansallisvaltion kontrolloimaksi poliittis-ideologisen kamppailun maastoksi ja metsätyömaiden vuotuiskiertoon sopeutuneen kyläyhteisön elinympäristöksi.

LÄHDELUETTELO

Assmuth, Laura, 2005. Me ja muut. Periferian identiteettejä. – Anu Hirsiaho, Mari Korpela & Liisa Rantalaiho (toim.), *Kohtaamisia rajoilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1038. Helsinki: SKS.

Björn, Ismo 2006. Metsämaakunta siirtyy kotitarpeesta metsätalouteen. – Katajala, Kimmo & Juvonen, Jaana (toim.), *Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1089. Helsinki: SKS.

Cresswell, Tim 2004. *Place. A Short Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

Eyles, John 1989. The Geography of Everyday Life. – Gregory, Derek & Walford, Rex (toim.), *Horizons in Human Geography*. Lontoo: Macmillan.

Fingerroos, Outi 2003. *Refleksiivinen paikantaminen kulttuurin tutkimuksessa*. Elore 2/2003. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html (23.4.2015)

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina & Heimo, Anne (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 124. Helsinki: SKS.

Heimo, Anne 2012. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1275. Helsinki: SKS.

Häkli, Jouni 1997. Borders in the Political Geography of Knowledge. – Lars-Folke Landgren & Maunu Häyrynen (toim.), *The Dividing Line. Borders and National Peripheries*. Helsinki: Renvall-instituutti.

Hämynen, Tapio 2008. Rasinmäen kylän elinkaari. – *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasinmäestä*. Helsinki: SKS.

Kainuun kylät / Kuhmo / Jonkeri. www.kainuunnuotta.net (25.3.2015). Kajaani: Kainuun nuotta ry.

Kainuun maakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. 2007. Kajaani: Kainuun maakunta -kuntayhtymä.

Kainuun rajavartiosto 2006. *Rajalla 1919–2005*. – Mikko Juntunen (toim.). Kajaani: Kainuun rajavartiosto.

Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Keränen, Jorma 1984. *Kainuun asuttaminen*. Studia historica Jyväskyläänsia 28. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kirveennummi, Anna & Räsänen, Riitta, 2000. *Suomalainen kylä kuvattuna ja muisteltuna*. Helsinki: SKS.

Knuuttila, Seppo 1992. *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Helsinki: SKS.

Knuuttila, Seppo 1994. *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan.* Tietolipas 129. Helsinki: SKS.

Knuuttila, Seppo & Rannikko, Pertti 2009. Syrjäinen maaseutu avoimina toivon tiloina. – Nikula, Jouko (toim.), *Maaseutuaiheita – Rural Motifs. Essays in Honor of Professor Leo Granberg.* Aleksanteri Series 5/2009. Helsinki: Aleksanteri-instituutti.

Kokkonen, Jukka 2005. *Villiä itää, kesytöntä länttä – Ylä-Koitajoen alueen ja Ilomantsin historiaa.* Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 152. Helsinki: Metsähallitus.

<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=66701> (23.3.2012)

Kosonen, Matti & Pohjonen, Juha 1994. *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994.* Helsinki: Otava.

Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys.* Tampere: Vastapaino.

Kähkönen, Petri 2000. *Oma talo omalla maalla. Valtion metsämaiden asutuslain ja lex Kallion vaikutukset Kuhmossa.* Suomen historian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.

Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedossa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: SKS.

Löytty, Olli 2005. Toiseuttamista ja tilakurittomuutta. – Löytty, Olli (toim.), *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen.* Helsinki: Gaudeamus.

Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa.* Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Massey, Doreen 2008. *Samanaikainen tila.* Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Mönkkönen, Mauri 2012. *Karhujen ja kalmosaarien mailta. Saloseudun vanhimmat tarinat, niiden todellisuus ja maailmankuva.* Nurmes: Mauri Mönkkönen ja Mujejärven kylätoimikunta.

Paasi, Anssi 1996. *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of The Finnish–Russian Border.* Chichester: John Wiley & Sons.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: SKS.

Pfaler, Kaarle Aleksanteri 1909, *Muistelmia Kuhmoniemen seurakunnasta.* Helsinki: Kansanvalistusseuran kotiseutukuvauksia.

Portelli, Alessandro 2006. Mikä tekee muistitiedosta erityisen? – Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina & Heimo, Anne (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä.* Tietolipas 124. Helsinki: SKS.

- Pöysä, Jyrki 1997. *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki 2006. Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. – Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina & Heimo, Anne (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 124. Helsinki: SKS.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999. *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766.
- Relph, E. 1981. *Rational Landscapes and Humanistic Geography*. Lontoo: Croom Helm.
- Roos, J.P. 1987. *Suomalainen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: SKS.
- Rytkölä, Heikki 1988. *Ristit tievarsilla. Kainuun ortodoksien vaiheita*. Oulu: Pohjoinen.
- Rytkölä, Heikki 2005. *Karjala Kainuussa. Rajakyläien vaiheita 1700-luvun lopulta 1920-luvulle*. Lönnrot-instituutin julkaisuja 9. Oulu: Oulun yliopisto.
- Räsänen, Alpo 1993. *Kuhmon murrekirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 581. Helsinki: SKS.
- Saarelainen, Asko 1994. Laukkukaupasta lähialueyhteistyöhön. Pielisjärven ja Repolan vilkkaat kauppayhteydet. – Hämynen, Tapio (toim.), *Kahden Karjalan välillä. Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta:
- Saloheimo, Veijo 1986. *Pohjois-Karjalan historia 2. 1617–1721*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori.
- Saloheimo Veijo, 1980. *Pohjois-Karjalan historia 3. 1722–1809*. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.
- Savijärvi, Ilkka & Savijärvi, Muusa 2001. Rajaton raja. – Palander, Marjatta, Kokko Ossi, Riionheimo Helka (toim.), *Agricolasta Inkeriin. Juhlakirja Ilkka Savijärven 60-vuotispäiväksi*. Studia Carelica Humanistica 0786-9452 17. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- Semi, Jussi 2010. *Sisäiset sijainnit. Tutkimus sukupolvien paikkakokemuksista. Publications of the University of Eastern Finland*. Dissertations in social sciences and business studies 2. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Tervo, Kari 2006. *Kuhmo – Rajalla. Kuhmon kaupungin kulttuuriympäristöohjelma. Kainuun ympäristökeskuksen raportteja 1/2006, Kajaani*.
<http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=223948&lan=fi> (26.3.2012)
- Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: SKS.

Ukkonen, Taina 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. – Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina & Heimo, Anne (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 124. Helsinki: SKS.

Vakimo, Sinikka 1996. Vanhat naiset nuorena kylässä. Rasinmäki muistoissa ja elämäntulussa. – Hakamies, Pekka (toim.), *Kyläläiset, Kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasinmäestä*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 114. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Vakimo, Sinikka 2010. Periaatteesta eettiseen toimijuuteen – tutkimusetiikka kulttuurintutkimuksessa. – Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.), *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Valonen, Niilo 1946. Yläsatakuntalaisia sanoja anastavien elinkeinojen alalta. – Katara, Pekka, Mattila, Sakari, Valonen, Niilo & Nikkilä, Eino (toim.), *Satakunta XIII: Kotiseutututkimuksia*. Vammala: Satakuntalainen osakunta.

Wilmi, Jorma 2003. *Kuhmon historia*. Kuhmo: Kuhmon kaupunki.

AINEISTOLUETTELO

Haastattelut:

Jonkerin kyläseuran Perinteestä tulevaisuuteen -hankkeen haastattelut, haastattelijana Tanja Rovio ellei toisin mainittu. Jonkerin kyläseuran kokoelma.

H1: Ahvenlahden Aili (AA, s. 1925) 19.3.2010, Sotkamo.

H2: Teljon Martta (TM, 1930–2014) 27.1.2010, Kuhmo. 1 h 43 min.

H3: Opettaja Kyösti (OK, s. 1924) 8.3.2010, Kuhmo.

H4: Männikön Eini (ME, s. 1937) 15.3. Lieksa.

H5: Kontulan Veikko (KV, 1929–2014) 26.1.2010, Kuhmo. 2 h 13 min.

H6: Nevalan Pentti (NP, s. 1931) 16.3.2010, Lieksa. 1 h 56 min.

H7: Märän Eeva (ME, s. 1935) Lappeenranta, haastattelijana Urho Väisänen.

H8: Nuottivaaran Veikko (1930–2014) 11.3.2010, Kuhmo.

H9: Rasin Matti (s. 1941) 8.3.2010, Kuhmo.

H10: Vartion Teuvo (s. 1931) 16.3.2010, Lieksa.

Tanja Rovion tekemät tarkentavat haastattelut pro gradu -tutkielmaa varten. Tekijän hallussa.

H11: Nevalan Pentti Nevalainen 26.5.2012, Kuhmo. 1 h 12 min.

H12: Teljon Martta 9.7.2012, Kuhmo. 58 min.

Nevalan Pentin muistelutekstit:

Jonkerin kyläseuran kokoelma.

NP1: Heikki Kähkönen, Eerolan Heikki synt. 10.2.1888

NP2: Jonkerin heinäntekoalueet ja heinäntekijät

NP3: Jonkerin kyläseuran kokoelma.

NP4: Jonkerissa sanottua

NP5: Kaksiovisenvaara

NP6: Kertomus Jonkerin koulun rakentamisen eri vaiheista

NP7: Kertomus äitini Stiina Marian (Maikki) s. 15.10.1902 elämästä

NP8: Kieverrysjärvet

NP9: Kukkarolammin kämpän syntyvaiheista 1953 toiminnan hiipumiseen 1980-luvulle saakka

NP10: Kyläkaupat ja kauppiat

NP11: Kämpätanssit

NP12: Marjastajista ja marjapaikoista

NP13: Metsät ja metsätyöt

NP14 Muisteluksia Jonkerin seudulla olleista metsätoista 1880–1980

NP15: Märkävaaran isäntä Tuomas Kähkönen ja hänen vaimonsa Hilja os. Oinonen

NP16: Nuottivaaran palotorni

NP17: Otrosmännikön metsäpalo; Metsäpalo Pullukkajärven takana

NP18: Pentin muistelua Jonkerista

NP19: Pirtutie

NP20: Postin kuljetus Jonkeriin

NP21: Raju ukkosilma 1939

NP22: Talvisodan alkaminen ja evakko aika

NP23: Vanhoja karjalaisjuttuja

NP24: Vapaa-aika ja huvitukset

Muut kirjalliset tekstit:

Jonkerin kyläseuran kokoelma.

Jonkerin vartion historiikki, ajoittamaton käsikirjoitus.

Partanen, Jukka 2011. *Jonkerin kylän tilat ja isännät ennen isojakoa (n. 1850)*. Jonkerin kyläseuran kokoelma.

Partanen, Jukka 2014. *Jonkeri. Kantatilat ja kruununторpat*. Jonkerin kyläseuran kokoelma.

Ruohonen, Juha 2012. *Osteologinen analyysi. Kuhmo, Jonkeri, Kalmosaari 2011*.

TYA 884. Turun yliopisto.

Väisänen, Urho 2010a. *Muistiinpanot Oulun arkistokäynniltä 28.2.–5.3.2010*. Jonkerin kyläseuran kokoelma.

Väisänen, Urho 2010b. *Sota-aika*. Jonkerin kyläseuran kokoelma.

Lehdet:

Kajaanin Lehti 12/1912

Kuhmolainen 27.3.1964

Kainuun Sanomat 10.7.1995

Kajaanin Lehti 6.1.1900

Uusi Suometar 3.10.1900

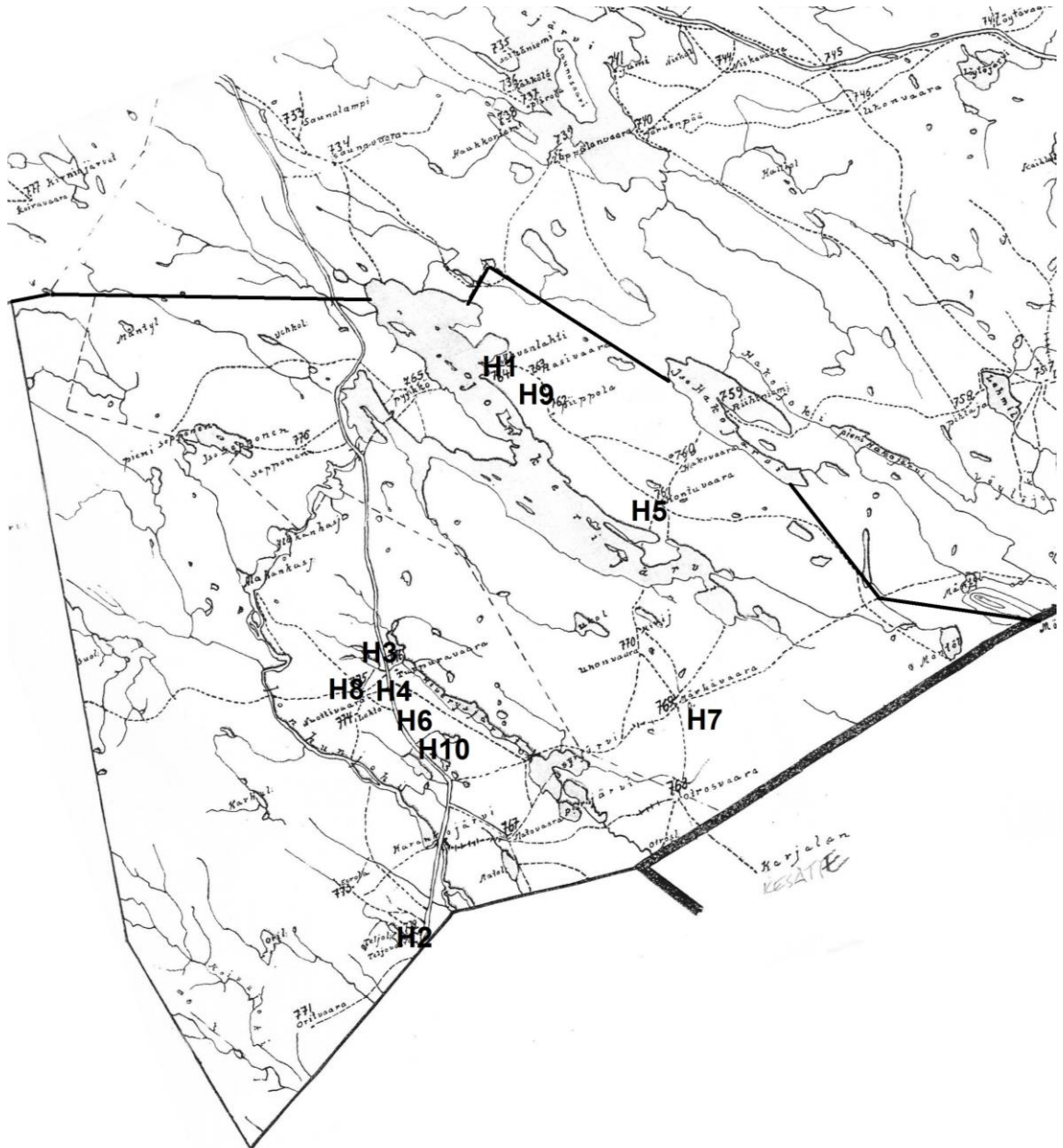
Viena-Aunus 8/1938

Sähköpostit:

Arkeologi Ville Laakson sähköposti tekijälle 17.10.2013

Suulliset tiedonannot:

Märän Eevan suullinen tiedonanto tekijälle 5.12.2012

LIITE 1. Jonkeri rajavartioston käsin piirretyllä kartalla, valtakunnan raja merkitty paksuimmalla viivalla, 1920-luvun loppupuoli. Lähde: Kainuun rajavartioston arkisto. Kartalle on tekijä merkinnyt haastateltujen jonkerilaisten kotipaikat sekä Jonkerin ja Saunajärven kylien välisen rajan.

LIITE 2. Itä-Karjalan kartta, Akateemisen Karjala-Seuran vuonna 1934 julkaiseman kartan mukaan painettu 1941. Tekijä merkinnyt Jonkerin kylän sijainnin. Lähde: Kansalliskirjaston digitaaliarkisto, <http://digi.narc.fi/>